

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 03. szám

<i>Buda Ferenc</i>	3	Össztánc (vers)
		<u>60 éve született Balázs József</u>
<i>Balázs József</i>	8	A torcellói Krisztus (regény – I. rész)
<i>Balázsne Fodor Katalin</i>	62	Ajánlás
<i>Kiss Benedek</i>	65	KOPORTOS-reminiszcenciák (vers)
<i>Ryszard Kapuściński</i>	67	Egy riporter önarcképe (fordította Szenyán Erzsébet – I. rész)
<i>Kántor Lajos</i>	78	A kapu (regényvázlat – II. rész)
<i>Maurits Ferenc</i>	111	Szürkület, szürkületben (vers)
<i>Dobozi Eszter</i>	114	Volt idő (vers)

Orosz László	115	Katona vadásznaplója – a vadásznapló Katonája
Balázs Géza	120	Gesztuskommunikáció
Imre László	125	A közelmúlt regénytörténete (Olasz Sándor: <i>Mai magyar regények – Poétikai változatok fél évszázad regényirodalmában</i>)
Maurits Ferenc		grafikái

forrás

**SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun**

Megyei Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: <http://forras.rkk.hu/> • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztési titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

Össztánc

*áll a lagzi dúl a trakta
tart a báli évad
szende hölgyek úri frakkra
titkon ráalélnak*

*dies irae dies illa
ó minő mulatság
solvet saeclum in favilla
ropja mind a tagság*

*most sorolj be lépj a körbe
lábad jól emeld meg
vér fakadna csont ha törne
el ne hagyd a helyed*

*dies irae dies illa
uccu kezdj a táncba
solvet saeclum in favilla
rá se köpj a láncra*

*mások titkait te lesd ki
s tudd hogy kéz kezet mos
jól ügyelj: verembe esni
nem nagy élvezet most*

*dies irae dies illa
járd a senkiföldjén
solvet saeclum in favilla
rádkacsint a törvény*

*bárki vént bátran tegezz le
hízik így a presztizs
szűk a mellkas? szívd degeszre
még ha szétrepedsz is*

*dies irae dies illa
díszes társaság ez
solvet saeclum in favilla
hű be híres tánc lesz*

*van ki szárazon befürdik
szót fakaszt a néma
egyveleggé elvegyül itt
szalma szecska széna*

*láb a fővel fő a lábbal
kecskehús a hallal
csontfűrész a vaslapáttal
békejobb a ballal*

*dies irae dies illa
váltakozva kapdosd
solvet saeclum in favilla
el ne vétsd a taktust*

*kanonokok kiskirályok
színarany koloncok
kápolnák és kuplerájok
pénzpribék-tanoncok*

*kajla sánta hóka lompos
szélhám felleghajtó
zűr-ügyekben főkolompos
százalék-szakajtó*

*dies irae dies illa
bélepék a placcot
solvet saeclum in favilla
latrok és ribancok*

*rongyszedők a trógerokkal
gyászhuszár a pappal
bankfiúk a brókerokkal
pártvezér a sleppel*

*tarka göncök dús loboncok
dekorált grabancok
körbenyalják ím a koncot
kurucok s labancok*

dies irae dies illa
ily csapat még nem volt
solvet saeclum in favilla
bírja még a mennybolt?

kósza ritter ősz filiszter
együtt őgyelegnek
ordót oszt a főminiszter
öt-hat vén gyalognak

dies irae dies illa
körbejár a korsó
solvet saeclum in favilla
hull a falrabortó

jégbalettot béna oktat
fővadász a kancsal
sanda szolgál félvakoknak
csalpa tűzparancssal

dies irae dies illa
dől a pénz s a rendjel
solvet saeclum in favilla
félrehúz a kengyel

szajha szennye szűz keserve
flottul egybefűzve
tökmindegy hogy tűz a versbe
avagy vers a tűzbe

dies irae dies illa
tűz a vízre támad
solvet saeclum in favilla
győzi még a lábát?

csúcsra hág a jóra hitvány
híre pénze rangja
mesterét a hű tanítóány
hétszer megtagadja

dies irae dies illa
kedved tán lekókad?
van ki húzza lesz ki vonja
talpalávalódat

tág a szó de magva torzó
csak magadban kántálsz
polka valcer rock toborzó
sorra egy haláltánc

dies irae dies illa
hét kanördög kontráz
solvet saeclum in favilla
főzenész a csontváz

szennykloáka már a tenger
vérmező a zöld rét
sok pogány között az ember
jaj kihez szegődnek

összeőrli két malomkő
tézis antitézis
hült nyomában sírhalom nő
még ha nagy vitéz is

dies irae dies illa
bármiképp vigyázol
solvet saeclum in favilla
összedül a jászol

s lőn jogörzésből jogorzás
szűzleányból céda
bűntársból bizalmi portás
közvagyonból préda

koszlott kócból úri kantár
ebdögből szalonna
szarból ház zsiványból zsandár
édenből gyehenna

dies irae dies illa
összedül a jászol
solvet saeclum in favilla
főbitang a pásztor

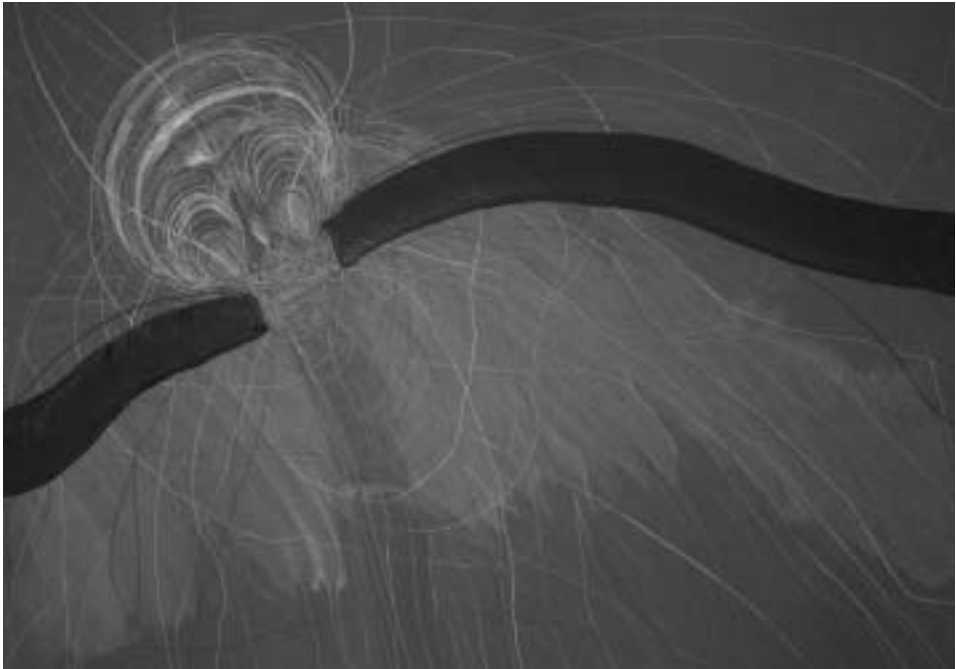
lásd be végre túlkoros vagy
mondj minek panaszkodsz
láz gyötör? hát nyúlj boros vagy
benzines palackhoz

*dies irae dies illa
főbitang a pásztor
solvet saeclum in favilla
hasztalan pofázol*

*várd ki testvér bús igéd ha
gólvonalra röppen
vagy lenyelni itt a béka
s elmerülsz a ködben*

*dies irae dies illa
fordulj egy utolsót
solvet saeclum in favilla
s add tovább a korsót*

2001–2003

Balázs József

A torcellói Krisztus

*„Üdvösebb egy pillanattig látni a Nap
sugarait, mint az öröklét a túlvilágon,
mint a halotti birodalom fejedelmének
lenni.”*

(Óegyiptomi szoborfelirat)

*„Napszámban szívesebben túrnám másnak a
földjét,
Egy nyomorultét is, kire nem szállt
gazdag örökség,
Mint hogy az összes erőtlen holt
fejedelme maradjak.”*

(Homérosz: Odüsszeia)

Még az úton eszébe jutott, hogy írnia kellett volna, mielőtt elindul. Most, hogy hazaért, s a kocsijával befordult a kapujuk előtti hídra, és nem látott senkit, már haragudott is magára: „Az öregek kint lehetnek valamerre a mezőn, ki-mehettek a szőlőbe...”

Hiába dudált, az udvaron nem mozdult senki. A fenyőfák az ablakuk előtt, mint mesebeli óriások, némán bámulták. Kiszállt a kocsiból, közelebb lépett a kapuhoz, és a frissen gereblyézett homokon állt meg egy pillanatra a szeme. Tudta, hogy reggel tehette rendbe az apja az udvart, aztán mehettek ki a mezőre az anyjával. Csak akkor indulnak el otthonról, ha mindent elvégeznek: az átlatok elé bőven löknek eledelt, a vályúkat, a földbe sülyesztett csorba edényeket színültig töltik vízzel, az udvart elseprik és felgereblyézik. Aztán aprólékosan, nagy gonddal becsuknak mindent: a házat, a kiskaput, a pinceajtót, a kertkaput. Maga előtt látja az apját és az anyját, ahogyan ilyenkor megfordulnak, visszanéznek a házra, a tekintetükkel elégedetten végigsimítják a nagy udvart, amelynek éppen a közepéig húzódik már a ház árnyéka.

Gondolkodott, hogy menjen-e tovább a faluba, vagy kérdezze meg inkább a szomszédokat, hol találja a szüleit. Egy pillanatra balra kapta a fejét – apjék szomszédja ott könyökölt a léckerítésen és őt nézte. Furcsállotta, hogy csak most vette észre, de az öreg Jakab annyira alacsony, hogy a kerítés fölött éppen csak kirajzolódik a homloka. Összetalálkozott a tekintetük, az öreg Jakab már oda is szólt neki:

– Apádék kimentek a szőlőbe...

Nehezen vette a levegőt, a hangja rekedtes volt, bizonytalanul emelte fel a karját, s a kocsi mellől is nagyon jól látszott, hogy remegnek az ujjai, ahogy átfogja maga előtt a bekátrányozott léceket.

A ház előtt, a mélyen kiásott árok alján suhantak a fecskék, laposan, szinte a mályvák hegyét borzolva kerültek ki a kocsit, aztán eltűntek, kis idő múlva visszatértek, majd egyre gyorsabban távolodtak; meggondolták magukat, és már nem fordultak vissza.

Végigszaladt az árkon, megállt az öreg előtt. A kerítés fölött kezet fogtak. Az öreg keze puha volt és erőtlen. Összezsugorodott a tenyere, az ujjai elvékonyodtak. Az arcára szabálytalanul ültek ki a csontok, a homlokán májfoltok, a szája kissé félreállt. Fábián Kristóf nemigen tudta, hogy most mit csináljon, mit mondjon, az előbbi könnyedsége után – szinte szökdelve futott végig az árkon – mint ha fejbeütötték volna. Indulni akart vissza a kocsihoz.

– Anyádék kimentek a szőlőbe... Én pedig itt állok... Azt mondták az orvosok, hogy csak itt álljak... Vagy üljek az udvaron. A fa alatt...

Még mondani akart valamit, Fábián várt.

– Azt mondták... és én itt állok lesbe. Egy hónapja nem mentem ki az udvarról. Csak azért imádkozom, szánjon már meg az Isten... Nem szeretném már megérni az őszet. Azt mondtam a múlt évben, hogy nem fogok kimenni a télből, osztán mégis, itt vagyok... Ki érti ezt?

Az öreg Jakab mondta volna még tovább a magáért, hogy milyen is a kerítés mellett álldogálva a kora nyári utca, s hogy napról napra erősebben érzi, kisutytyant már belőle a lélek, nem is tudja, honnan az az erő benne, amitől lefeküdni, felkelni és bámulni tud – egyébként is, annyi érthetetlen dolog történik körülötte az utóbbi időben...

Fábián megdörzsölte az állát, lassú mozdulatokkal megigazította a haját, közben bólogatott és hátrált az öreg Jakab elől. „Értek én mindent”, árulta el az arca, „csak most nem akarok a részletekbe belemerülni”. De az öreg is megbánta már, hogy ennyit beszélt, a homlokához emelte a görbe ujjait, a tenyere eltakarta a szemét, a keze remegett, s Fábián Kristóf úgy látta, sír... Aztán mégsem: újra megmarkolta a léckerítést, és hangosan mondta:

– Csak az a baj, hogy száraz a határ, nem esik az eső... Anyádék is azért kapálnak, hogy pótolják az esőt.

A fecskék ott cikkantak el a lába mellett. „Újra visszatértek ide”, gondolta Fábián, s már ott állt a kocsija mellett.

Beült, gyorsan hátratulatott, s aztán, ahogy ráfordult az útra, amerről az imént jött, nem tudta megállni, hogy oda ne pillantson a léckerítésre. Az öreg Jakabnak csillogott a szeme, ahogyan a felgyorsuló kocsit követte. Mögötte, az udvar közepén, egy félig kiszáradt diófa magasodott.

„Biztosan azért nem vágta ki, hogy tudjon az öreg hova ülni, legyen árnyék”, gondolta Fábián. Már jól elhagyta a falut, az országútról lefordult egy széles szekérútra. Lassan ment: az öreg Jakabbal való találkozás belopta a félelmet az agyába, elbizonytalanodott, attól tartott, hogy nekimegy a homokutat szegélyező fasornak. Pedig a vénember semmi rosszat nem tett vele.

Csak ott állt a léckerítés mellett.

Lehetséges, hogy még mindig az utat bámulja.

Meg kellett volna hallgatnia.

Egyébként az öreg – bármennyire is kerülgette és nem mondta ki – bizonyára fél a haláltól.

Megállt. Kiszállt a kocsiból, leült a fasor alá. A szőlőből, ahol most a szülei kapáltak, varjak repültek a falu felé. „Elhúznak az öreg Jakab háza felett is, elérik majd a Kraszna-t és a réten leszállnak”, nézett utánuk.

„Éppen most kellett az öreg Jakabbal találkoznom”, jelent meg előtte újra a szomszéd képe. „Hazajön az ember, elég egy arc, egy mozdulat, egy tekintet, ami tudósít a szánalmasan, a védtelenül, de valahogyan mégis meghitt gyengédséggel vagy talán rendkívüli erőfeszítéssel palástolt kétségbeesésről, a megszelídített kétségbeesésről; íme, itt vagyok, meg fogok halni. Túléltem a telet, itt a nyár, mondogatta az öreg, és úgy várja a halált, mint egy vendéget, egy látogatót, aki kinyitja majd a kiskaput, attól függ, hogy merről jön majd, a kert felől vagy az utca felől. Most már bármikor jöhet, átnyújtja majd a kezét a kerítésen, aztán gyérünk. Az öreg Jakab rányomja a fejét a párnájára, valószínűleg megérzi majd azt is, hogy ott áll mellette a vendége, ad még valamicske haladékot, pár percet, esetleg egy éjszakát; igen, apjáék szomszédjának van ideje előre elgondolni és előre látni a jövőt. A diófa alól elmegy a kerítésig, aztán vissza. A világból naponta újabb és újabb réteg válik le, eltűnik előle a semmibe, egyre kisebbedik a kör, az idő múlása csendesesen, feltűnés nélkül vezeti át a másvilágra...”

*

Visszaült a kocsiába, és most vette csak észre, hogy kétoldalt virágozik az akác: a virágillat hullámokban tódult be a kocsiablakon, elindult, egyetlen pillanat alatt jobb kedve támadt és egy dalt kezdett dúdolni:

„Londonban hejh, van számos utca
és minden utcán van sarok...”

Elmúlt a szánalom, az együttérzés okozta félelem, hiszen segíteni nem tudna, sem az öreg Jakabon, sem máson, ha így találkozna velük. És így látná maga előtt a sorsukat...

Aztán azon nevetett, hogy Londonról énekel, holott hamarosan Olaszországba utazik.

Most is azért jött haza, hogy ezt elmondja itthon. Ha már külföldre utazik, előtte legalább elbúcsúzik. Az apjáék is azért segítettek neki megvenni a kocsit, hogy sűrűbben járjon haza.

A mezőn senkit sem látott, s ahogy közeledett a szőlőhöz, lassított. Megfogadta magában, hogy ezentúl többet fog hazajárni. Hogy kimegy a szőlőbe kapálni, permetezni s a diót lopkodó varjakat megdobálni, hogy repüljenek vissza a Kraszna mellé a legelőre... „Befészkelem magam a csendbe, építetek valamit apámmal, aztán elvonulok ide... Nem fogok borotválkozni, madártojást eszem és sárgarépat. Úgyis mindenki azt mondja rólam, még az a tyúkeszű Betti is – Betti, micsoda neve van, úristen –, hogy hajlamos vagyok a remeteéletre...”

*

A benzinkút mellől indult, mindig innen indul, s nemcsak azért, mert itt tan-
kol, hanem mert itt szokott állni a kocsija. A lakása ablakából a kopár fákkal kö-
rülvevett sárga kutakat látja, a sárga overallban dolgozó kútkezelőket, a szűk kis
utcába éjjel-nappal beforduló kocsikat. A szobája ablakából minden kocsit egy-
formának látszik, akár a várakozó vezetők az ablak mellett.

Bettihez indult, megbeszélték, hogy találkoznak a munkahelyén, az N.-i
presszóban. Kivesz egy nap szabadságot és együtt mennek a szüleihez. Az
utat jól ismerte már a lányhoz; kikövezett szűk utcákon, sok buszmegálló előtt
húzott el, hónapok óta figyelte ezeket a megállókat, az úttestet bámuló vára-
kozókat, egyszer már az is megfordult a fejében, hogy megszámolja a busz-
megállókat, de nem volt hozzá türelme, egyébként is az út jellegtelensége min-
dig felbosszantotta. Az egyhangú bérházak közé egy templom is beékelődött,
de hetekig járt a lányhoz, amíg észrevette, hogy az a szürke épület, amelynek
magasan vannak az ablakai, s amely egyébként is közel esik már a presszóhoz,
templom.

A presszó teraszán várta Betti.

Gyorsan beszállt mellé, s amíg átmentek a hídon, elmondta, hogy kapott egy
két hónapos szerződést, táncolhat újra, de Fábián Kristóf nem tulajdonított en-
nek jelentőséget. Annyiszor hallotta már ezt, hogy nem is válaszolt rá. Kevesebb
lesz a pénz, mint a presszóban, magyarázta a lány, de mégis azt csinálom, amit
szeretek, és azt is megígérték, hogy hosszabb szerződést is kaphatok...

– Marhaság – válaszolta Fábián. – Szánalomra méltó marhaság...

– Miért? Te mondd, hogy csináljak valami értelmes dolgot, ezt hajtogatod –
védekezett a lány.

– Táncolhatsz egy lokálban – jegyezte meg a férfi.

Kis szünet után újra a lány kezdte:

– De ez komoly, most az egyszer tényleg komoly... Itt van a szerződés a tás-
kában – és már nyúlt is érte.

A férfi leintette.

– Rendben van, akkor én most kiszállok – határozta el magát Betti.

Fábián nem vett róla tudomást.

– Állj meg, azonnal állj meg! – a lány hisztérikusan kiabálni kezdett.

Fábián megállt. A kiabálásból megértette, hogy ez a szerződés most nem ál-
modozás, valóban kaphatott valamit, nemcsak ígéretet.

– Tényleg kaptál szerződést? – fordult Bettihez a férfi.

– Igen, és most nem akarok veled menni, elég volt – de az ülésről nem moz-
dult el.

– Kérlek, ahogy gondold – válaszolt közönyösen Fábián.

– Egész éjjel nem aludtunk, anyám ott ült a szobámban, hol veszekedtünk, hol
a fejemet simogatta...

– Ha arról beszéltetek, hogy miért nem veszek el feleségül, akkor inkább
aludhattatok volna – keményedett meg a férfi. – Magamnak is sok vagyok, nem
tudok még valakit a nyakamba venni...

– Gondoltam, hogy örülni fogsz a szerződésnek, idővel még egy színházhoz
is bekerülhetnék... – mondta ki utolsó érvét Betti.

Fábián nem válaszolt. Ebben a pillanatban döntötte el, egyedül fog utazni, egyedül, természetesen, a szülei úgyse várják őket, nem tudnak róla, hogy ma egyszerűen csak megjelennek náluk. És ha egyedül megy, minden másképpen jelenik meg előtte. Olyan lesz a hazaérkezése, mint egy álom, mintha nem is vele történne meg: a világ a múlt és a jelen színeivel együtt sodorja magával; a köd a Szamosnál mintha öröktől fogva befátyolozná az erdőt; megpillantja az emberek a határban és megismeri őket, arra gondol, „hát persze, úgy járok-kelek a városban is, mintha az ő arcukat látnám, és nem a buszmegállók magányos várakozóit...”

– Menj a francba! – lépett ki a kocsiból a lány, és elindult a városszéli házak felé. „Hihetetlen”, tűnődött Fábián, „hogy nem néz vissza, elmegy kétszáz métert is, és nem fordul meg.”

Abban biztos volt, ha visszajön otthonról, Bettit a presszóban találja.

*

Ahogy a szőlőjükhöz ért, megállította a motort. Az anyját látta meg először. Az anyja összecsapta a kezét, kiáltott az apjának is, futott volna hozzá. Mindketten beleállították a homokba a kapát, ragyogott az arcuk: hirtelenjében nem is tudták, hogy mit csináljanak. Elindultak volna a kocsihoz, amire büszkébbek voltak, mint a fiuk, de a szőlősorok visszatartották őket; „pár sor az egész, megkapáljuk, ne kelljen még egyszer kijönni miatta... Utána megyünk csak haza.”

Már ott állt az apja mellett, amikor az anyja a kapával a kocsit felé mutatott.

– Még a télen voltál itthon, most meg már itt a nyár lassan a nyakunkon... Azért van az a kocsit, hogy gyere vele...

Fábián Kristóf bólintott, majd gyorsan félmeztelenre vetkőzött, elvette az anyjától a kapát és beállt a sorba. Az apja nevette is, hogy milyen jól áll a kezében a kapa, s így alig telt el pár perc, olyan volt a hangulat, mintha napok óta itthon lenne.

Amikor befejezték a munkát, a kapákat, a kis karos kosarat meg a kannát betette a kocsit csomagtartójába, anyját hátra, az apját maga mellé ültette az első ülésre.

Megfordult a szőlőjük elé.

Az anyja arra kérte, hogy először ne haza menjenek, hanem a temetőútra.

– Ott fekszik a fa alatt Kászoni Béla, menjünk érte... Vigyük már haza. Amióta meghalt a felesége, odavettük magunkhoz. Aztán minden reggel kijön a temető elé...

Megállította a kocsit, hátrafordult. Nem hitte el, amit az anyja mondott.

– Mit csodálkozol? Kászoni Béla velünk lakik... A hátsó szobába, odavettük...

– Kászoni Bélát? Akinek a tanyája volt...

– Nincs már annak semmije. Rongyokban jár, jó, ha napjában egyszer evett...

Így neki is jó. Nincs egyedül. Anyád mos, főz rá...

Ezt már az apja mondta.

Fábián Kristóf rákönyökölt a kormányra, elmosolyodott.

– Mit csodálkozol – újra az anyja szólal meg –, nem törődött vele senki, ő pedig csak velünk érzi jól magát.

Elmentek a temetőútra. Kászoni Béla ott feküdt a faszorban, háttal a temetőnek, a kalapját a homlokára húzta.

Fábián Kristóf az apjával együtt lépett oda hozzá. Kászoni Béla felriadt, nehezen emelkedett fel, érthetetlenül motyogott valamit, majd megismerte a fiút és az apját.

– Azon gondolkodtam, hogyan kéne világgá menni – mondta Kászoni Béla.

– Álmában gondolta? – kérdezte az öreg Fábián.

– Nem, egyáltalán nem – válaszolta Kászoni Béla. – Teljesen ébren voltam...

– Tessék velünk jönni – mondta Fábián Kristóf, és segített a földön ülő férfin, a hóna alá nyúlt, hogy könnyebben felállhasson.

Kászoni Béla télikabátjában, szétaposott magas szárú cipőjében egy pillanatra megtántorodott.

– Mégiscsak aludt maga – jegyezte meg az öreg Fábián.

Kászoni Béla a hátsó ülésre ült, pontosan Fábián Kristóf mögé.

– Jó ez a kocsi? Hajt be a temetőbe – szólalt meg halkán.

– Dehogy hajt... Jó, hogy nem az égbe mán!... – csattant közbe Fábián Kristóf anyjának hangja.

Kászoni Béla csendben maradt, összébb húzta magát a télikabátot.

Talán meg is ijedhetett, amikor felébresztették, gondolta Fábián Kristóf. „Öreg már a volt földbirtokos, nyolcvanon is túl lehet...”

– Béla bácsi hány éves? – kérdezte.

– Ne szólíts engem Bélának! Utálatos név. Egy volt földbirtokos, akit Bélának hívnak... Világéletemben minden illetett hozzám, még ezt a rongyot is megszoktam, ami rajtam van, de a nevem... Egy kutyának jobb nevet adnak. Nagyon buta ember volt az apám... Ma már a cigányt se hívják Bélának...

– Hogy is hívták a papát?

– Az én apámat? – nézett előre Kászoni Béla. – Az én apámat Vendelnek hívták, éspedig Kászoni Vendelnek... Egyetemem végzett ember volt, mint te... Kaszára járt egyetemre. Hanem most – szólt Fábián Kristófra –, itt állj meg!

Az út itt egy hatalmas gyümölcsös előtt kanyarodott a falu felé. Kászoni Béla a gyümölcsöst nézte, aztán megbökte a fiatal Fábián vállát.

– Na látod, ez az enyém volt... A legnagyobb gyümölcsös volt...

– Nagy ez most is, meg szép... – szólt közbe az asszony. – Régen volt, elveték, nem kell azt siratni – tette hozzá.

– De bámulni lehet – suttopta Kászoni Béla.

– Bámulni, bámulni... A nyavalyát... Dolgozni kell. Egy ilyen nagy gyümölcsösben mit tudna egyedül csinálni? – az asszony kicsit türelmetlenül intette le az öreget.

Fábián Kristóf megsajnálta az öreget: megfordult, látta, hogy több hetes szakállát simogatja. A vállát összébb húzta, mintha fázna. A mellén keresztbe fonta a kezét, kicsit méltóságteljesen mozgatta a karját. Ezekben a rongyokban szármalmas volt a mozdulat.

Fábián Kristóf csak most gondolta végig, hogy Kászoni Béla már így él vagy harminc éve. „Ha még nincs is harminc, akkor is... Harminc éve csak ritkuló levegőben élni... Ez aztán az egyedüllét. Mintha egy idegen bolygóra került vol-

na, vagy egy lakatlan szigetre. Az én egyetlen szobámban élni a lépcsőházban, oázis az öreg életéhez képest.”

Újra csak Kászoni Bélát nézte. A volt földbirtokos fokozatosan húzódott össze, talán megérezte valamit a férfi gondolataiból. Talán a szájalmat érezte meg: azt, hogy egy kicsit nevetséges is itt a kocsiiban, a más kocsiában, az öreg Fábián fia mögött, akiről, ha nem ismerte volna gyerekkora óta, nem is hinné el, hogy errefelé látta meg a napvilágot, aki annyira más, mint azok, akik ebben a faluban élnek, vagy ebből a faluból származtak. Talán nem is azért, mert ez a fiú úgy öltözködik, mint ahogy bárhol a világ városaiban öltözködnek, hanem mert van ebben a fiatalemberben valami, ami miatt Kászoni Béla egyszerre tartott is tőle, meg vonzódott is hozzá. Bizonyos volt benne, hogy Fábián Kristóf megérte az ő sorsát, egyszersmind belelát az életébe is, jelentéktelen dolgoknak is tud fontosságot tulajdonítani, olyasmit vehet észre az ő életéből, amit még ő maga is szégyell, holott ezek a szégyenletes apróságok alakítják az életét már igen régen. Ez a fiatalember, aki rengeteget tanult, azt hírelik róla, meg azt, hogy a legjobb iskolákba járt, az öreg Fábiánnak és feleségének a fia, akik annak idején igencsak örültek, ha harmados földet kaphattak nála. Vagy itt a gyümölcsösben – igaz, most már csak almát természetnek itt, de régebben rengeteg szilvája volt – szedhettek egy kis szilvát. De akárhogyan is töprengett Kászoni Béla, itt, a gyümölcsös végében, ahogy lopva, félve a fiú arcába nézett, megérezte, hogy sem most, sem régebben, de ismerve a körülményeket, a jövőben sem lesz senki a környezetében, aki jobban megértené őt, az ő helyzetét, az ő életének a különleges történelmét, mint ez a kockás zakós harmincéves fiatalember.

Fábián Kristótot is most kezdte csak igazán érdekelni a volt földbirtokos. „Persze, hogy egyedül van. De az a nyavalyás magányosság nem morzsolta össze, meg az a sok rúgás, amit méltán kaphatott. Egy ideig persze rettenetes lehetett neki... De aztán? Egy ember, egyedül, mire juthat? Ennyire egyedül, ennyire csupaszon kitéve a szélnek, az esőnek, az elmúlásnak, a közönynek. Ha ki ment az udvar végébe, számíthatott rá, hogy nem köszönnek neki. Persze, hogy nem köszöntek neki, hiszen pár éve még ő rugdosta őket.”

Mindenki emlegette a faluban, Kászoni Béla úgy tárgyalt a parasztokkal, hogy beállt az ablakba, s ha valamit kértek tőle, csak az udvarról szólhattak hozzá.

„De hát miért nem lett öngyilkos? De tényleg... Ezt kéne megtudnom tőle. Mért nem lett öngyilkos? Itt maradt a faluban, hogy aztán, mint egy madárijesztő, rongyokban pusztuljon el. Mi tarthatta benne a lelket?”

Fábián Kristóf elfordult Kászoni Bélától, s mielőtt elindította volna a kocsi, megkérdezte:

– Béla bácsi járt külföldön? Úgy értem, régebben...

– Persze, hogy jártam. A bátyám ott halt meg, külföldön, én meg elmentem hozzá... – válaszolt az öreg. – Assisiben. Elment zarándoklatra. Megfázott, utánamentem, de már nem tudtam rajta segíteni. Pap akart lenni. Ott is temettem el, Assisiben...

– Hát akkor... ez, ez... – Fábián Kristóf nem találta a szavakat.

– De voltam én Rómában, meg Velencében is, aztán meg...

– És még hol? – kérdezte gyorsan a fiú.

– Régen volt... Gondold csak el, ötven éve, hatvan éve. Ennyi idő után mire emlékszik az ember? Meg hát, ha már kérdezted, megmondhatom neked, érdemes nekem valamire is emlékezni? Ez, kérlek szépen, nekem óriási luxus... Én már az emlékezés helyett a jövőmhöz szoktatom magam. És nem kell hozzá messzelátó... Mindennap egyre jobban látom, már azt is mondhatom, hogy a legjobb barátom. Néha már megbeszélem vele az ügyes-bajos dolgaimat is, bár az nincs sok. Legfeljebb az időjárás, rosszak már a csontjaim, csak ezért... A legtöbbet az időjárástól szenvedek. Nevetséges dolog, nem igaz? Végigélem lassan ezt a századot, ugyanúgy, mint az egyik ősöm, a temetőben még láthatod a sírkövét is, gránitból csinálták. 1810-ben született, aztán majdnem kilencven évig élt. Én ugyanazt csinálom, csak száz évvel később... sokszor gondolkodom rá, hogy vajon az élete végén neki is csak az időjárás jutott-e?

Kászoni Béla olyan rekedten kezdett el nevetni, hogy Fábiánné is úgy nézett rá, mint egy félbolondra. Az öreg Fábián megfordult az ülésen, a kezében megállt a cigaretta. Erről az oldaláról még nem ismerte a volt földbirtokost, valószínűleg ilyen hosszasan sem hallotta még beszélni.

– És mi az a jövő... amihez magát szoktatja? – kérdezte Fábián Kristóf.

Kászoni Bélát köhögőroham kezdte szorongatni. Már-már azt hitték, hogy megfullad. Fábiánné kigombolta vastag kabátját a mellén.

– Na látod, ilyenkor már üzeneteket kapok – válaszolt az előtte ülő fiatalembernek. – A halál küldi a morzejeleket. A jövőt kérdezted, hát ez az...

– Hagyd békén, mit kérdezzeted! Látod, hogy bolond már szegény, összevissza beszél – Fábiánné meglökte a fia vállát. „Induljunk haza, eltelik a nap, és ezt az öregembert hallgatjuk.”

Fábián Kristóf gyorsan gázt adott, még végigfutott a tekintete a gyümölcsösön, a fák szép sorban maradtak el a kocsi mögött. Aztán a kis visszapillantó tükrökben az öreget fürkészte. Csak a szemét látni, a keskeny homlokát. Aztán meg mintha imára kulcsolná a kezét, akár egy kisgyerek, úgy bámulja az elsuhanó akácfasort.

Amíg hazaértek, már nem szólalt meg senki. Kászoni Bélát is kimeríthette az iménti sok beszéd, talán meg kis bánta, hogy annyi mindent zsodrált össze ennek a fiúnak. Túlságosan is kiadhatta magát, olyan titkokat mondott el, amit még senkinek sem a faluban.

– Béla bácsi a hátsó traktusban lakik, ott, ahol valamikor a nagyapád – mondta még az udvaron a mama.

– Majd veszünk már neki valami ruhafélét. Ha neked is van valamid, küldd el, összetákoljuk neki, így mégsem mehet emberek közé.

– És mi lett Béla bácsi házával? – kérdezte halkan az anyjától.

Kászoni Béla már elhagyta őket, elindult az udvaron a hátsó kis szoba felé.

– Most üres, de a nevünkre írhatja – szólt közbe az öreg Fábián.

– A nevünkre? Minek az, nem lehet már abban lakni – állt meg az ajtóban a fiú.

– De löknek még azért pénzt. A kert, a sok gyümölcsfa meg aztán bőven megfizet nekünk... – magyarázta az öreg Fábián.

– Meg a jóisten is megfizet – tette hozzá az asszony.

– Arra gondoltunk, hogy a te nevedre írjuk – jegyezte meg tétovázva a férfi. – Van arra törvény, hogy lehet neked egy üdülőd. Hát az lesz majd az üdülőd... – bizonygatta egyre.

– De hát, hogy gondolják? Mit szólnak hozzá az emberek? – Fábián Kristóf úgy fogadta a hírt, hogy nem akarta elhinni. Hogy viccelnek csak vele.

Aztán az apjára nézett, és már tudta, hogy a hallgatásával megbántotta. A dolog világos volt előtte: a szülei megkaparintották Kászoni Béla portáját. Persze már nem volt akkora, mint a háború előtt, a nagy kertből telkeket hasítottak ki, új házak épültek rajta, de a régi nagy porta magja mégiscsak megmaradt. És ott most már az apja meg az anyja az úr. Ők rendelkeznek a kerttel, az udvarral, tervezgetnek vele. Alighanem életük megkoronázását jelentette, amikor magukhoz vették Kászoni Bélát. Ők így gondolják. Az anyja felkapta a fejét, a fia tétovázása, az apja hallgatása megkeményítette a hangját.

– Mi még bírunk dolgozni... Neked meg elég csak megnézni, körülnézni. Nem kell ott neked semmit se csinálni, amíg mi a két karunkat mozgatni tudjuk... Na! Min jár az eszed? – csattant fel a fia felé fordulva.

Fábián Kristóf jobbnak látta, ha most úgy tesz, mintha nem tulajdonítana akkora jelentőséget a dolognak, elnevette magát. Végtére is a szülei a javát akarják. Megszerezték maguknak a falu leghíresebb portáját. Roskadozó falakat, öreg gyümölcsfákat, a bokros, elhanyagolt kertet...

– Na jó, amíg édesanyám készít valami ennivalót, elmegyek és megnézem... Viszem magammal az öreget is, Béla bácsit...

– Vigyed – enyhült meg az anyja. – Ültesd be a kocsiba, aztán vigyed.

Fábián Kristóf hátrament Kászoni Béláért. Az öreg ott ült az ágya szélén, a rongyait levetette, lerakta maga mellé, a kezét most is összekulcsolva tartotta. A szoba rongyszőnyegét bámulta, amikor belépett a fiú.

– Jöjjön velem, meg szeretném nézni a házat! Jöjjön velem Béla bácsi is.

Az öreg a rongyaiért nyúlt, a férfi pedig megállt az ajtóban, a hátát az ajtófélfának támasztva.

– Gyűjtsa meg a villanyt! – biztatta az öreget.

Az öreg legyintett a kezével, majd felemelte az ágyról a télikabátját. Lassan felállt, a kabátot a vállára lökte, majd meggondolta magát és belebújtatta a karját. Aztán begombolta, valahonnan az ágy alól egy keskeny övet halászott elő és átkötötte vele a derekát.

Fábián úgy érezte, az öreg azért veszi magára a rossz télikabátot, mert azt hiszi, hogy ezzel eltakarhatja koszos, szakadt rongyait.

Kászoni Béla kilépett az udvarra, Fábián Kristóftól pár lépésre megállt, az árnyékára bámult, majd vissza a fiatalemberre.

– Nem szeretem nézni az árnyékomat – mondta.

Fábián nem válaszolt, ellépett az ajtótól és megállt az öreg árnyékánál.

– Ne lépj rá! – szólt rá az öreg. – Az árnyék nem tud védekezni.

A fiatalember kikerülte a sötét foltot, aztán hol a földre, hol a vénemberre nézett... Kászoni Béla elnevette magát, lépett egyet előre, aztán vissza.

– Maradjon egy pillanatig, lerajzolom az árnyékát!

Fábián az udvar végébe szaladt, a kerítés tövéből egy arasznyi kis deszkadarabot kapott fel, és már futott is vissza az öreghez.

Míg a körvonalakat meghúzta, az öreg mozdulatlanul állt, amikor végzett vele, hátralépett.

– Hát ennyi volna az ember – jegyezte meg. – Egy görbe vonal, hehe!

Fábián Kristóf az idétlen kis rajzot bámulta.

– Egy görbe vonal... Még Dél-Amerikában is csak ennyi – mondta az öreg.

– Csak ennyi? – rebbent meg Fábián Kristóf arca.

– Hát persze – Kászoni sokára válaszolt, észrevette, hogy a fiút érdekli a megjegyzése. – Látod, hazajöttél a városból, aztán még te is hallhatsz új felfedezést – mondta keserűen mosolyogva. – Gyere anyádékhoz minél sűrűbben, hogy minél többször lerajzolhass... Én is lerajzolhatom a tiédet. Azokban a nyavalyás városokban még igazi árnyékok sincsenek, micsoda dolog az, hogy csak a forró betonon láthatod az árnyékodat! Az árnyék igazi helye a friss föld, a nedves, hűvös föld, ott érzi magát a legjobban, neki se mindegy ám, azt szereti, ha foglaloznak vele, ha látják, ahogy nagyobbodik, ahogy kisebbedik, ahogy terebélyesedik... És az embernek is.

– Miről beszél? – kapta fel a fejét Fábián Kristóf.

– Nem is tudom... – gondolkodott el Kászoni. – Titkos, láthatatlan szövetség köti össze a világot, azt gondolom, hogy az ember árnyéka és a friss föld között ilyen...

– Azt mondja? – nézte az öreget Fábián.

– Nehogy azt hidd, nem vagyok bolond, dehogyis! Sokszor vagyok egyedül, figyelem a föld egy pontját magam előtt, ott áll előttem az árnyékom is, és ilyenkor olyan erős bennem az érzés; az összetartozásé, mintha külön szelleme lenne a földnek, talán... az egyetlen pillanat, amikor jól érzem magam... hát igen.

Fábiánné állt meg mellettük.

– Na, menjetek már, mire vártok? – biztatta a fiát. – Este lesz, mire visszajösztek.

Már átöltözött: pettyes kötényét tette maga elé, a fejét zöld kendővel kötötte át.

Fábián most látta csak, hogy az anyjából még mindig mennyire sugárzik az erő, az akarat: „amit akart, azt mindig elérte. Igaz, mindig csak olyasmit akart, amit elérhetett...”

Beültek a kocsiba, az anyja megvárta, amíg elindulnak, csak aztán sietett a hátsó udvarra, hogy fogjon valami aprójószágot a fiának, amit majd vacsorára elkészíthet.

*

A volt földbirtokos kerítését már elhordták, vagy megette az idő. A sűrű oronabokrok szolgáltak kerítésül, a kapu pedig az udvar felé a földre dőlt. Fábián lenyúlt a korhadó deszkakapuért, de aztán visszalökte.

– Hány éves ez a kapu? – kérdezte az öreget.

– Nem is tudom... Nagyon régen csinálta egy naményi ács.

Bementek az udvarra. Imitt-amott még kerítésmaradékok jeleztek a néhai udvar beosztását: a hatalmas kiskertet, a hátsó udvart, azon túl a veteményest...

– Nem ilyen volt ez régen... Semmi más nem volt az udvaron, csak virág meg fák meg bokrok, úgy gondoztuk, hogy a csodájára jártak.

Fábián Kristóf odament a kúthoz, belenézett, a rövid, pár méteres lánc végén csak egy rozsdás drót lógott.

– Tele van ez a kút döggel – szólalt meg mögötte Kászoni Béla.

Fábián Kristóf körbejárta az udvart. Az öreg azonban nem mozdult a kút mellől. A fiatalember néha ránézett, és nem tudott mit mondani. Sem sajnálni nem tudta, sem közömbös nem tudott lenni. Emlékezett a gyermekkorára: amikor elbiciklizett Kászoni Béla udvara előtt, mindenféle titkot sejtett a kapun túl. Még az a kép is előtte volt, amikor az udvar közepén egy fehér festékkel lemázolt széken, háttal az útnak ült a volt földbirtokos. A széket a mályvával borított udvar közepére tette, a napra, sohasem értette, hogy miért a napra ül és miért nem az árnyékba.

A házat lakattal zárták be: az ajtóról lepattogzott a festék, az ablakokon rég kifakult a kék csomagolópapír.

„Semmi különös”, gondolta Fábián Kristóf, „olyan, mint egy elhagyott ház, tele van ilyenekkel a falu...”

Elindult a kert felé – Kászoni Béla csak most mozdult el a kút mellől.

– Várjál! – szólt a fiatalember után.

A fiú megállt.

– Azt hallottam, hogy értesz a madarakhoz, meg a növényekhez... Itt a kertben, a diófa mögött van egy nagy körtefa, azon meg már évek óta egy madár fészkel... este szokott énekelni, késő este. Itt a fán... De nem tudom, hogy miféle lehet...

– Én nem értek a madarakhoz – válaszolt halkán. – Növényekkel foglalkozom ugyan, de nem úgy, hogy a határt vagy az erdőt járom... Kísérleteket végzünk...

Kászoni Béla nem figyelte a fiúra, elindult a körtefa felé és tovább magyarázott:

– Arra gondoltam először, hogy halálmadár lehet, de aztán rájöttem, hogy nem az. Mert akkor jött volna utánam apádékhoz... Érted? De nem jött utánam. Apádék kertjébe csak vércse vagy sárgarigó merészkedik a homokról... Meg sok vadgalamb... Amióta nálatok alszom, ezzel a madárral szoktam álmodni. A múltkor is erre ébredtem: a sárga madár énekelt, aztán beszélt hozzám... Akkor gyorsan felkeltem és eljöttem ide... Itt mindenütt nagy köd volt. Mentem a körtefához, de a madár éppen elrepült. Jött is utánam az apád, itt talált meg a fa alatt. Itt ültem a földön...

Elérték a körtefát. A fiú az ágakat nézte, de semmit sem látott.

– Itt nincs – mondta az öregnek, és már indult is vissza az udvarra.

Kászoni Béla sietett utána, megérezte, hogy a fiatalember egyszerűen rosszkedvű lett.

– A kertet nem nézed meg? Apádék már kapálták... Lesz itt minden, még dinynyét is vetettek, hiába mondtam nekik, hogy azt ellopják... Apád azt mondta, hogy ő majd elkeríti a kertet is, meg elől az utcafrontot is...

– Jöjjön, menjünk haza! Egy buldózer kellene ide, aztán az egész házat, az udvart, mindent beledolgozni a földbe! – vágta Fábián az öreg szemébe.

– Miért, mi baj van? Apád még fiatalember, anyád is bírja még a munkát... A tied lesz, üdülőt csinálnak neked...

– De hát minek? Van nekünk házunk, oda is ritkán jövök...

Fábián elbizonytalanodott: úgy látta, hogy az öreg azt szeretné, ha ez itt tényleg az ő üdülője lenne.

Az öreg árnyéka a kút széléig ért. Fábián már indulni akart haza, amikor váratlanul megszólalt Kászoni.

– Nem mennél fel a padlásra?

– Minek? – fordult meg Fábián.

– Van nálam a padláson egy festmény... A nagymamáról készült. Neked adom...

„Ezt nem lehet visszautasítani... Felmegyek a padlásra, megnézem.”

Ha most nem nézett volna az öreg szemébe, valószínűleg visszautasította volna. De Kászoni Béla tekintete megfontolásra készítette. Eddig – bármennyire is elgondolkodtatta az öreg sorsa – mégiscsak úgy érezte, hogy semmi köze sincs hozzá. Előre tudta, mire beül a kocsi, kihúzza a faluból, vissza a munkahelyére, vagy amikor otthon a sötét szobájában kinyitja az ablakot és a benzinkút előtti kocsisorra bámul, majd gyorsan becsukja a szobája ajtaját és elindul a szűk kis utcán a presszóba, hogy megkeresse Bettit, akkorra már rég kihullott emlékezetéből az öreg... Legalább egy órát kell itthon eltöltenie ahhoz, hogy most is, mint más alkalmakkor, megfogalmazza magának: hazajövetelét olyan megrázó kódtatások kísérik, amelyek egyszerre jelenvalóak, létezőek, de amelyeknek már fel kellett volna szívódniuk az időben, bele kellett volna simulniuk az elmúlt dolgokat megidéző emlékekbe, és amelyeknek már rég el kellett volna pusztulniuk. De aztán mégis, ha itthon volt, ha megismerte az utcájukat, megállt a házuk előtt, meglátta az anyját, valamerről az udvar sarkából szerszámmal, kosárral, seprűvel a kezében előlépett az apja, s látta a kerítésen túl a szomszédot, az öreg Jakabot, amint ott ült a csupasz udvar közepén, a diófa alatt, és bámulta a homokszínű földet, akkor ez volt az egyetlen és kizárólagos valóság. Távolabb, a régi Kristin-ház felől rikácsoltak a pulykák; a kert alá is elhordott a szeme, a fasorokban csak most szállt fel a köd, ismerős férfiak lépegettek a fasor mellett, pár lépésre a rothadó szagú víztől, amelyben kurtán felbrekegettek a békák. Aztán újra a ház előtt magasodó fenyőfákra nézett, a napfényben megcsillant az út pora, az apja közelebb jött a kapuhoz, letette a földre a kosarát, belelökte a szerszámot, várta, hogy lépjen már beljebb, mozduljon már meg. Az anyja is közeledett, csodálkozott, elmosolyodott, a járása megkönnyebbedett, összecsapta a tenyerét, aztán megállt az apja mellett, úgy álltak ott és várták, mintha egy vándorfényképész elé álltak volna. És ahányszor hazajött, mindig ugyanezek a képek követték egymást, ugyanaz a köd a kert alatt, az apja és az anyja a kapuban egymás mellett, akár egy régi, megfakult fényképen, és ilyenkor ez az itthoni valóság volt az egyetlen, amely számított, amely – legalábbis, amíg nem hagyta el a falut – az egyetlen és kizárólagos valóság volt.

*

Fábián a szomszéd házfalat figyelte: omlott arról is a vakolat, az eresz is foghíjasan meredt az udvarra.

- Ott ki lakik? – kérdezte az öreget.
- Nem ismerem... A tanyáról költöztek ide.
- Fábián a ház végéhez ment, a létrát kereste.
- Az ölban van a létra – intett a fejével Kászoni Béla.

Óvatosan ment fel a padlásra. Már rálépett a létrára, amikor zakóját lelokta a földre. Minden létrafoknál várt egy kicsit, hiszen várható volt, hogy bármelyik derékba török.

- Egy volt földbirtokos hogy közlekedhet egy ilyen tákolmányon!
- Nem voltam én olyan nagy birtokos... Egy tanya meg gyümölcsös... Hanem kétszer akkora volt a házunk, csak elhordták, elvitték a téglát, a gerendát, mindent...

- Biztos, hogy szükség volt rá – szólt vissza már a felső fokról a férfi.
- Biztosan... Én is így gondolom... Nekik nem volt házuk, nekem meg volt...

Fábián megállt, oldalra kapta a fejét, meg volt róla győződve, hogy az öreg őszinte. Úgy mondta, olyan hangsúllyal, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga.

Aztán a padláson megtalálta a festményt.

Már ki akart lépni vele a létrára, amikor még egy keret nélküli, a szélénél felrepedezett és felkunkorodott, nagyobb képeslapot vett észre, a padlásajtó mellé volt felszögezve. Hirtelen nem tudta eldönteni, hogy valóban csak képeslapot vagy egy kisebb festményt erősítettek-e a deszkára egyetlen szöggel. A kis rozsdás szöveget könnyen kihúzta a deszkából, a képről leverte a port. Lenézett a padlásról.

A létránál ott állt Kászoni Béla, szorította a földhöz, hogyha majd rálép, ne-hogy megcsússzon a vége.

Az udvaron, az úttól egészen a kertig – erre a képre Fábián úgy emlékezett, mintha még tegnap látta volna – buxusok sorakoztak, a buxusok között tamariszkusz, szimmetrikus elrendezésben külön-külön lugas a piros és a fehér rózsáknak, fehér, oltott orgonabokrok a kapu két oldalán, a ház előtt két aranyalmafa, alattuk pedig keskeny ágy, itt aludt Kászoni Béla tavasztól őszig.

Kászoni észrevette, hogy Fábián kezében nemcsak a nagyanyjáról készült festmény himbálódzik, de egy másik, kisebb kép is.

Először a nagyobbik festményt nézték meg. Parasztképű, széles ajkú idős aszszonyt ábrázolt, hajfonatai leérhettek a derekáig.

- Öreg volt már a nagymama, amikor lefestették – jegyezte meg Fábián.
- Neked adom. Legalább valahol megmarad, a padláson megenné az idő.
- Inkább felakasztjuk nálunk, a maga szobájában. Az ágya fölé. Nem baj, ha éri a levegő.

Az öreg nézte a képet, a fiú szívesen odaadta volna, hogy vegye a kezébe, közelebről vizsgálja meg, de Kászoni nem akarta kézbe venni sem ezt, sem a másikat. A kisebb képet először maga felé fordította, aztán lassan az öreg felé. Már kérdezni akarta, hogy honnan való a kép, merthogy kit ábrázol, azt megállapíthatta maga is.

- Torcellóból való – mondta az öreg. – A torcellói Krisztus.
- Maga hozta?

Az öreg bólintott.

– Dobd el – motyogta.

Aztán újra és újra elismételte:

– Dobd el! Dobd el!

A férfi nem értett semmit. A képen ugyanolyan Jézust látott, mint amilyeneket a falusi templomokban itt a környéken. Hosszú haja leomlik a vállára, az arca sovány, a szemei nagyok, s bár azt hinné az ember, hogy a sokasággal néz szembe, de mégsem, a végtelen világ értelmét magában keresi, valamerre a homloka alatt, ott, ahol egyetlen ponttá zsugorodik össze mindaz, amit az ember – akár az Isten fia is – a megnyugvásról, a létezés végső eseményeiről tud.

A méltóság és a bölcsesség arca, a dolgok alakulását, kimenetelét ismerő arc – alighanem ez illik leginkább az emberhez. S ha a képen magát az Istent is látja most, mert hiszen Jézus maga a megtestesült Isten, Fábián Kristóf számára világos volt, hogy mégiscsak embert lát. Azt az embert, akihez hasonlónak saját magunkat szeretnénk látni, akit csak álmainkban tudunk felidézni, s akitől úgy lehet félni és akit úgy lehet szeretni, mint magunkat vagy a többi embert. Ennek így kell lennie, hiszen mit kezdhetnénk az Isten világával, ha nem hasonlítana az emberéhez.

– Dobd el! – mondta még egyszer az öreg.

Fábián ránézett a képre. Eszébe jutott, hogy az öreg említette neki, járt Assisiben. Akkor az is lehet, hogy Torcellóban is.

Egyre jobban kezdte érdekelni az öreg.

A volt földbirtokos arcán a két mély vágás valahonnan a halántéka felől indult, és lent, az állánál halt el, egy hajtincs a homlokára, egy pedig oldalra lógott, de a legtöbb hajszála összecsomósodva emelkedett fel a homloka fölött. Olyan volt így az öreg, mint a próféták azokon a festményeken, amelyeket művészettörténeti könyvekben láthatott. Fábián azt is megérezte, hogy az öreg róla is gondolkodhatott már, s itt, a létra mellett állva el is határozta, megkérdezi, nem tartja-e aljasnak, hogy idejött, abba a házba, arra az udvarra, ahol ő az életét töltötte, ahol az udvaron még ott látja az apja és a nagyapja lába nyomát is.

Fábián tudta, hogy most, éppen ebben a pillanatban arcátlanul és meggondolatlanul belépett Kászoni világába, s az öreg bizonyára tisztában van ezzel, de úgy viselkedik, hogy most nincs joga felrónia viselkedését senkinek, még az apjának, az anyjának sem. Még az is megfordult benne, hogy ki is halhatott Kászoniból az ellenkezés képessége, a világot most már úgy fogadja el, ahogyan kialakítják körülötte.

És a torcellói Jézus képét nem akarja a kezébe venni.

Talán ez az első pillanat, hogy fellázadt valami ellen.

– Egy puccs kellene – kezdte bátortalanul Kászoni Béla.

Fábián érezte, hogy az öreg valami fontosat akar mondani.

– Egy olyan puccs kellene, amiről csak mi tudnánk... Csak ketten, esetleg hárman... Ismered Bacskó Bandit, a tanyán? Bolondnak tartják, pedig mindnyájunknál okosabb...

Fábián intett, hogy ismeri Bacskó Bandit.

A padlásajtó nyitva maradt, egy picit megmozgatta a szellő, olyan hangot adott, mint egy százéves varjú rekedt káromgása. Kis szünet után újra meg-megmozdult a szürkére aszalódott deszkaajtó, aprókat káromgva.

– Egy ilyen Jézus kellene – mutat az öreg a képre. – Csak egy jelképes puccs, persze, csak egy jelképes puccs, olyan, amelyet egy Jézus-féle ember megtehetne. És megölnék. Ez eddig világos... S ahogyan Jézus halála után, úgy most is, semmi nem történne... Semmi. Szentté avatnák ugyan a halála után, lehetséges, hogy mindenki imádná a földön, de ahogyan régebben, úgy most sem jönne el a végítélet...

Fábián nem hagyta, hogy folytassa az öreg.

– Miért kellene ehhez egy puccs?

– Úgy számítom, akkor színt vallana az Isten is... Megmutatná magát, valahogyan jelt adna... Régebben azt hittem, hogy itt vannak körülöttem az Isten jelei, a fák, a virágok, a születés és a halál örökös körforgása, az emberek és az állatok tekintete, a szél, az eső, a sötétség és a világosság, hogy amikor az emberek köszöntik egymást, akár az Isten képmásai tisztelegnének... De hát nem, ez nem így van... Sokkal egyszerűbb ez... Csak próbálkozás az egész, kóborlás az élet egyik formájából a másikba, s közben az élők kizárólag az élőkől élnek... És én sem voltam kivétel, persze, hogy nem... Ezért kellene egy olyan puccs, amelyben Jézus lenne a főszereplő, talán számítana valamit, talán rájőnének az emberek, hogy miképpen élnek. Talán Jézusnak, de még egy ál-Jézusnak is sikerülne megváltoztatni az embereket: keressétek azt az értelmet, amely nélkül nincs halhatatlanság, amely nélkül a halál is csak egy a világ számos közömbös eseménye közül... Mert – és itt Kászoni Béla nevetésben tört ki – egyszer csak meghal az ember, és másnap ugyanúgy áramlik a friss levegő a Kraszna felől, mint annak előtte, káromnak a varjúk, a fecskék elrepülnek Afrikába a meleg tengerekhez, mi pedig – felfoghatatlan oktalansággal – már minderről semmit sem tudunk... Mert itt például nálunk agyagos a föld, agyagos íze van a gyümölcsöknek a temetőben, kóstoltam már az epret, a diót, még a virágok szaga is agyagos...

– Maga is fél a haláltól? – kérdezte Fábián, és az öreg Jakabra, a szomszédjukra gondolt.

Kászoni nem válaszolt.

Ellépett a létrától, elindult az udvar közepére.

Fábián követte.

– Ezt a napot vakon is megtalálnám... Látod? Ott a házunk kéménye és mindig ott megy le a nap. Mintha a kéménybe zuhanna. Ez gyermekkorom óta így van... – az öreg halkán beszélt, elharapta a szavak végét. – A nap nem mozdult semerre sem... Tízéves lehettem, amikor még csak három kőház volt a faluban, a többi vályog és agyag, és olyan alacsony házak, hogy a fejeddel elérted az ereszt... Ekkoriban jelentek meg a békák. Elárasztották a falut, a házakat. Ha meghalt egy ember, üresen maradt a ház egyetlen éjszakára, a házat elfoglalták a fehér békák. Engem is ijesztgetett a kocsisunk felesége, hogy nálunk is beugrálnak majd... Én meg azt mondtam neki, hogy a nap bebújjik a kéménybe és elűzi a békákat. A fényességnél nincs nagyobb erő. És akkor bementem a konyhá-

ba, a kéménylyuknál a sötétség megsűrűsödött, azt gondoltam, hogy a nap eltévedt a kéményben...

A nap valóban a ház mögött ereszkedett le, az esőtől, fagytól szétmárt kémény pedig, ahogyan a nap sugarai megtörtek az oldalán, olyan volt, mint egy világítóoszlop. Mintha láthatatlan kezek feldíszítették volna piros és bordó vibráló lámpákkal az oldalát, a tetején pedig félkörben világított a lemenő nap.

Kászoni Béla letérdelt a fűre, majd négykézlábra ereszkedett, és a magasra nőtt gyepet bámulta.

– Hogy félek-e a haláltól, azt kérdezted? Látod, ezt nem tudom, erre nem tudok válaszolni. Egyszer így gondolom, egyszer meg úgy, a napok meg követik egymást, és a pillanat egyre közeledik... Azért mégiscsak az lenne a jó, ha nem félne az ember...

Csendben felállt a földről és elindult az utca felé.

– Már várnak apádék – mondta.

Mire hazaérkeztek, már készen volt a vacsora. Fábián szülei azt szerették volna, ha a fiuk Kászoni portájáról beszél. Amit neki szántak. De ő csak az anyja főztjét dicsérte. Aztán az apjához fordult.

– Az nem lehet, hogy az öreg ilyen rongyokban járjon. Adja csak rá a maga ruháját, aztán majd küldök én is. És az öreg ezentúl majd itt egyen magukkal...

– Azt a ruhát is én adtam rá, amit most hord – védekezett az apja. – Még az sem volt neki. Miből lett volna?

Aztán Fábián Kristóf kiment a kocsijához, körbejárta, belerugdosott a gumikba, belenézett a motorba. Az apja ott állt mellette, érezte, hogy a fia menni akar.

– Az öreg portáját rendbe hozom... Jól jártunk a kerttel, két disznót kinevelek belőle, legalább kettőt...

– Ahogy gondolja – válaszolt a fia.

Az idős Fábián mellett ott állt a felesége.

– Muszáj visszamennem. Csak azért jöttem, mert nemsokára Olaszországba megyek. Ha írnának, akkor tudjanak róla...

– Hova? – nézett rá az anyja.

– Olaszországba. Velencébe. Rómába... Oda, ahol a pápa lakik.

– Mi már nem fogjuk sohasem látni a pápát, de azért az Isten éltesse – mondta az anyja. – Pénzed van? Adunk – nézett a férjére, aztán a fiára.

– Inkább én hozok maguknak ajándékot...

Az anyja közbevágot.

– Csak drága dolgokat ne hozzál fiam, mert itthon, a munkába nem tudjuk úgysem felvenni, akkor meg ne költsd a drága pénzt...

Közben a hátsó udvar felől Kászoni Béla közeledett feléjük.

Kezében ott volt a festmény.

– Hát akkor nem viszed el? Neked adom...

– Mi a csuda az a kezében? – nézett rá az asszony. – Még megijedtem attól az öregasszonytól...

– A nagyanyám volt – válaszolt az öreg.

Az idős Fábián cigarettázott, s amint ellökte a csikket a földre, elvette az öreg kezéből a festményt. Hosszan, tudálékosan mustrálgatta.

Fábián Kristóf most már egyre gyorsabban akart menni. Arra gondolt, hogy még elérí Bettit is a presszóban.

– A szentképet is elviheted, ott van a szobámban – jegyezte meg Kászoni Béla. – Torcellót a Szent Márk térről két óra alatt eléritek...

Fábiánnak sem a festmény, sem a torcellói Jézus nem kellett. Azt azért megjegyezte, hogy Velencében a Szent Márk tértől Torcelló két órára van...

– Legközelebb, ha jövök, lefényképezem magának azt a madarat a kertjében, aztán megtudom, hogy miféle madár...

– Az jó lesz – mondta az öreg halkán.

Aztán megfordult, bement a szobájába. Fábián Kristóf figyelte, ahogyan bezárta maga után az ajtót.

Elbúcsúzott az anyjától, az apjától, beszállt a kocsiba, az udvaron megfordult, majd a ház bejáratánál újra megállt.

Visszanézett és látta, hogy a hátsó szoba bejárata előtt, ott, ahol lerajzolta Kászoni Béla árnyékának körvonalait, már nem látszik semmi. Az anyja felgebrelyézte az udvart.

Az öreghez már nem ment vissza elbúcsúzni. Maga előtt látta, ahogy belépett a szobájába, levette a télikabátját, letette maga mellé az ágyra, majd összekulcsolta az ujjait és a falat bámulta a sötét szobában. Az ablakkeretre erősítette a szentképet, az ablakon át beszóródó fénytől megvilágosodott a merev Jézus-fej, a vallásalapító hosszúkás nagy szemei úgy bámulták a szoba sötét falát, mint a régi szentélyekben az istenek, s elkezdődött a szobában Kászoni Béla külön misztériuma.

De hát hol vannak már azok a fényességgel kísért pompázatos misztériumok, amelynek során az ember úgy érezte, hogy eljuthat az istenekhez, hogy melléjük állhat a szentélyekben, hogy a belső megvilágosodással feltárult előtte minden titok, és sem a halála, sem a halála utáni élet nem merült el az ismeretlenségbe? Ilyesféle nagy átváltozást szeretett volna elérni Kászoni Béla is, s bár Fábián tudta, az öregember többször megpróbálkozhatott már vele, ezt a tudást, a titkok felpattintásának a képességét semmilyen misztériummal nem szerezte meg. Lehetséges, az öreg azt is tudja, hogy soha, senki sem szerzett ilyesféle tudást, hisz még egy órája sincs, ezt magyarázta a kertjében is.

Fábián Kristóf oldalra tekintett: az apja és az anyja ott állt a kocsi mellett. Rájuk mosolygott; az anyja talán sírt is egy kicsit, de vissza is mosolygott rá. Mozdulatlanul várták, hogy elinduljon. A kaput már kinyitotta az apja.

Kellemes nyugalom szállta meg. Mindig is ilyen pillanatokra vágyott. A világot tökéletesen rendben lévőnek találta. Ez lenne talán az igazi átalakulás, nem a Kászoni-féle misztérium. A zűrzavar, a bizonytalanság, a félelem acsarkodása után a késő délután csendje burkolja be: még mindig ott állnak a szülei a kocsi mellett, az anyja egy kissé előbbre, közelebb hozzá, az apja a ház fala mellett; némák, talán ők is ugyanazt érzik, mint ő. Tudják, hogy most el fog menni, de nemsokára visszajön, aztán, ugyanúgy, mint most, kinyitják majd a nagykaput, hogy elmehessen, s ő látja a visszapillantó tükörben a még mindig mozdulatlan két embert az udvaron.

Lassan indult el, aztán a nagykapu előtt megállt. Már-már arra gondolt, hogy mégis itt marad.

A szülei nem mozdultak. Ő pedig gázt adott és kifordult az útra.

2.

A templomkertben akkor is nyárias volt az idő. A hatalmas tölgyek felől hűvös és simogató levegő áramlott ide. A tölgyek alatt bokáig ért a fű, a kerítésnél két méterre is megnőttek a sárga, vékony szárú rózsák. A templom falánál összeakaszkodott bokrok feketéltettek.

A tölgyek koronáján sohasem jutott át a nap.

Valamikor a templom körül volt a temető. Talán a halottak csontja táplálja ennyira a fákat: Fábián Kristófnak úgy tűnt – talán még tízéves sem volt, amikor először elgondolkodott rajta –, hogy a tölgyek már évezredek óta élnek, de még elérhetik a következő évezredet is. A régi temető változtathatta meg a föld szagát: édeskés illata volt a fűnek, a fák leveleinek, eső után pedig olyan volt ez a kert, mintha független lenne a falutól – a templomkert ösvénye mellett megduzzadtak a bokrok, a madarak elnémultak, s aki átment a fák alatt, érezhette a természet felfrissülésének ünnepélyességét.

A hívek ezen az ösvényen mentek haza, a magasról lehajló faágak alatt Isten tanításán gondolkodtak, a keresztre feszített Jézus példáján okultak: az ő emberi világuknál minden más világ erősebb és hatalmasabb. A hűvös méltóságával rájuk nehezedő templomkert még inkább elmélyítette félelmüket. A pap is erről beszélt: „Féljete emberek, a földön mindenütt emberek sírása és jajgatása hallatszik, a halál mindig ott éri el az embert, ahol arra senki se számít, ezzel is kimutatván, hogy a leghatalmasabb ő maga, a teremtő Isten.”

A pap ökölbe szorította a kezét, többször rávágott a szószékre. Meg-megakadt a lélegzete, elfulladt az imáknál, az oltárnál pedig remegett kezében a bor, s alig tudta a hívek szájába csúsztatni az ostyát. Ha előtte egyetlen pillanattal is elkéstek a ministránsok a cseppetessel – Fábián Kristóf ott állt jobb oldalon, a pap mögött, a legfontosabb ministráló poszton –, a pap megfordult, s úgy nézett rájuk, mintha jóvátehetetlen bűnt követtek volna el. Ilyenkor aztán a sekrestyében, a mise után meghúzogatta a hajukat, de előfordult az is, hogy elfelejtette a cseppetés körüli késést, és savanyú cukorkát kaptak.

Az ünneplőbe öltözött férfiak, a fekete keszkenőbe burkolt asszonyok áhítattal énekeltek az isteni szeretetről, de akkor emelkedett meg leginkább a hangjuk, ha Jézus feltámadását élhették át:

*Feltámadt Krisztus e napon,
Alleluja, hála légyen az Istennek*

Aztán megszólalt a harang is: a sokadalom előregörnyedve vetette a keresztet, s bár Fábián Kristóf háttal térdelt a híveknek, csak a térdek koppanását hallotta a padokban, a felnőttek áhítatos csendje és azonosulása arról győzte meg, hogy ha ennyire félnek és ennyire szolgálják a láthatatlan Istent, akkor az bizo-

nyára látszik is. Ott van valahol a templomkertben, a bokrok között, a tölgyek kérge alatt, esetleg a toronyban, amelyet majdnem elért a tölgy koronája.

Hajnalban keltette az anyja.

– Menj el édes fiacskám, én nem tudok menni, rengeteg a dolgom. Menj el a templomba, hátha megsegít az Isten, és hazajön apád a hadifogságból, segíts rajtam...

Az anyja megmosdatta, majd egy szelet zsíros kenyeret adott a kezébe.

Elindult ministrálni.

Egyedül volt, a kora reggeli misére nem jött el senki. A pap egyedül imádkozott, majd a sekrestyében azt mondta Fábián Kristófnak:

– Megijesztették az embereket, nem jönnek templomba, de az Isten mindent tud és mindent lát...

– Igen – válaszolta Kristóf. – Az Isten mindent tud és mindent lát – és ezen a reggelen biztos volt benne, éppen akkor, amikor senki se jött el a reggeli misére.

Kiment a sekrestyéből, megállt a templomkertben. Kivette a zsebéből a savanyú cukorkát, a barna csomagolópapírban a kicsike rózsaszínű cukorszemek mintha éltek volna, úgy mozdultak meg. Félve nyúlt az első szemért, beosztotta magának, hogy egész délelőtt tudjon mit szopogatni. Mielőtt a szájába vette volna, megsimogatta.

Leült a tölgyfa tövébe. Kétszeresen is boldog volt: ott lapult a cukorka a zsebében, és segített az anyján is. Ha a sok munkája miatt nem tudott eljönni, ő itt volt, imádkozott helyette is. Igaz, hogy nem hangosan, bár a pap mindig biztatja, hogy „hangosan, Fábián fiam, hangosan...”

Az apjáról csak annyit tudott, hogy „hadifogságba tette az ellenség”. Így beszélt róla az öreg Jakab, a szomszéd. És az öreg azt is mondta, hogy nem tudni, mikor engedik haza. „Mert hogy az első háborúban egy magyar átlagban hat évig volt hadifogságban, ezt én pontosan kiszámítottam, a postástól megszereztem az adatokat, így tehát ebben a háborúban sem lehet jobbra számítani... Hat év... Ennyire...”

Az anyja csak hallgatta, amit az öreg Jakab magyarázott, főtt krumplit eszegetve és fejét vakargatva a tornácon. Az öreg a kezét nem tudta kiegyenesíteni, „sok földet összeturkált már velem”, egyébként is „majd kisimul a föld alatt”, emelte fel a hangját.

„Egyébiránt az Isten majd elrendezi, hogy egyenes legyen mindnyájunk keze.”

Fábiánné ott ült a tornácon az öreg mellett, kinyújtotta a lábát és úgy nézett maga elé. Aztán a fiára bámult, majd a kert felé, mintha várná a férjét a fogságból.

Kristóf tudta ezt: le is ment a kert alá, hátha meglátja az apját, ahogy hazafelé tart a kert alatt, a szekérúton. De nem látott senkit. A vadgalambok búgtak, a harkály kopogtatta a korhadt fák nyílásait, a sárgarigó hangja néha elért hozzá a Kászoni-féle tanyáról. Visszament a tornáchoz, az öreg Jakab okoskodását hallgatta. „Nem olyan nagy igazságtalanság az, ha görbék az ujjaim, az igazságtalanság mégiscsak a hadifogság... Mert hogy a szegény embert viszik oda. De hát nem vak az Isten, látnia kéne, hogy kiket visznek oda, helyénvaló lenne, ha megakadályozná. Az Istennek ne csak a halál felett legyen uralma, helyénvaló lenne, ha ilyenkor is megmutatná magát.”

Az öreg Jakabnak ízlett Fábiánné főtt krumplicija. Úgy gondolta, ha már más-
képpen nem tud segíteni az asszonyon, legalább szóval tartja, arról beszél, ami
az asszonyt is foglalkoztatja.

Fábiánné meg csak azt ismételte: „Tudom, hogy él.” És tovább nézte az
udvart.

Darazsak repkedtek a tornácon, a trágadomb felől fekete és kék bogarak
húztak át az udvaron. Ilyen kék bogarakat Kristóf a Kraszna fölött is látott már,
hangtalanul repültek és kikerülték a vízparton álldogálókat, míg a fekete boga-
rak itt az udvaron minduntalan nekicsapódtak az ember arcának, bambán üt-
köztek meg az emberi világgal, mintha dühösek lettek volna rá.

Az öreg Jakab csak folytatta: „Én az első háborúban az Isonzónál voltam, a ta-
rackos ágyút kezeltem, de még teleszkópom is volt, és nem akarja nekem senki
elhinni, hogy a teleszkópban néztem a taljánt, és ennek köszönhettem, hogy
nem estem hadifogságba.” Mi az a teleszkóp? – kérdezte többször is Kristóf. „Ha
én állok a hegy előtt, nem látok a hegyen túlra. A teleszkóppal meg látok... Hát
ez az...” Az én apámnak nem volt teleszkópja? – kérdezte a kisfiú. „Ezt mi nem
tudhatjuk”, válaszolt az öreg. Lehet, hogy ellopták tőle, találta meg a megoldást
Kristóf, de erre már az öreg Jakab nem tudott mit válaszolni.

A templomkertben már a második szem cukrot csúsztatva a szájába, egy ki-
csit el is álmosodott. Mégis korán keltette fel az anyja. Az útról se hallatszott zaj,
néha ugyan elsuhant egy madár a feje felett, szárnyuk megérintette a tölgy leve-
leit, de a csendet és a reggel erősödő világosságát semmi sem törte meg. A tölgy-
fa ágai közé befurakodó fény egymást elfedő foltokat rajzolt, a kerítésnél rázu-
hant az éles fehérség a vékony szárú rózsákra. A templomkert hirtelen azt a ró-
zsaszínű festményt juttatta eszébe, amelyet a templom bejárata fölé akasztott ki
a pap: a kép Isten országát, a paradicsomot ábrázolta; távol, a ködös messzeség-
ben állatok legelésztek békésen, angyalok repdestek a felhők alatt, s a képen,
egészen elől Jézus imádkozott. Így festett a földöntúli békesség, amelyet élő em-
ber soha el nem érhet, kizárólag csak a halála után. Erről beszélt a pap is az el-
ső hittanórán. Íme tehát a paradicsom. A képen azonban egyetlen élő ember sem
látszik, az öreg Jakab sincs rajta és az anyja sem, ahogyan ül a tornácon és a kert
felé bámul, várja az apját. Leginkább mégis az apja hiányzik, egy teleszkóppal
kellene figyelnie, hogy ott van-e a hegyen túl az ellenség, mert csak így mene-
külhet meg a hadifogságból.

A tölgyfa tövében ült.

Innen pontosan látta a kerítésre tekeredett mezei rózsákat, fehérek voltak, ki-
csik, s némelyik mintha az ő szeme láttára nyílt volna ki.

Legalább annyira boldog volt, mint a képen imádkozó Jézus. Most biztos volt
abban, hogy ott lehet a közelében Isten, gyönyörködik benne, s ő is – bár nem
látja – szereti őt.

A templom falához ment: benézett a bokrok közé.

A fal tövében három cigány feküdt. Aludtak. Két férfi között hatalmas terme-
tű nő, a mellére szorította a kezét, mintha védené valamitől. Az egyik férfi szo-
rosan a nő hátához tapadt, a másik kissé távolabb horkolt. Az asszonynak fel-
csúszott a szoknyája, hosszú, vastag combjain megakadt a szeme. Sokáig figyel-

te őket, mert olyan mélyen aludtak, hogy nem vették észre. A fejüktől nem messze egy békát látott meg, sárga volt, gyorsan eltűnt a bokorban.

Visszament a tölgyfához, aztán tovább lépett, és a kerítésre felfutott mezei rózsáknál megállt. Az ünnepélyes pillanatot megerősítette az alvó cigányok jelenléte. Újra a tölgy koronájára tekintett, biztos volt benne, hogy az Isten ott lehet valahol, s tudja róla azt is, hogy hisz benne. Úgy gondolta, hogy a világban, bizonyára nagyon messze, léteznek olyan emberek, akik fénylenek. Az Isten is ilyen lehet, valamilyen fényesség, amely azonban mindenütt jelen van, csak az embernek hinnie kell benne, és akkor maga is megtalálja.

Behunyta a szemét és az anyját látta maga előtt, a tornácon ül, néz a kertek alá, várja az apját...

Futásnak eredt a keskeny ösvényen: csak az volt a fontos, hogy minél előbb hazaérjen.

Nem az úton ment, a házak előtt, hanem a kertek alatt. Lehúzta a cipőjét, a vállára akasztotta és úgy futott. Egyszer még el is kiáltotta magát: „Édesanyám!”, de ez csak egy önkéntelen kiáltás volt, tudta, hogy úgysem hallja meg az anyja, hogy is hallhatná meg, hiszen az ő kertjük még nagyon messze van, legalább két kilométerre. De, hogy a kertek alatt megy, megrövidíti az utat.

Fácánok ugrottak fel előtte, máskor utánuk futott volna, most nem törődött velük.

Tehénszékér jött vele szemben, megkérdezték tőle: „hova futsz te fiú, megzavartak?”, de ő nem válaszolt, futott tovább, a savanyú cukrot szorongatta a kezében, már rég kivette a zsebéből, nehogy elhagyja. Szoritotta a cukorkát, érezte, hogy mindjárt olvadni fog, de mégis, így érezte biztonságban.

Elérte a kertjüket. Az anyja a szilvafák alatt ásott. Nem vette észre a fiát.

Már alig kapkodta a levegőt, már a lábai is elnehezdedtek, de ahogy meglátta az anyját, mégiscsak összeszedte magát. „Édesanyám, édesanyám”, ismételte, de az anyja csak nem hallotta meg.

– Édesanyám, reggelre hazajön édesapám – állt meg zihálva az anyja előtt.

Fábiánné kiegyenesedett, rámeredt a fiára, aztán az ásót a fának támasztotta, közelebb lépett hozzá.

Akkoriban virágozott az akác is: a kertek alja olyan volt, mint a mesebeli tájak, az akác fehérsége, mint kihúzott hatalmas csillogó vitorlák, az ég aljáig vezette a szemet.

A gyerek nézte az anyját, még mindig az előbbi pillanatok bódultságában elismételte:

– Holnap reggelre hazajön édesapám...

Egy vadgalamb szállt arra a fára, amelyhez az anyja az ásóját támasztotta. Az anyja is észrevette a madarat, felpillantott a fára.

– Hazajön, tudom... – ismételte a kisfiú.

– Honnan tudod? – ocsúdott fel az anyja.

Nem tudott mit válaszolni, hazudni sem, erre a kérdésre nem készült fel, csak arra gondolt, hogy az anyja örülni fog és nem kérdez semmit.

– Nem jön az... Még onnan senki sem jött a faluba... Évekbe is beletelhet, amíg hazajön... – nyúlt Fábiánné az ásóért.

De csak nem hagyta nyugodni a dolog.

– Honnan szedted? Nem tán a madaraktól? – nézett fel a fára. A szája sarkában ott bujkált a megbocsátó mosoly.

Kristóf vett egy mély lélegzetet, odament az anyjához, belekapaszkodott a kötényébe, és átölelte. Így maradt sokáig, az anyja engedte, hogy a kislánya feje belefúródjon az ölébe.

– Hallod, jön a vonat – mondta a kislány.

Messze, a Kászoni-féle tanya alatt tényleg fűtyült egy mozdony, visszhangzott tőle a határ, de aztán újra csak a néma kertek alja, a mozdulatlan határ vette körül őket.

Éjjel nem tudott aludni. Ott könyökölt a kis ablak előtt, elhúzta a függönyt, várta, hogy megjelenik valaki, egy alak, egy férfi: az apja, mert csak ő jöhet ide. Az anyja felriadt a dunyha alatt, látta a kis ingben könyöklő fiát, felkelt, betakarta, majd eloltotta a lámpát.

Félálomban újra az a kép jelent meg előtte, ami a templomkertben: a rózsaszínű mező az imádkozó Jézussal. Ő is ott sétált ezen a mezőn, a fű nem sértette fel a talpát, s a levegő pontosan olyan volt, mint a templomkertben. Ott ült az anyja is, virágozott az akác, az öreg Jakab egy teleszkópba bámult, a teleszkópban pedig azt látta, hogy ő az apjával sétál, lepkét fognak, mellettük bárányok legelésznek, a három alvó cigány fölött turbékolnak a vadgalambok, az alvó nőnek még feljebb fújja a szél a szoknyáját. Aztán beborítja az árnyék a cigányokat is, csak egy zöld béka szeme világít, gondolkodó, mocsanatlan békafej, nézi a horkoló cigányokat. Végül eltűnik az is, eltűnik a mező is, egyedül csak az apja közeledik, nagyokat lép, hazafelé tart, már befordult a kertjükbe.

*

Éjfél elmúlt már, amikor Fábián András megjelent a kertek alatt.

Telihold volt.

Fábián nem sietett. Megállt a gyümölcsfáknál, apránként szemügyre vette a kertet, az udvaron ledobta a válláról a katonakabátját, a kerítésre terítette és kinézett a néma utcára.

A disznóólban malacokat látott, kettőt is, a tyúkólban kakas kukorékolt.

Bement a fészkerbe, villát vett elő, odament a malacokhoz, hogy kihányja a gánét és hogy friss szalmát tegyen alájuk. Csendben dolgozott, de az állatok felriadtak, nem értették az éjszakai mozgást.

Az öreg Jakab állt meg a disznóól mellett.

– Hát te meg? – nézett Fábián Andrára.

Kezet fogtak.

– Jól van az asszony, mindenki – motyogta az öreg.

Fábián András megállt, bólintott.

– Nem akarod felkelteni őket? – kérdezte a szomszédja.

– Most a legédesebb az álmuk, de mindjárt, rögtön, rögtön megverem az ablakot – Fábián nem tudta eldönteni, hogy mit is csináljon, hova tegye a villát.

– Az a fontos, hogy itt vagy, maradj még – mondta az öreg. – Honnan jössz?

– Franciaországból, amerikai fogságból...

A szomszéd bölintott, most már mindent tudott.

Fábián nyúlt a zsebébe, cigarettát vett ki.

– Gyújtson rá, egy amerikai adta – kínálta meg az öreget. – Feketék vigyáztak ránk, négerrek... Ezt elszívom, aztán szólok nekik – mutatott a házra.

– A fiad már ekkora – mutatta az öreg. – Meg aztán krumpli van, kenyér van, zsír is van, szóval mi kell még a mi fajtánknak?

Fábián András levette a kerítésről a katonakabátját és bölintott.

Fábián Kristóf arra ébredt, hogy a feje mellett ott van valami. Egy nagy tábla barna csokoládé. Kézbe vette, nézegette, s tudta: ilyen csokoládé nincs Magyarországon. Ezt csakis az apja hozhatta.

Kiugrott az ágyból.

Az apja már a konyhaasztalnál ült, borotválkozott, az anyja elment tejért. Odabújt az apjához, nem szólt semmit, kibontotta a csokoládét. Letört egy darabot, nyújtotta az apjának, de az nem fogadta el. Fábián András megölelte a fiát, majd letette maga mellé a székre.

– Azt mondta anyád, tudtad, hogy jövök... Honnan?

Csak mozgolódott a széken. Mezítláb volt, a talpa hozzáért az apja térdéhez, és az érintéstől meleg futott végig rajta, rátette a talpát az apja combjára és nevetett.

Így borotválkozott meg Fábián András.

Később kikönyökölt a kapuba, nézte az utcát.

Kristóf is ott állt mellette.

Kis idő múlva az öreg Jakab háza előtt meglátta a közeledő Kis Daninét. Az ő apjával együtt vonult be katonának a férje.

Az asszony megállt Fábián előtt.

– Az uram mikor jön? – kérdezte.

Megjelent az öreg Jakab is.

Fábián András eldobta a cigarettáját.

– Nem tudok semmit – mondta bizonytalanul. – Csak rövid ideig voltunk együtt.

– Hazudsz! – mérte végig az asszony.

Fábián Kristóf kilépett az útra. Pár liba totyogott el mellette, tavalyról megmaradt tojólibák, közeledtek hozzá, sziszegtek, de ő gyorsan az öreg Jakab mellé lépett, védelmet keresve, nehogy észrevegye az apja, fél a sziszegő libáktól. A szomszéd a fejére tette a kezét – könnyű volt ez a kéz, mintha tollpihe szállt volna a hajára. Az öreg Kisnét csitíttatta.

Kristóf felgyúrt ingujjban a kerítésre könyöklő férfiakat látott, kalapok alól kipislogó szemeket, de senki sem jött az ő kapujukhoz.

Egyedül Kristin Máté állt az út közepére. Annak a Kristin Kálmánnak volt a fia, aki kirabolta Amerikában a vonatot. Kristin Máté sohasem szemben állt meg, ha valakivel beszélgetett, hanem kicsit oldalvást, megállás nélkül mozgatta a fejét, mintha egy külön szerkezet lett volna a nyakába építve, amely a fejét tartotta és jobbra-balra kilendítette. A beszélgetésekbe úgy kapcsolódott be, hogy apjára terelje a szót, aki Amerikában, a nyugati parton rabolta ki a vona-

tot. Bár néhányan kételkedtek ebben, mégis el kellett hinniük, mert a néhai Kristin Kálmán házat és földet vett, mihelyst hazajött Amerikából. Új tyúkólat is épített, amelynek az oldalára felrakta az amerikai címert, s mivel Amerikában rákapott az újságolvasásra, a címer alá egy padot állított és ott olvasott. Addig nem ment ki a mezőre, amíg az újságot meg nem kapta és ki nem olvasta az utolsó betűig. A fia is olvasta az újságot, a megfakult címer alá ült ő is, igaz, ami a vonatrablást illette, abban nem tudott versenyezni az apjával. Ehelyett a disznóölő kést dobálta a címer fölé, pontosan és kegyetlenül repült ki a kezéből a kés. Ezt a tudományát persze leginkább akkor kamatoztatta, amikor tyúkot kellett megölnie. Ilyenkor szétterpesztette a lábait, a disznóölő kést a vállá fölé emelte, várta, amíg a tyúk közel kerül hozzá, belevágta a kést, majd megfogta a vergődő állatot, s csak utána vágta el a nyakát.

Kristin Máté inge kilógott a nadrágjából, zsebre dugta a kezét, oldalvást nézett Fábiának kapuja felé. Kristóf egyedül csak úgy mert elmenni a Kristin-ház előtt, hogy kiment az út közepére. Félt, hogy ha csak véletlenül is, eltalálják a disznóölő késsel. Ugyanígy félt Perényi Oskó háza előtt is. A kertben a gondozatlan sűrű bokrokban baglyok és más madarak képében kísértetek gubbasztanak. Elképzelte, amint ezek az állatok – az öreg Jakab mesélte – emberalakot öltenek, s elindulnak a mezőre, hogy a keresztutaknál más kísértetördögökkel együtt viháncoljanak, és az éjszakában az arra vetődő embereket megijesszék. Ezért – mondotta neki sokszor a szomszéd – éjszakánként kerüld a keresztutakat, nehogy a hosszú farkú ördögök beléd csípjenek, hazáig zargalásszanak.

Fábián Kristóf egyetlen dologban volt biztos: Kristin Máté a nagy fekete nyelű disznóölő késsel biztosan nem félne még az ördögöktől sem.

A háború utáni évekről – mint ahogyan régebben is a nagy háborúk után lehetett – Fábián Kristóf csak a rongyos magányosság képeit őrizhette meg. A padlásokon egyedül gubbasztó macskák tekintete is olyan volt, mint az embereké. Felzavarták őket a padlásra, mert belenyaltak a tejbe vagy a kifőtt ételbe; s amikor belé rúgtak, bizonyosan tudta az állat is, hogy vétkes, de valahol, a mákszemnyi tudata mélyén sehogyan sem tudott a világgal megbékülni. S mert tehetetlen volt, a padlás zugaiban belenyávogott a sötétségbe.

A sziszegő tojólibák eltűntek a nedvességtől barnálló út végén, a kapura könnyöklők pedig kimerészkedtek az útra. Pár lépést tettek csak meg, hogy jobban lássák az asszonyt és Fábián Andrást.

*

– Tudom, hogy együtt voltatok... Az Isten rogyassza rátok az eget!... Ha nem mondod meg az igazat, világgá megyek... – kiáltotta kétségbeesetten Kis Daniné.

Úgy nézett az öreg Jakabra is, mintha neki is tudnia kéne, mi van a férjével. Egyébként az öreg már többször hallotta, hogy Kisné világgá akar menni.

Most tényleg elindult.

Még pár ház, és ott az út vége. Aztán már csak a határ szélesedik ki, majd – szinte az ég alatt – kanyarodik a Kraszna töltése.

– Mit akar? – tárta szét a karját Fábián András és az asszony után nézett.

– Világgá megy... Elindul, osztán vagy visszajön, vagy nem... Ha estig nem jön... Fábián András kilépett az útra.

– ...akkor már nemigen jön... Beleöli magát a vízbe... Te, gyere gyorsan, itt a határban a kút, a csordás kútja, beleugrik, amilyen bolond!... – magyarázta az öreg Jakab.

Fábián Kristóf futott elöl, utána az öreg Jakab, majd Fábián András, aki közben rágyújtott, hátranézett, látta, hogy többen jönnek utánuk, férfiak, asszonyok, gyerekek, ott szalad a felesége is.

Kis Daniné már ott állt a csordakútnál. Az öreg Jakab kiáltott neki:

– Várjál Rozi, itt vagyunk, várjál!...

Kisné leengedte a kútostort, nehezen felállt a betongyűrűre – alacsony kis kút volt, egy méter magas, ha lehetett a földből kiálló gyűrű –, a kútostort fogva, hol előbbre, hol hátrább dőlt.

– Ne jöjjenek közelebb! Ha közelebb jönnek, én beleugrok...

Megálltak.

A kút mellett már térdig ért a búzatábla. Körül pipacsok hajladoztak, a sűrű dudvában alig látszott a szarkaláb.

– Fábián András! – kiáltotta el magát az asszony. – Mondd meg, esküdj meg, hogy igazat fogsz mondani...! Azt beszélnek rólam, hogy megbolondultam. Ne hidd el senkinek, az igazságot akarom tudni. Igaz, hogy meghalt?

Fábián szívta a cigarettáját. Közelebb akart lépni, de Kisné megállította:

– Nem jöhetsz közelebb... míg meg nem mondod az igazságot.

– Beleugrik – mondta az öreg Jakab.

Már ott álltak Fábián András mögött a többiek is: az egész utca. Fábián felesége kicsit közelebb jött, de csak a férje mögött állt meg ő is.

– Szállj le a kútról – kérlelte Kisné az öreg Jakab.

– Nem! Nem szállok le! Sosem szállok le! Kivárom itt az estét, amíg meg nem mondod az igazságot! Itt leszek reggelig, itt leszek örökké – zokogta az asszony. – Írt nekem az uram levelet, mindent tudok...

Fábián András ezalatt egészen közel jutott már a kúthoz. Míg az asszony sírva kiabált, egyszerre csak ott termett mellette. Már egy lépés, már kézzel elérheti. Már meg is fogta volna, amikor az asszony ellökte a kezét, közben alig tudta visszanyerni egyensúlyát, a kútostor le-föl járt a kezében.

– Te élsz, azt látom... Te hazajöttél... A vak is látja, te már itthon sütteted a hasad... de mi van az urammal? – sikoltozta.

Fábián gyorsan felmérte, hogyha az asszony nem bírná magát tartani, talán el tudná kapni.

– Meghalt. Két hónapja meghalt – mondta halkan anélkül, hogy levette volna a szemét Kisnéről, akit egy pillanat alatt körülvettek az asszonyok, szinte leemelték az alacsony kútkáváról. A kútostor emelkedni kezdett, aztán megállt.

– Átkozott legyen Magyarország! – üvöltötte Kisné, az asszonyok kezében vergődve. – Átkozott legyen, a békák prédája legyen, hogy soha, senki se emlékezzen rá, soha senki se tudjon róla, süllyedjen el, égessen el az Isten tüzes mennykővel!... Még hírmagja se maradjon, a hamuját meg hordja el a szél!... Átkozott ország legyen, és ha van Isten, meghallgat engem...

Fábián András mereven maga elé bámulva, égő szemmel mormolta, bár alig figyeltek rá:

– Soha senkinek nem beszélek a háborúról... Soha senkinek! Még a családomnak se, senkinek... Nem akarom, hogy tudjanak róla, nem akarom, hogy bármit is tudjanak róla... Azt szeretném, ha mindenki elfelejtené, ha én is elfelejteném... Fogadalmat tettünk a hadifogságban, ami velünk történt, nem tudhatja meg senki élő ember fia!

*

– Még mindig itt vagy? – állt meg mellette az anyja.

Fábián a májusi ájtatosságra igyekezett: már beharangoztak, a tölgyfák levelei megszűrték a harangszót, s ahogy utolsó kondult még a harang, kiüresedett, száraz csend ereszkedett a sötétséggel együtt a templomkertre.

Fábián Kristóf felvette a zakóját, úgy érezte, meg kellene magyaráznia, miért maradt itt, miért nem ment tovább, miért akart innen is többször visszafordulni. Elindulni sem tudott. A templomkert mellett ott állt a harangozó háza. Nem volt otthon senki, bement az udvarra, vizet hozott a kútból, a favödörben meglátta magát, oldalt már kicsurgott a víz belőle. Látta, hogy nem használja már senki a kutat. Ivott pár kortyot, vizes lett a keze, visszaengedte a vödört a kútba és a vizes kezét végighúzta az arcán.

Beült a kocsiba, lefordult az útról. Megállt a templomkert mellett és elhatározta, most már nemsokára visszaindul a városba.

Itt találta meg az anyja. Kiszállt a kocsiból. Az anyja megigazította a zakója nyakát, közben halkán kérlelte.

– Ne menj vissza... Itthon is mindened meglesz... Lakhatsz az öreg Kászoni házában, ha nem akarsz velünk lenni...

Itt megállt az anyja, a legfontosabb érvét akarta elmondani. Ismerte a fiát, tudta, hogy ezzel végleg eldönti: a fia hazaköltözik.

– Az apád miatt... Őmiatta kellene itthon maradnod... Csak rövid időre, pár hónapra, fél évre...

– Miért mondja ezt? És miért csak ennyi időre? – nézett az anyjára.

Az anyja nem válaszolt. Nézte a megdőlt templomkerítés mellett a fia kocsiját, majd elindult a templom bejárata felé.

– Gyere velem májusi ájtatosságra – szólt vissza.

– Rendben van, elmegyek... De mi van az apámmal?

– Láthattad, hogy jól van... Még bírja a munkát is, nincs semmi... – válaszolt az anyja.

Aztán újra csak megállt. Már megbánta, hogy az apjáról beszélt a fiának, hogy olyasmire utalt, amit még ő sem tud biztosan.

– Már én is gondoltam rá, meg kellene próbálni... – mondta ki bizonytalanul Fábián Kristóf. – Meg kellene próbálni, itthon... Keresnék valami munkahelyet, vagy egyszerűen csak magukkal dolgoznék... A szőlőben, a kertben... Aztán majd kialakulna...

– Holnap már küldünk is egy teherautót a holmidért – nyugodott meg az anyja.

Fábián Kristóf gyorsan válaszolt:

– Nem... Nem, azt mégsem... A legszükségesebb holmit hozom én a kocsival, aztán meg majd kialakul...

Fábián Kristóf ismerte magát: ebben a pillanatban már legszívesebben itthon lenne, de ha visszamegy a munkahelyére, ha ott marad nála a szobájában Betti, ha befejezi a kísérleteit a munkahelyén és újat kezdhet, akkor már a városból nem tud kimozdulni.

– Ahogy gondolod – mondta csendesen az anyja, és elindult a templomba.

Fábián beült a kocsijába, visszafordult az útra, gyorsított. Bekapcsolta a lámpákat és felhúzta az ablakot: mire az esti hűvös levegőtől elzárta magát, már kijutott a faluból.

3.

Mire visszaért a városba, éjfél is elmúlt már, Betti ugyanúgy, mint eddig bármikor, amióta ismeri – és mintha a ma reggeli veszekedésüknek nyoma sem maradt volna benne –, nem az anyjához ment, hanem hozzá.

Kitakarította a kis szobát, a bejárat mellett, az egy méterszer egy méteres konyhát, elmosta a tányérokot, feltörölte a követ, a konyha melletti kis fülkében lezuhanyozott, aztán odament az ablakhoz és – már lefekvéshez készülődve – bámulta az utcát, a ház előtti benzinkút életét; várta Fábiánt.

A szobába két heverőt szorítottak be, az egyiket az ablak elé állították keresztbe, ezen ült, nyugtatta a lábát. A presszóban is csak a lábát féltette. Minden munkát elvállalt, de azt azért napjában többször elmondta: csak azért fogja ott hagyni a presszót, mert a „lábaim úgysem bírják sokáig”. Igaz, a sokszori emlegetéssel fel is hívta magára a figyelmet, „nézzétek, ez az én lábam, ilyen gyönyörű lába itt senkinek sincs...”

Fábián lakása a félemeletről nyílt. Először albérletben lakott a földszinten egy idős asszonynál. Később megtudta, hogy a félemeleti kis szoba eladó, a szüleitől kapott pénzt, gyorsan megvette.

Berendezkedett, itt élt, lassan egy éve már. Amióta megismerte az eszpresszóban Bettit és felhívta magához, mindennap feljött hozzá, bevásárolt, takarított, és úgy berendezkedett, mintha ez lenne az otthona.

*

– Azt hittem, hogy táncolsz – ült a heverőre a férfi.

– Nem... nem – ásított a lány, s már nem emlékezett, vagy talán nem akart emlékezni a reggeli veszekedésükre.

Levetette a hálóingét, az ablak alá, a heverőre dobta. Felült az ágyban, átfogta a férfi nyakát.

Minden este ismétlődő szertartás: ledobja a hálóingét az ablak alatti heverőre, átfogja a férfi nyakát, odacsúszik hozzá, lábával átkulcsolja a derekát, majd, mert Fábián ettől még nem mozdul meg, lassan kigombolja az ingét. Egymás lélegzetét is hallják, olyan csendben vetkőzteti le. A nyelve már a nyakánál siklik, aztán a száját keresi; de most mintha nem érezné a másokban az erősödő forróságot.

Fábián Kristóf felállt a heverőről.

Betti magára húzta a takarót, hátat fordított Fábiánnak, a tenyerével ráütött a falra.

– Menjek el? – kérdezte.

Fábián elgondolkodva legyintett.

– Holnap elintézem a szabadságomat. Minden napot kiveszek, rengeteg dolog van.

– Ezt miért nem mondtad eddig?

Fábián nem válaszolt.

Pontosan ő sem tudta, hogy hányadán is áll magával. Az otthoni események, mert úgy gondolta, hogy igazán nagy és jelentős események résztvevője volt, s amelyekre nem számított, mindaz, amit eddig a szokásos hazautazásainak a hasonlósága, előre kiszámítható és előre átélhető egyhangúsága elfedett előle, most egyetlen délután, pár óra alatt – akár egy váratlan robbanássorozat – ott sistergett előtte. Talán a szomszédnak nem kellett volna kijönnie a kapuba, nem kellett volna olyan sokáig szembe nézni vele...

– Valami baj van? – kérdezte Betti.

– Nem tudom – válaszolt.

Fábián felvette az ingét, a nadrágját gyors mozdulatokkal magára rántotta, felhúzta a cipőjét. Gyors öltözködése azt sejtette, hogy most azonnal indulni akar valahová.

Aztán mégis megállt a szoba közepén, majd visszaült a heverő szélére.

– Csak nem akarsz talán visszautazni? – kérdezte Betti.

– Hová? – ébredt fel Fábián a kábultságából.

– Haza... Anyádékhoz... – mondta bizonytalanul.

Fábián felállt a heverőről, a kis konyhába lépett, ivott egy pohár vizet, majd visszament a lányhoz.

– Azt mondd? – nézte. – Lehet, hogy igazad van. Most azonnal vissza kellene mennem – tette hozzá.

De mégsem mozdult.

– A fridzsiderben találsz konyakot – mondta még mindig a fal felé fordulva Betti.

Fábián az ablakhoz lépett, nem hallotta a lányt, bár csak karnyújtásnyira állt meg Betti fejétől.

A lány érezte a hallgatását, azt is sejtette, hogy most csendben kellene maradnia. Közös a némaságuk és várakozásuk, közös a dermedtségük, közös a csodára várásuk, közös az elégedetlenségük, amelynek csak találgatják, keresgélnek az okát, s ha már úgy érzik, hogy megtalálták, akkor megrettennek a roppant, s szégyellnivalóan egyszerű magyarázattól, amelyet megfogalmazhatnának saját maguknak, de a következő pillanatban már nem tartják elegendőnek. Betti találkozásuk első percétől érezte, hogy Fábiánnak kizárólag segítségre van szüksége. Azt pontosan nem tudta, hogy milyen természetű segítségre, s hogy az azzal egyenlő-e csupán, hogy mellette éljen, hogy rendet tartson, hogy enni adjon neki, hogy éppen olyan italokkal lássa el a presszóból, amilyeneket megkíván, hogy meghallgassa, ha úgy érzi, erre szüksége van, hogy csendben maradjon (de mégis és kizárólag mellette), ha csendben kell maradnia, mint éppen most is. Ha eszébe is jutott néha, hogy mennyire egyoldalú ez a viszony, és éppen emiatt mennyire kiszolgáltatott ő, mégsem lázadt fel. Nem próbált változtatni. Még így

is, vagy talán éppen emiatt a férfi világa volt az egyetlen, amelybe – saját lehetőségeit többször is számba véve – kapaszkodhatott, s amely egyre inkább erősítette nosztalgiját: be fog rendezkedni ebben a világban, hiszen a megvalósításhoz érzett magában elég ösztönt, képességet, sajátos alkalmasságot, bátorságot, az egyoldalúság és a megaláztatás naponkénti túlélésére pedig elegendő lelkiert.

Lassan megfordult a heverőn; szeretett volna valamit mondani, az iménti megalázó pillanatokat valahogyan feloldani, meg nem törtéنتé tenni, hogy aztán – mert jól ismerte már a férfit – kezdődjön minden előről. A takarót átdobják a másik heverőre, a lábát lustán, megadóan szétnyitja és megemeli, a férfi derekára kapcsolja, behunyja a szemét, s aztán úgy múlnak el a percek, hogy semmire sem emlékszik, talán csak a férfi ujjaira, a tenyerére, ahogyan rátapasztja a szájára, mert attól fél, hogy a lépcsőházban meghallják a sikolyait, az emberek szeretkezésük zajára megállnak az ajtóban, hogy hallgatózzanak.

*

Fábián csak nem mozdult az ablak mellől. Betti kereste a tekintetét, mondani akart valamit. Hirtelen szánta rá magát, úgy döntött, jobb, ha minél hamarabb elmondja neki...

A férfi megfordult, az ablakon át az utca halványan derengett, kóbor fényszilánkok világították be a benzinkút körüli magas házakat.

– Hazudtam neked reggel – kezdte Betti. – Hazudtam, mert semmilyen szerződést nem ajánlottak, nem is próbálkoztam vele... Szégyellem magam, nem szoktam hazudni... Nem tudom megmagyarázni. Az lehetett az oka, hogy annyit gondolok rá, annyit álmodom róla. Táncolok valamelyik színházban, bárhol... Reggel is álmodhattam, még akkor is, amikor beültem melléd... Nevetséges, nem igaz? Már teljesen beleéltem magam, beleéltem abba, amit csak elképzelttem. Ez igen, erre már nyugodtan mondhatnád, hogy innen már nincs visszaút, ez már a világ vége... Sajnálom... És azért mondom el, mert számíthatsz rá, hogy ezentúl hazudni fogok máskor is. Hazudni fogok, de nem tehetek róla... Így leszel kénytelen velem élni... de legalább tiszta lesz a lelkiismeretem, én megmondtam... ilyen vagyok. Talán egyszer kigyógyulok belőle.

Betti halkán, mintha magának mondaná, úgy beszélt, Fábián nem mozdult az ablak mellől.

*

Felült az ágyban, ujjait végighúzta a homlokán, majd megigazította a haját is. Komoly arccal figyelte, ahogyan a férfi lassan megfordult, mind a két kezét rányomta a falra, egy araszról meredt a virágcsokrot ábrázoló csendéletre. Betti akasztotta oda még az első napokban, amikor megismerte. „Otthonról hoztam, ott porosodott a szekrény tetején, nekem nagyon tetszik, ide teszem a heverővel szemben, hogy mindig láthassam” – mondta, aztán felszegezte a falra. Ilyen virágcsokrokat képeslapon látott Fábián Kristóf, lehetséges, hogy arról is másolta le egy alkalmi piktort. Három fehér és három piros rózsa, ennyit hozott a lány magával, s ebből nem tudott arra következtetni, vajon hogyan nézhet ki otthon a szobája.

Betti többször hívta, de ő eddig még nem ment el. Inkább minden nap megvárta a munkahelyén, együtt jöttek haza. Reggel hol a lány, hol Kristóf indult először dolgozni.

*

– Feküdj le – biztatta Betti, aztán hátranyúlt a hálóingéért és felvette. – Készíttek valami enniválót – lépett le az ágyról, a vállára dobta a fürdőköpenyét, a konyhát a szobától elválasztó kartonfüggönyt elhúzta. Fábián hallotta, hogy az asztalfiókból kivette a kést és az asztalra, egy tálcára tette, közben tányérokat emelt le a polcról és a falra szerelt egész kicsi fridzsiderből szedte ki a papírba csomagolt felvágottat.

A férfi visszafordította a fejét, a falnak támasztott karjai fölött nézte a lányt, aki az enniváló rakogatásával volt elfoglalva. A férfi nem láthatta magát, tágra nyitott szemét, a valahol, az ösztönei legmélyéről elinduló megbocsátást, amitől megremegett, majd lassan mosolyra húzódott az ajka. Levette a lábáról a lány gondoskodása. Betti újra és újra végighúzta ujjait a homlokán, nem szerette, ha a haja a szemébe hull, bár rövid haját hordott. Ilyen frizurájú úszónőket látott a televízióban. Szőke rövid haj, formás, finoman hajló, téglalap alakú homlok és élénk, a világ összes jelenségét észretevő szem. Ennyi lenne tehát ez a lány...

Bár mindig arra törekedett, hogy jól megértse Fábián furcsa viselkedésének az okát, szűkszavúságát, hallgatásait, amikor látta, hogy képtelen rá, akkor belekarolt, megszorította a kezét, megsimogatta a hátát, ránézett, a férfi elé állt, hogy jelezze, „Itt vagyok, nem történhet semmi, és még jobban vigyáznék rád, ha tudnám, hogy mi a veszedelem oka”. Nem érezte, mi lehet az a titokzatos hatalom, amely arra kényszeríti, hogy a városban kóboroljon vagy órákig bámuljon az ablakban, aztán kiüljön a lépcsőházba, s bár nem igazi dohányos, egyik cigarettát szívja a másik után.

– Nem mondtál semmit, reggel még valami szerződést emlegettél, táncolni fogsz... – szólalt meg a férfi.

– Szerződés, szerződés – dúdolta a lány, miközben tálcára tette az enniválóra rakott tányért, lépett kettőt, elhúzta a kartonfüggönyt, aztán a dohányzóasztalra csúsztatta a tálcát.

– Ülj le és egyél – mondta jókedvűen.

*

A benzinkútnál sétált: esteledett, siettek a emberek, egyhangú erőszakossággal gyorsultak fel a kocsik. Az utcák, a házak között kis alagutat keresett a szeme, hogy minél messzebb elláthasson. Meg szerette volna ismerni szűkebb világának a messzeségbe nyúló képeit, azokat, amelyeket innen láthat csak a benzinkutak mellől, s amelyeket máskor is megkereshet a szemével, ha lejön az utcára. És a benzinkút mellett ácsorog majd, nemcsak eső után, amikor a kutak piros és sárga színe erősebben fénylik, hanem máskor is, a hosszú délutánokon, amikor nem tud mit kezdeni az idejével.

Behúzódott a fal mellé. Eleredt az eső. A benzinkút mintha egy nagyobb fényforrást alkotna az elszürkülő időben, a munkások lassabban dolgoznak, az autók is mintha elcsendesednének, messziről harangszót hoz a szél, „biztosan a

presszó melletti templomban harangoznak". A felhők lassan elvonulnak, és így olyan a kis utca, mintha sohasem látta volna, mintha valamilyen távoli földrészről ereszkedtek volna le az emberek, a kocsik és az utca egyetlen kiszáradt fája.

Abbamaradt az eső, és a csend felerősítette saját létezésének tudatát, a friss levegő fullasztotta, a fel-felderengő fényességben az utca különleges lebegése vonzotta és megrendítette. Idegen volt számára a látvány, és mégis, most talán éppen azzal került közelebb hozzá, hogy megmutatta: az idő lobbant egyet, mint egy hirtelen feltörő vulkán, felszikrázott az ég. Aztán hirtelen felgyorsult az idő is, hogy utolérje önmagát. A vulkán nem működik, csak por és hamu sötétíti el az eget, majd lassan visszanyeri minden a régi alakját. Az elmúló idő talán mosolyog ezen a kis ártatlan tréfán, egyébként mintha semmi sem történt volna. A benzinkútnál dolgoznak tovább, kigyúlnak az úton a lámpák; beesteledett. A megfoghatatlan, de mindenhol jelenlévő borzongató közömbösséget érzi. Lázadna ellene, de nem tudja, hogyan, együtt kell élnie vele, mint ahogy másoknak is. Az őseinek és azoknak is, akik már rég meghaltak, és akik még születni fognak.

*

– Úgy állsz itt, mintha kiüldöztek volna a világból – állt meg mellette Betti.

Fábián Kristóf nem válaszolt. A lány hozzábújt, a férfi fehér ballonja puha és hideg volt. Nem mozdult meg ő sem, ott álltak a fal mellett, előttük fokozatosan néptelenedett el az utca, a benzinkútnál nem állt már egyetlen kocsis sem.

– Olyan egyszerű minden, láthatod – kezdte a lány. – Ma is figyeltem a munkahelyemen az embereket. Kitűnő formában vannak, nem számolják a napokat, hiszen egyik jön a másik után. Ők meg boldogan isszák a kávéjukat, eszik a tortát és viccelődnek. Számukra természetes minden. És igazuk van, ennyiből áll az élet...

– Ennyiből... – hagyta rá Fábián.

Visszazuhant abba a valóságba, amelyben egyébként is élt, s amelynek állandósulása iránt nosztalgiát érzett. Vajon visszatérhetne-e úgy önmagához, hogy már ne kísértsék a régi istenek elrédvő tekintete, tudata mélyén a múltó idő rögzült képei, melyek a legváratlanabb pillanatokban élednek fel, mintha mai és régebbi énje egyébe olvadna, megsokszorozódna, s mintha egyszerre élne a legrégebbi múltban és a legtávolabbi jövőben.

– Menjünk fel – intett a lakás felé a lány.

Átsiettek az úton, a kapuban találkoztak a rájuk várakozó Mikó Péterrel – Fábián munkatársával – és a feleségével.

Fábián lakásába már nem mentek fel, „még rengeteg dolgunk van, sietünk”, hátrították el az invitálást. Gyorsan megbeszélték, pontosan mikor indulnak Olaszországba, mit visznek magukkal, nagyjából egyeztetették az útitervet is.

– Menjünk vonattal. Kicsit kényelmetlen lesz, de mi azt választottuk – hadarta Mikó. – Nem mehetünk négyen egy kocsival a csomagok miatt. Kényelmetlen lenne.

A felesége maga elé nézett, belekarolt a férjébe, nyugtalan volt, minél gyorsabban menni akart.

– Elintézzük nektek is a vonatjegyet, minden oké lesz – hadart tovább Mikó.

– Mi van a kocsitokkal? – kérdezte Betti a házaspárt.

– Eladtuk, akadt egy kitűnő lehetőségünk, eladtuk... Jó áron, még most jó áron – válaszolt a férfi.

Hamar elbúcsúztak.

Fábián sokáig nézett utánuk. Tudta, hogy Mikónak mindene volt a kocsi, nem értette, hogy miért adták el. Lappangó tétovaságot, zavart érzett a viselkedésükben is.

– Mi van ezekkel? – nézett utánuk Betti is. – Ez aztán a váratlan fordulat, zötykölődhetünk a koszos vonaton – méltatlankodott.

*

A szobában Fábián egyszerre megváltozott: alighogy beléptek az ajtón, ledobta a ballonkabátját és a zakóját, átfogta Betti derekát, ráültette a konyhában a kis asztalra.

Felhúzta a derekáig a szoknyáját, ujjait végighúzta a lány kemény combján, Betti azonban ellökte magától.

– Hagyjál – mondta.

Leugrott a konyhaasztalról, megigazította a szoknyáját, aztán odament a csaphoz, vizet engedett és megmosta az arcát.

Betti nem fordult vissza, vizes ujjait végighúzta a homlokán, megigazította a haját, lesimította a blúzát, aztán összefonta a mellén a kezét és megfordult.

– Akkor most elmegyek – mondta.

– Értem – válaszolta Fábián.

„Hát persze”, gondolta, „előbb-utóbb úgymint elment volna...”

*

Amikor először jött fel hozzá és ott maradt éjszakára, már akkor elhatározta, hogy elhívja még egyszer, kétszer, aztán nem megy érte többet, nem hívja fel telefonon, s ha ő keresné, letagadtatja magát. Az első éjszakán éppenséggel azt sem sajnálta volna, ha a lány reggel elmegy, s aztán mindketten elfelejtik, hogy valaha is találkoztak és eltöltöttek együtt egy éjszakát. Úgy gondolta, Bettinek is jobb így, meg neki is. Bár sohasem kérdezte, de egy-egy elejtett megjegyzéséből tudta, hogy nem ő volt Betti életében az egyetlen férfi, akivel zárás után elment.

De a lány nem hagyta ott, s Fábián minden este várta a presszóban. Együtt mentek haza, együtt vacsoráztak. A lány mindig csak a terveiről beszélt, hogy úgymint abbahagyja a kávéhordást, úgy elfelejti a presszót, mintha sohasem dolgozott volna ott. Táncolni fog. „Évekig jártam a legjobb balettiskolába, csak azért küldtek el, mert széles volt a csípőm. Ez volt az ürügy, mert senki sem segített... De mondd csak, tényleg széles az én csípőm?” Fábián minden alkalommal azt válaszolta, amit a lány szeretett volna: „dehogyan”, rázta meg a fejét. Aztán benyúlt Betti blúza alá – szerette a blúzait. Mindig arra biztatta a lányt, hogy világos blúzokat vegyen, világosakat, de nem átlátszóakat. Hogy miért éppen a világos blúzokat szerette, nem tudta volna megmondani. Átkarolta Betti derekát, a lány kiegyenesedett, behúzta a hasát, hagyta, hogy Fábián a csípőjét megszo-

rítsa, közelebb húzza magához, majd tárgyilagosan megállapította „majdnem átéred a fél karoddal”.

*

Betti holmija egy nagyobb és egy kisebb sportszatyorban elfért. Fábián nem marasztalta, bár szerette volna tudni, hogy miért éppen most akar elmenni, miért nem jutott eszébe egy hónappal ezelőtt vagy egy hónap múlva?

– Táncolni fogsz? – kérdezte.

Betti odalépett az ablakhoz, a benzinkútnál egyetlen fényforrás világított. A háztetőket nézte, a televízióantennákat kereste. Az előző nap délelőtt, amikor Fábián kocsijából kiszállt a városszélen, egy darabig ismeretlen utcákon sétálgatott, aztán, mert úgyis szabad volt és nem tudott hova menni, visszajött Fábián lakásába. Az ablakhoz állt, a benzinkút fölött az antennákat bámulta, végignézte, hogy a legmagasabban két varjú széttépett egy verebet. Majd megpihentek a fekete állatok, elégedetten gubbasztottak egymás mellett, aztán egyszer csak a levegőbe emelkedtek, leírtak egy kört az antennaerdő fölött és eltűntek.

– Tegnap délelőtt két varjú megevett egy verebet – mondta Betti.

Fábián is odament az ablakhoz, nem látott semmit, a sötétség rátapadt az ablaküvegre.

– Itt voltam – mondta Betti. – És akkor, míg a varjakat néztem, eldöntöttem, hogy itthagylak...

– Csak ennyi? – kérdezte a férfi.

– Ennyi – mondta a lány és várt.

Fábián megijedt „mégsem megy el, kitalál valamit, itt marad éjszakára, aztán kezdődik minden előlről...”

Ma szeretett volna egyedül maradni. Amíg a faluból visszaért a városba, elképzelte, hogy egész este egyedül lesz, elegendő ideje marad majd arra, hogy gondolkozzék. Ismerte magát, már hazaindulása előtt tudta, amit most is: talán a megmagyarázhatatlan lustasága, talán a megnevezhetetlen erőktől származó tétovasága lehet az oka, úgy érezte, nem változik semmi az életében. Az apja és az anyja már ott halnak meg, ahol születtek, a faluban, ő maga pedig itt éli az életét, egyelőre legalábbis, ebben a kis szűk utcában, szemben a benzinkúttal, többnyire legyőzhetetlen távolságok s az évek alattomos idegenségében; abban az erősödő felismerésben, hogy jó lenne minél hamarabb kereket oldani innen. Rég elfeledett együgyűségek gyönyörűsége kelt életre benne, hogy utána még keserűbb legyen; majd csak a csendet kereste, amelyben a múltó idő kellemes, könnyed suhanással becsaphatja: talán a következő nap, a következő reggel vagy este meghozza a megoldást. Addig csak várni kell, aludni még egyet, aztán még egyet, és helyreáll a világ megszokott rendje, elfoglalhatja benne ő is a helyét – egy időre. Egy ideig, talán, ameddig az öreg Jakab, a szomszéd, akinek a halálfelelemtől már megbicsaklott a nyaka, az arca pedig az ólálkodó vég közelségéről árulkodik. Valószínűleg ilyen egyszerű az egész; ülni az udvaron a kiszáradó fa alatt, várni a halált, miként a szomszéd, hogy megérkezzék egy reggel vagy egy délután, de leginkább hajnaltájt, jól emlékszik a hajnalban meghalt parasztkra, hiszen az utolsó kenetet az ő ministrálásával adta fel a pap. Bizonyosan ilyen

egyszerű az egész, még egy tekintet az ablakon át az útra, a szoba falára, egy emberre, aki ott ül az ágy mellett vagy ott bóbiskol az asztalnál, s aztán a megiszaposodott csendben elsötétül a világ, amit a száraz, égető fuldoklás egyetlen kocsnyás ponttá zsugorít, ennyit érez csak, a föld, a fehérre vált fák távolodnak, elsuhan minden, ami megfogható és érzékelhető. Az öreg Jakab is azt érzi majd, amit mások, amit Fábián érezne hasonló helyzetben, ahogyan elképzei a lehetséges változatot, a bizonyosan bekövetkező változatot: felkiált majd, fel szeretne kiáltani, segítséget kérne, bizonyosan, persze, segítséget kérne...

Nincs más lehetőség? Valami egészen más, eddig soha nem ismert lehetőség?, hiszen újra és újra felfedez, kitalál valamit az ember, hátha most is ez történe, felemelkedne, eltávolodni, eltűnni, ismeretlen, ember nem látta tájakra...

*

Most elmegy hát Betti.

Nem szól semmit, nem mond egyetlen szót sem, nehogy belekapaszkodhason a lány a szavaiba, újabb és újabb kifogásokat találjon, amik ellen védekeznie kelljen. Félt, hogy lefekszenek, szeretkeznek, a hazug gyöngédség kábulatában meggyőződnek arról, hogy nem tudnak egymás nélkül élni. Mindig csak utólag érzi, hogy becsapta magát, s biztos abban, hogy Betti ugyanezt gondolja. Jobb, ha most megállítja a dolgot, egyetlen szót sem szól, a földre bámul, kíméletlen lesz, bármit is mond Betti, nem fog válaszolni.

– Azért Olaszországba még elmegyek veled – mondta hirtelen a lány. – Azt már nem tudjuk visszacsinálni – tette hozzá. – Szerencsére nem csak ketten leszünk, valahogy kibírjuk...

„Az igaz”, gondolta Fábián, „Olaszországba utazhatunk, persze, ott még együtt leszünk, mégsem mehetünk külön-külön, ez igaz, a fenébe is, előbb is gondolhattam volna rá...”

– Örülsz, hogy elmegyek – bólogatott Betti, mosolyt erőltetve az arcára. – Úgy érzem én is, mintha véletlenül kerültem volna ide... Mintha sosem ismertelek volna... De tényleg... – közelebb lépett Fábiánhoz. – Egyébként segíteni szerettem volna neked... Még azt sem tudom, hogy miben, de ahogyan gondold...

Fábián már attól félt, hogy Betti újra elmondja majd szokásos mondókáját, hogy nem egymáshoz valók, „egy kutatóintézeti tudós” – ezen a tudóson nevelt leginkább Fábián. Otthon is valamiféle tudósnak tartják azok, akik ismerik, pedig ha tudnák, hogy egyszerű hivatali munkát végez – jószerivel még azt sem – egy laboratóriumban, ahol legalább tízen ülnek egy szobában és feljegyzéseket készítenek, kis cédulára adatokat írnak, néhanapján elolvasnak egy-egy könyvet, beszámolnak róla, aztán elfelejtik az egészet. Pár kollégája a vezetőnek dolgozik, de Fábián észrevette, hogy senki sem kötelezte rá őket, önszántukból vállalták. Ha abbahagynák, tulajdonképpen észre sem vennék. Majd jövőre folytatják, állapítanak meg, s menne minden tovább, mint azelőtt...

Ha a munkahelyét emlegették, Fábián csak legyintett, annak idején úgy gondolta, ha már elvégezte az egyetemet és feljárnolták neki ezt az állást, el kell vállalnia, egyébként állás nélkül marad. Aztán, ahogy múltak az évek, érdeklődése úgy zsugorodott, ma már hetek is eltelnek anélkül, hogy tudná, hogyan

alakul majd a jövője. Már nem is foglalkoztatja a kérdés, hiszen az egyik nap számára ugyanolyan, mint a másik, s ha néha-néha eszébe is jut – mint most is, hazautazása előtt –, hogy talán mozdulnia kellene valamerre, esetleg otthon szerezni valami munkát, nyomban megijed, mint egy kisfiú, hiszen nagyon jól tudja, az új helyzetben, az új környezetben is hasonlóan érezné magát, mint éppen most, Bettivel szemben állva, késő éjszaka a lakásában.

*

Betti lehajolt a két sportszatyorért, a fejét kicsit jobbra biccentette, mintha távoli, elhaló hosszú csengetést hallgatna, mintha most jutna éppen az eszébe valami, amitől egyszerre megnyugszik, boldog lesz, megvilágosodik számára is, hogy kapcsolatuk mennyire értelmetlen, s hogy ennyire nyilvánvalóan értelmetlen, furcsa, áttetsző, valószínűtlen ragyogást kap minden, a pillanat is, kettőjük pillanata, legalábbis Betti úgy látja: homályosan bár, de érzi, ilyen lehetett a szabadság pillanata, a majdnem tökéletes szabadságé, amelyet a kétségbeesést követő még megmaradt, de minduntalan újjászülető erők teremtenek meg.

Fábián anélkül, hogy megszólalt volna, végigsimította a lány vállát, majd visszahúzta a kezét. Betti még mindig ugyanúgy állt, mint az imént. Fábián megérezte megváltozott viselkedését. Némán áll előtte, a két táskát nem engedte el, pedig a férfi már a csípőjére tapasztotta a tenyerét, megsimította a combját is, újra és újra.

Betti ellökte magától.

– Gyönyörű vagy – lihegte a férfi, és őszintén így is gondolta.

Betti nevetett. Fenségesen, győzelme tudatában, majd kis elnéző mosollyal indult ki a szobából, az ajtó mellett még eloltotta a nagy villanyt. A kis lámpa ott égett a falon, az ablak mellett. Fábián megfordult és eszébe jutott, hogy ezt a kis falilámpát is a lány vette, még a megismerkedésüket követő első héten.

Odament az ajtóhoz, hallotta a lány távolodó lépteit, majd becsukta az ajtót.

Visszament az ablakhoz, leült a heverőre, a kis falilámpát leoltotta, majd újra felkattintotta a kapcsolót. Az ablak alatt egy autó fékezett. Biztosan egy taxi, gondolta. Hallotta az ajtó csapódását is, aztán az autó hangja egyetlen pillanat alatt beleveszett az éjszakába.

*

Elhatározta, hogy meghívja magához Kászoni Bélát. Meghívja a városba, ha csak egyetlen napig maradna is itt, csak egyetlen egy napig beszélgethetnének az életről, bizonyosan többet tudna meg róla, bár észrevette, hogy a férfi nem beszél a múlttól, különösképpen magától nem kezd beszélni róla. Mindig csak azt mondja el, ami most, éppen most fontos számára, amit ma tervez, s aminek a helyénvaló voltáról meg van győződve.

Az arca... Milyen is az arca? Az igazi az, amellyel megbámulja a gyümölcsösét? Amellyel Assisíróról beszél vagy Velencéről, a torcellói katedrálisról, ahonnan elhozta Jézus Krisztus képét?

És vajon az-e az igazi arca, amellyel lehúzgálja magáról a gönceit, apjáék hátsó szobájában nem gyűjtja fel a villanyt, a keskeny kis ablakon kibámul az udvarra, békákról álmodik, Jézussal és ál-Jézussal, puccsot akar szervezni...?

*

A mályvák beborították a hosszú árkot.

A járda mellett, az árokparton kis ösvény húzódott. Ide ültek ki ráérő idejükben az emberek, hogy elszívjanak egy cigarettát és a nyári munkákról beszélgeszenek.

Fábián a templomtoronyban ült a szeplős Kristin fiúval, a Krasznát nézték, a beregszászi hegyek felé bámultak, s azon törték a fejüket, hogyan lehetne a templomkert tölgyfáin kiszedni a vadgalamb fészket.

Aztán meglátták az árokparton Kászoni Bélát. Ott ült a mályvákon: mellette a „hátizsákja”, a barna zsák szájához és a két sarkához egy madzagot tekert. Szétmállott fekete magas szárú cipőben, foltos csizmanadrágban, kabátban ült: a kabátja alatt nem volt semmi, lehordott ingéből kapcát tépett magának, cipője szárán lelógott a koszos rongy.

Ez akkoriban volt, amikor megparancsolták Kászoni Bélának, hogy menjen el a faluból. „Még összeesküvésre vetemedne, ezért jobb, ha számára ismeretlen helyre távozik. Ott ártalmatlan lesz...”

Kászoni el is tűnt pár napra, aztán csak a falu határában, a tanyán látták. Elbújt a télről megmaradt csutkakúpokban, a magányos házak hátsó udvaraiban, a szénaboglyákban.

Ma mert újra visszajönni a faluba. Éppen a templommal szemben, az árokparton ült le, összekuporodott, mintha attól félne, keresik és megtalálják.

Fábián Kristóf és Kristin Máté fia lerohant a templomtoronyból. A Kristin fiú lyukas kulcsot vett elő, volt neki kettő is. Most a nagyobbat szorongatta a kezében, várta, hogy Fábián a gyufáját megtalálja valamelyik zsebében, a sok madzag, kavics, összegyűrt papír, drótdarab, bicska között. Aztán a gyufaszálak végét egyenként lekapták a lyukas kulcsba, majd egy szeget illesztettek bele. A szeg és a kulcs végére madzagot kötöttek.

Észrevétlenül lopóztak Kászoni mögé.

Leültek a járdára. Kászoni semmit sem vett észre. Fábián Kristóf meglóbálta a kulcsba illesztett szöveget és a járda széléhez ütötte.

Akkorát szólt, mintha egy puskából lőttek volna.

Kászoni összerándult, befordult az árok közepébe, nem mert a járda felé nézni, azt hitte, hogy valaki rálőtt, mind a két kezét az arcára szorította, sírt.

– Ne bántsanak! – hajtogatta.

Aztán – mintegy védekezésként – a mellére szorította a hátizsákká átalakított zsákot, térdén csúszva elindult az árokban. Minél messzebb, minél távolabb, el kellene menekülni, csak ez járt a fejében, hogy el kellene menekülni.

A két fiú biztatta egymást, „kapard már a mérget”, nevetett önfelédten a Kristin fiú, és Fábián Kristóf minden gyufaszálról, amit a zsebében talált, a kulcsba nyomkodta a foszfort.

Kászoni után mentek, ott ült már az árok végén, mivel nem látott senkit, azt hitte, hogy csak képzelődött az imént. Nem is lóttak, senki sem lőtt rá, hiszen kihalt a falu, sehol egyetlen egy ember. Nyugodtan üldögélhet tovább, nyugodtan várakozhat, s aztán, ha összeszedi minden bátorságát, s ha senki sem figyel rá, hazamegy a feleségéhez.

Ekkor durrantott még egyet a Kristin fiú. A járdáról beugrottak a nyitva maradt kisajtón a kapu mögé, nehogy észrevegye Kászoni, hogy ők ijesztgetik.

Kászoni felugrott, kiszaladt az út közepére, majd vissza az árokba, a meredek parton megbicsaklott a lába, elvágódott:

– Na, mit akartok? – nyögte.

A fejét befúrta a mályvák közé, a félelemtől mintha epileptikus roham gyötörné, habzott a szája széle, aztán nagy nehezen feltápászkodott. Kiment az út szélére, görnyedten indult előre, menekült, csak ki a faluból, csak el innen, itt meg akarják ölni, bizonyosan azt szeretné mindenki.

A szemközti házból egy sovány parasztember, Szabó János sietett az utcára, Kászoni után indult.

– Kászoni úr, Kászoni úr! Várjon! Csak a pulya ijesztgette. Várjon!

Ahogy Kászoni Béla meghallotta, hogy valaki a nevét kiáltja, igyekezett szaporábban lépkedni. Egyre nehezebben vette a levegőt. Úgy számított, hogy ha kiér a faluból, csak békén hagyják. Csak addig legyen ereje, csak addig legyen ereje! Még egy kilométert kell kibírnia, csak egy kilométert... A határban elbújhat. Valahogyan csak lerázza az üldözőket, eljut a tanyáig, ott megtalálja Bacsó Bandit, akit bolondnak tartanak, pedig nem igaz, mennyire nem igaz! Kiváló rejtékhelyet csinált neki a padláson...

Csak Bacsó Bandihoz tudjon eljutni.

A sovány parasztember azonban nem tágított.

– Kászoni úr, várjon, én vagyok, Szabó János, várjon! Csak a pulya ijesztgette! Nincsenek itt fináncok... az ávósok. Egy sincs, mostanában nem járnak ide...

De Kászoni nem hallott semmit. Elfogyott minden ereje, elvágódott az út szélén. Lassan feltérdelt, megfordult, felemelte mind a két kezét, mintha megadná magát.

– Visszajöttem a faluba, bűnös vagyok, csináljanak velem, amit akarnak, csak a feleségem, csak a feleségem hagyják békén, ő nem tehet semmiről! Ő mindig mondta, hogy adjuk el a birtokot. Én felajánlottam a gyümölcsösömet is, odaadtam a téeszcsének, aláírtam kérem, mindent aláírtam, a gyümölcsös, a tanya, mindent odaadtam... Én a régi világban sem bántottam senkit...

Szabó János megállt a térdelő Kászoni előtt.

– Jöjjön, ebédeljen meg. Főzött az asszony, jut magának is! Kap egy kis kenyeret is, meg zsír is... A beszolgáltatás miatt nekünk sincs sok, egy-egy kanál zsír jut magának is...

– És a katonák nem bántanak? – kérdezte Kászoni.

– Az ávósok? Nem bántják már magát... Dolgozni már nem tud, elvinni ezért nincs értelme, békén hagyják...

Szabó János után elindult Kászoni is, félvállon vitte a zsákot, bámulta a kihalt délelőtti falut.

*

A templomtorony előtt, ahol az árokban ült Kászoni, megálltak. Szabó János nem értette, miért állt meg Kászoni.

– Szép udvar – mondta Kászoni.

Az árokpartról az iskolaigazgató udvarára láttak. A két magas és keskeny ablak előtt virágzott a cseresznyefa, a lassú légáramlat meglibbentette a fehér, nagy mintás függönyöket, hullámzó végük majdnem elérte a cseresznyefa ágát.

Fábián Kristóf a Kristin fiúval a deszkapalánk mellett állt meg. A kerítés részein át olyan volt a meglibbenő, a napfényben világító függöny, mintha önálló, külön életet élne, mintha saját lelke és akarata lenne. Szüntelenül változó formában emelkedett feljebb és feljebb, majd egy pillanatra megállt a levegőben, aztán, hogy a légáramlat elakadt valahol, lezuhant az ablak előtti falra, egyetlen rándulással.

Az ablak mögött valaki zongorázott. Kászoni a deszkapalánknak nyomta a vállát, rojtos kabátujjával megtörölte a homlokát, az arcát. A pillanatnyi boldogság elkábította, mégsem üldözték, mégsem akarják megölni, Szabó János is érte jött, meghívta ebédelni, itt van mellette, csak arra vár, hogy induljanak már el, a nap a szemébe süt, a cseresznyefa alatt a pirosra festett padnak megroggyant az egyik lába, biztosan a nyirkos árnyék korhasztotta el, régi pad, jól emlékszik az ilyen padokra, két ember kényelmesen elfért rajta mindig, még a könyököket is kitámaszthatták, ezek lehetek a legkényelmesebb padok, amiket az emberiség kitalált, árnyékba való padok, persze nem gyümölcsfák, inkább aranyalmafa vagy szomorúfűzfa alá. Kászoninál állt az udvar közepén egy fűzfa, a Túr partjáról hozatta még a háború előtt, arra már nem emlékezett, hogy melyik évben, de bizonyosan a Túr partjáról, és nem a Szamos vagy a Kraszna mellől. Jól ismerte a határt, a környéket, a legjobb fűzfások a Túr mellett sorakoztak. Amikor eldöntötte, hogy a ház elé szomorúfűzfát ültet, napszámost hívatott, s gyep-téglát is hozatott a Túr mellől. De hát mindez olyan régen volt már, mintha nem is vele történt volna meg...

– Pam, parapam, pam parapam – dübnyögte a zongora hangját követve halkán. Aztán nevetett.

Szabó János semmit sem értett.

– Adtam én neked harmados földet? – kérdezte Kászoni.

– Adott – felelte Szabó János.

– Jó földet adtam? – erősködött Kászoni.

– Jót – bólintott Szabó János.

– Jót?

– A káposzta is megtermett rajta – bizonygatta lelkesedés nélkül Szabó János.

Nem beszéltek tovább. A Kristin fiú és Fábián Kristóf is ott álltak már Kászoni mellett. Hallották a beszélgetést.

– Hát akkor menjünk Kászoni úr, mégis jobb, ha nem látnak itt bennünket az úton – indult meg Szabó János.

Az iskolaigazgató házából fiatal lány lépett ki az udvarra, fürdőnadrágban, kezében egy kisebb kannával.

– Edit – szólította meg a Kristin fiú –, játszd el nekünk az esti szerenádot...

– Most nem, most apu zongorázik – válaszolt a lány, aztán elindult a kútra. A két fiú szótlán nézte, amint elfordult a templom előtt a kút felé.

– Mi az az esti szerenád? – kérdezte Fábián Kristóf.

– Egy dal, semmi – vont a vállát a Kristin fiú.

Leültek az árokba, a mályvákra, hogy megvárják Editet, az iskolaigazgató lányát, míg visszajön a kútról.

*

Korán ébresztette az anyja.

Az óriási pléhlavórba ültette, s mert langyosnak találta a vizet, leemelte a tűzhelyről a fazekat és meleg vizet lötytyintett a mosdótáliba.

Aztán vászontörülközőt tekint rá, először megnyomogatta vele a vizes hátát, hogy a törülköző érdességét elvegye, majd szárazra törölte. Ezalatt kint az apja a biciklipumpa tömlőjét javította meg, cérnával tekerte körbe az elszakadt részt, majd mind a két gumit, az elsőt és a hátsót is keményre fújta, alaposan megnézte mindenütt: nem tág-e a lánc, jól fog-e a fék, s nem szól-e a csengő rekedten.

Elégedetten járta körül az udvaron a szilvafának támasztott biciklit. Kristóf, míg az anyja öltöztette, az apja minden mozdulatát figyelte. Amióta néhány hónapja hazatért Fábián András, a fia mindig körülötte lábatlankodott. Kezdte már megszokni a mozdulatait, azt a külön világot, amely egyszerre volt ismeretlen, fenségesen rejtelmes, de mégis átélhető, és mindig, a nap minden percében és örökkön örökké látható, hiszen ott mozgott előtte, érezte az apja ruhájának, bőrének a szagát, bámulta, ahogy ájtott az udvaron, megnyújtott, hatalmas léptekkel járt, zöld kalapot viselt, azt vették meg először a naményi vásárban, „elég volt már a fekete kalapból, hordjál most már más színűt, a zöld illik hozzád”, mondta a felesége, s Fábián András hallgatott rá, megvette a zöld kalapot, a hosszában csíkos fekete ünneplőt s a fekete magas szárú cipőt.

Most azt vette fel, az ünneplő ruháját, a zöld kalapot és az egész cipőt: alul a nadrágja szárát biztosítóúvel fogta össze, nehogy a lánc elkapja, ha felül a biciklire.

– Megyünk a spartakiádra... De előtte csinálunk egy kerülőt, elbiciklizünk Panyolára – mondta az apja, amikor várakozón megállt előtte. Az anyja még most is fésülgette a haját, igazgatta a ruháját, s elmagyarázta, hogy előre, a vázra ülteti majd az apja, és egész vasárnap – mert hiszen éppen vasárnap reggel ébresztette ilyen korán az anyja –, reggeltől estig biciklizni fognak.

– Ma még templomba sem kell jönnötök – nevetett az asszony.

– Mit csinálunk Panyolán? – érdeklődött.

– Fenyőfát vesztek, olyan kicsiket, mint amilyen te vagy – válaszolt az anyja.

Amióta felkelt, a szoba ablakán át, valamerről a templom felől, de az is lehet, hogy a másik vagy a harmadik faluból, talán éppen Panyola felől, de az is lehet, hogy a hegyek alól, Máramaros vagy Beregszász felől, valamilyen összefüggő, ismeretlen dallam áramlott felé, a reggeli misék harangszava sem tudta elnyom-

ni. Fábián Kristóf arra gondolt, hogy talán nem is emberektől származik ez a hang, olyan messziről érkezett keskeny udvarukra, és ilyen zenét a faluban még sohasem hallott, csak citerát és tangóharmonikát, amit egyébként a szomszéd, az öreg Jakab kőműves zongorának nevezett – ezt jól meg is jegyezte magának. Arról a dallamról, amit most hall, s ami betölti az egész falut, nem tudja megítélni, milyen embertől származhat. A kora reggeli köd az egyre erősödő zenére oszlik fel, megvilágosodik a kertek alja, vonatkattogást hall, énekszót, és látja, hogy az öreg Jakab a kapujukra könyököl.

– Viszik a veres zászlót, meg a piros-fehér-zöldet, még a bicikli küllőjébe is betűzi az emberfia, hallottak már ilyet... – méltatlankodott az öreg, legyintett, kíváncsi volt, vajon Fábián András felpántlikázza-e a biciklijét?

– Neked nincs semmilyen zászlód? – kérdezte Fábián Andrást.

– Nincs. De a bicikli sem az enyém, a bátyám adta kölcsön, csak most vasárnapra – válaszolt Fábián.

– Jó bicikli, vastag vázas bicikli, jó német bicikli – állapította meg az öreg.

– Az – hagyta helyben Fábián, és a fiát felültette előre a vázra.

Fábiánné is ott állt, megsimogatta, megtapogatta a fiát, jól elhelyezkedett-e a vázon.

– Jó szorosan fogjad a kormányt – szorította meg a fia vállát, simította meg a haját.

– Jól húzza a rezesbanda, jó, hogy a Kraszna nem futott még ki a medréből... – jegyezte meg a szomszéd.

– Jól bírják szusszal – tódította Fábián.

Már kihúztak a faluból, amikor három-négy felpántlikázott bicikli érte utol őket, a küllők között elszakadt krepp-papír, húzták maguk után az úton. Szótlanul kerekeztek Fábián András mellett, nemigen siettek. Egy-egy biciklin ketten-hárman ültek, nehezen hajtottak, s bár Fábián András nem sietett, egyenletes tempóban mégis ő vezette a menetet.

Aztán hamarosan letért az útról Panyola felé. Keskeny kis földútra fordultak, rázkódott a kerékpár, Fábián Kristóf ráhajolt a kormányra, hogy minél kisebb súllyal nehezeden a vázra.

– Felveszlek a hátamra vagy a nyakamba – ajánlotta fel az apja, de a fia nem válaszolt, boldogan ült ő így is. Tudta, hogy egész nap együtt lesz az apjával, egész nap mellette lehet. Most meg repül vele a bicikli, közelednek a Szamoshoz, komppal mennek át majd a túlsó partra, ahol újra felül majd a biciklire. Ott lesz a kormányon az apja keze, szorítja-fogja a kormányt, ő pedig az első kereket figyeli; egyenesen megy, ha egy kicsit is megzöttyen a rossz út miatt, az apja azonnal visszakapja a kerékpárt az út szélére. Most sem lassít, az útszéli fűvön megcsúszik a kerék, de semmi baj, a lendület viszi őket tovább. Surrog a gumi, közeledik a Szamos, mindjárt eléri a kompot. Az apja majd segít neki le szállni a vázról, mert elzsibbadt a lába, de ezt a viláért sem mondaná meg – majd kiáll belőle a zsibbadás, a kompon kiegyenesíti a lábát.

– Nem zsibbadt el a lábad? – nézett rá az apja, de ő most se válaszolt semmit. Egymás után maradtak el a lucernaföldek, a kaszálók, az út kiszélesedett, a rét szélén felemelkedett a nap, s a kompon ott várakozott egy öregember. Hasonlí-

tott a szomszédhoz, az öreg Jakabhoz. Szemben ült a nappal, a szemére húzta a kalapját, majd megfordult, látta a közeledő Fábiánékat, de csak várt, még nem mozdul meg, majd akkor, ha odaérnek.

A kompig hallatszott a rezesbanda muzsikája, de a víz itt jobban elnyelte a hangot, mint a falu házai, s a reggeli színek játékában a vízparti fák, a nyárfák, a fűzfák és a jegenyék lombja váratlanul meg-megrezsent, a réten felkúszott a felhőkig egy pacsirta. Fábián András leszállt a bicikliről, visszafordult a rét felé, megkereste a szemével a kábultan éneklő, egyetlen ponttá zsugorodott pacsirtát, közben kisfiát, vállát megszorítva, lesegítette a bicikli vázáról.

– Mi járatban? – üdvözölte őket a révész.

– Panyolára megyünk – válaszolt Fábián.

– Kis fenyőfákat veszünk – szólt közbe Kristóf.

A révész ezt talán már nem is hallotta, elvette a pénzt, majd ugyanúgy, mint az imént, leült a komp szélére, belenézett a napba és várakozott.

Hamar Panyolára értek, megvették a csemetéket, Fábián András felkötözte őket a csomagtartóra. A komp visszahozta őket, aztán abba az irányba tartottak, ahonnan a zajos éneklés, a rezesbanda ütemes puffogása egyre erősebben hallatszott.

– Ilyet még úgysem láttál – állt meg a futballpálya mellett Fábián András.

– Mi ez? – kérdezte a fia.

– Spartakiád – válaszolt az apja.

– Az mi? – makacskodott a gyerek.

– Amit látsz – adta meg a kellő magyarázatot Fábián.

A futballpálya végénél egy színpad állt: népviseletbe öltözött lányok és fiúk táncoltak és énekeltek, a pálya szélénél, a frissen salakozott futópályán klottnadrágos férfiak futkároztak, bent a gyepen pedig diszkoszt és súlyt dobáltak. Egy ötvenéves ősz hajú férfi – Fábián megismerte, ő volt a régi világban az úthengeres – odament hozzá, s megkérte, hogy lépjen csak közelebb nyugodtan, próbálja meg, dobjon ő is súlyt a többiekkel, erős férfi, jól el tudja hajítani, fiatalember még, meg úgysem a kor számít.

Fábián sokáig várt, nem értette, mit akar a másik, aztán a ruhájára mutatott.

– Ünneplőben vagyok – tért ki a hívás elől.

– Ledobod a kabátodat, a súly meg úgysem piszkít, úgy dobod, ahogyan akarsz, olyan technikával, ez a verseny olyan, érted, mi így találtuk ki... Ezt mi találtuk ki...

Fábián lefektette a földre a biciklit, megfogta a kisfia kezét, odament a pálya közepére, levetette a kabátját, felhajtotta az ingujját. A kabátot a fia ölébe tette, aztán megfogta a súlygolyót, nézegette, forgatta, simogatta. A többiek várták, hogy dobja csak. A feje fölé emelte, s úgy hajította el, mintha egy kődarabot dobna, de a súly egészen közel esett le előtte a földre.

– Elsőnek nem is rossz – biztatta az úthengeres.

Fábián felvette a kabátját.

– Majd a fiam, tíz év múlva nagyobbat dob, mint ti összesen – mosolyodott el, amikor fiatalokból álló hosszú menet fordult a pályára. Csináltak egy kis kört, indulókat énekeltek, utána megálltak az alacsony színpad előtt.

– Nem fogunk látni semmit – mutatott Fábián bosszúsan a színpad felé –, pedig a tánc miatt jöttem. Mert táncolni fognak...

– Felmászom a fára – intett a színpad mögé a kisfiú.

Fábián jól megnézte magának a színpad mögötti fasort, aztán megmutatta a fiának, melyik fára mászhat fel. Mialatt Kristóf felért, az úthengeres megint oda lépett mellé.

– Na, mit szólsz hozzá? Ilyen itt még sohasem volt, mindenki eljött, aki járni tud...

– Ez igaz – bólintott Fábián.

Már ott álltak a faszor alatt.

– Te, figyelj csak ide! Nem vállalnál valami funkciót? Alig van ember, terád meg hallgatnának, ott a kultúrbán vagy másutt...

– Én nem vállalom semmit – rázta a fejét Fábián. – Nem értek a politikához...

– Nem erről van szó – erősködött az úthengeres. – Csak szórakozás, érted? Egy kis szórakozás, semmi más... kitelne az idődből...

– Micsoda? – lepődött meg Fábián.

S hogy az úthengeres nem válaszolt, megindult belőle a szó:

– Szegény ember vagyok... Úgyszólván semmim sincs... Azt hittem, hazajövek a hadifogságból, aztán lesz valami, de hát semmi nincs, két hold föld, a kert, vehetem a nyakamba a fél világot, hogy megkeressem a kenyeremet. Éppen csak hogy nem éhezünk...

– Nana, nana... – vágott közbe az úthengeres. – Azért ez nem egészen van így! Te is csak panaszkodsz, aztán lehet, hogy ott a sok hús a padláson, meg a sok zsír...

– Minek hazudnék én magának? – tárta szét a karját Fábián.

– Mert nem látod át kellőképpen a helyzetet... Azért is akarom, hogy tanulj egy kicsit, nyisd ki a szemed, lássál, ne csak magadra gondold, másra is... Te a mi emberünk vagy...

– Nagy a szegénység, én csak ezt látom – ingatta a fejét Fábián. – És én semmihez sem értek, csak dolgozni tudok. Semmi máshoz...

– Azt ne mondd, hogy szegényebb vagy, mint régen! – fordult vele szembe az úthengeres.

– Szegény vagyok, ennyi nem elég? – csattant fel Fábián.

– Nono, nono... – fenyegette meg finoman az úthengeres. – Nono, ne túlozzunk...

– Miért hazudnék én magának? – húzta össze a szemét Fábián.

– Én csak azt mondtam, ne túlozzunk... És komolyan mondtam... – harapta el a szót az úthengeres.

Fábián odament a fal alá, felnézett a fiára, aki nem a színpadot bámulta, hanem a beszélgetőket. Minden szót hallott.

Az úthengeres csak nem hagyta annyiban.

– A szegénységről meg ne nagyon beszélj... Érthető, amit mondtam...? Érthető? – nézett egyenesen Fábián szemébe, aztán elindult vissza a futballpályára, ahol a spartakiád versenyei folytatódtak. Egyre többen jöttek, hangoskodtak, kiváltképpen az úthengerest követelték vissza.

Az már a futópályáról a gyepre lépett, amikor az egyenesen feléje tartó Fábián Andrást pillantotta meg maga mögött.

– Mit fenyeget maga engem? – kapta el az indulat Fábiánt. – Miért hazudnék én magának?

Az úthengeres megijedt, igyekezett elvegyülni a többiek között.

– Álljon meg, miért nem áll meg? Tisztázzuk azt a dolgot, mondja meg, de a kutyaúristenit, miért fenyegetett? – kiabálta utána Fábián.

– Emberek, segítsetek, meg akar ölni! Ott a kés a kezében, meg akar ölni! – futott az úthengeres lélekszakadva a súlylökők felé.

Aztán megállt.

Fábián eltette a kését, de nem állt meg, közelebb lépett a fehér inges, klottnadrágos súlylökőhöz.

Többen – védve az úthengerest – elé álltak. Fábián újra a kése után nyúlt, de aztán meggondolta magát. Csupasz kézzel rontott az úthengeresnek. Elkapta a torkát, de közben hárman is nekiugrottak, hogy leteperjék.

Az úthengerest alig tudták kiszabadítani a keze közül.

A klottnadrágosok semmit sem értettek az egészből.

Fábián nagyot fúj, visszament a faszorba, kereste a fán a fiát. Nem találta.

Valaki megfogta a combját, Kristóf állt mellette.

– Kerestem a biciklipumpát, de nem találtam – súgta a fiú. – Odaadtam volna, hogy azzal...

Fábián megfogta a bicikli kormányát, megkerülte a színpadot. Lassan elsétált a futballpálya mellett, aztán nehézkesen feltolta a biciklit a Kraszna töltésére, felültette a fiát a vázra, meglökte magát, átdobta a lábát az ülésen. Lassan, bizonytalanul elindultak a keskeny ösvényen.

Már közeledtek a faluhoz, amikor Fábián meggondolta magát, leszállt a bicikliről, a fiát lesegítette a vázról. A földre fektette a kerékpárt, és leült ő is a magas fűbe.

A fia lejjebb csúszott a töltésoldalra, leült és visszanezett az apjára:

– Édesapám...

Az apja hátradőlt, a töltésoldalra könyökölt, nem figyelt a fiára. A megszegyénítés, a megalázás fojtogatta. A klottnadrágosok úgy védték az úthengerest, mintha a vezérüket védelmezték volna, s alighanem hasonlóan érezhetett ott mindenki. Megzavarta az ünnepet, pedig mennyi szép felvonulás, mennyi ének, mennyi tánc szórakoztatta az embereket: ünnepelt a nép. Most már mindegy. Az úthengeres bizonyosan nem hagyja annyiban a dolgot, „igaz”, gondolta Fábián, „velem nemigen találkozik többet, a két hold földet, amit kaptam, vissza nem vehetik, aztán meg most már feles földet is vállalhatok, felesbe kapálhatok, ténlen meg elmegyek valamerre, valamilyen gyárba, valamerre csak találok munkát, olyan nincs, hogy ne legyen munka, az úthengeres meg nem jöhet utánam... Meg minek is jönne... Megéltem a régi világban is a két kezem után, meg fogok most is... Mindegy, hogy gróf vagy az úthengeres az úr, csak engem hagyjanak békén... És ne mondják az ember szemébe, hogy hazudik... Én hazudok? Ha egy olcsvai ember, régi jó emberem, nem ad egy kanna olajat, még ennünk sem volna mit... A homokon annyi tengeri termett, hogy egy szekérrel hazahozhattuk a két holdról... És én hazudok az úthengeresnek, a szemembe mondja...”

A fenyőfacsemetéket nézte, de most nekik se tudott örülni: pedig már maga előtt látta, hogy milyen nagyra nőnek majd a háza előtt. Ott, az ablak előtt, az utcára néző kis kertben fogja elültetni. Télen megfagy a hó az ágaikon. Karácsonykor kinéz majd a zúzmarás fákra, a hosszú estéken ott őrködnek majd némán. Mindig is ezt szerette volna. Egy olyan otthont, amelynek minden kis zugát ők ketten, az asszonnyal teremtenék meg, s az emberek azt mondanák, igen, az ott az ő háza, a Fábián Andrásé...

Az idegenség – mert kilátástalannak látta a helyzetét – nemcsak a jövő képében, de most is ott persegett benne. Délután volt már, sok-sok felhő árnyéka vount át a réten, a Kraszna észrevétlenül mosta a szakadékos, vakító sárga partot, a tövises, sűrű bokrokából madarak rebbentek ki. Csak most figyelt fel a fiára. Ott ült előtte, nem mozdult, nem szólt semmit. Nézte a gyerek tarkóját, nézte, milyen felnőttesen bámul ő is maga elé, a térdén összekulcsolja a kezét. Csak a fél arcát látja, kicsike, kerek, húsos arc, a homloka... a homlokán viszont meg-megrebben a bőr, kézfejjével óvatosan megtörli a szemét, közben egy picit a derekán felhúzódik a kabát. Fábián lopva könnyező fiát nézte és nem szólt, hirtelen féktelen boldogságot érzett, megmagyarázhatatlan és váratlan könnyűséget. A vásárnap délután csendje olyan volt, mint régen, mint gyermekkorában a tanyán, a Szamos mentén a legelőkön. Az emberi világ úgysem képes megmagyarázni, mitől buggyan fel ilyen hirtelen a jószág, a szeretet, az ember egyszerre csak úgy érzi, hogy a világ pontosan úgy helyénvaló, ahogyan van, és bizonyosan öröktől fogva tökéletes...

*

– Legalább a fiadra gondolnál! Megátkozlak, hogy még a sírodban se leled a helyed! – Fábiáné minden ízében remegett. – Mit csináltál te, meg akartad ölni Jeszenákot! Csak magadra gondolsz! Ő lesz itt a vezető. A fiadra gondold, ne csak magadra, megöltél volna egy ilyen nagy embert? – ugrott a férjéhez, meglökte a vállát, aztán elfordult, leült a töltésre és tehetetlenül sírt. – Kést fogtál rá, azzal szaladtak hozzám, azt mondja mindenki, éppen te, akit senki meg nem védett soha! Azt hiszed, hogy valaki is melléd állna? Egyedül vagy, mint az ujjad! Senkire sem számíthatsz. Kit érdekel egy olyan ember, mint te... Éppen most, amikor olyan szegények vagyunk, elég a magunk baja. Van egy kis házunk, másnak még az sincs... Húzzuk meg magunkat... – nézett kétségbeesetten a férjére, aztán újra rátámadt.

– Soha többet nem veheted elő a kést! – kendőjével megtörölte az arcát, a szeme alját. – Elvisznek, aztán előlről, hátulról úgy megvernek, mint Kristin Mátét, és senki sem tudja, hogy ki volt. Ő sem tudja, bekötötték a szemét...

– Jól van, ne sírj. Én nem vétettem nekik. Engem nem bánthatnak. Nincs rá semmi okuk – csitította Fábián.

– De Kristin Mátét megverték, mert az apja a földjét Amerikában kereste. Ez a baj. Minket is megverhetnek... Megkérdezik, hogy miből vettük a kis házat, meg a kertet, mindenki tudja, hogy miből vettük... hogy Németországban dolgoztunk egy évig, abból vettük a házat.

– Ha emiatt bántódásunk lesz, akkor én...

– Add ide a kést, add ide! Gyere kisfiam, gyere gyorsan, segíts anyádnak, vegyük el a kést, még megöl valakit! Gyere már fiam, segíts! Magánál hordja a kést, a vesztünket okozza...! Segíts már, kisfiam, nem bírok vele egyedül, tehetetlen vagyok! Azt akarja, hogy egyedül maradjunk, ha megtalálják nála, elviszik... Mi lesz velünk? Mit fogunk csinálni? – viaskodott az asszony jajgatva a férjével.

Nem tudta elvenni tőle a kést.

A fia ott állt előtte, figyelte a magába roskadtan zokogó anyját, aki kibontotta a kendőjét, majd lecsúsztatta a vállára.

Lassan betakarta vele az arcát, megtörölte a szemét.

Megnyugodott.

– Idegenek járkálnak a faluban. Figyelnek, érdeklődnek... – sóhajtotta még, és mikor látta, hogy a fia ott ül már lent a töltésen, odakiáltott neki: – Na gyere, ne sírjál, gyere, nincs semmi baj!

Kristóf felállt, megkerülte a szüleit, a biciklit felállította, odatolta az apja elé.

– Én megyek előre – mondta lehajtott fejjel, s futásnak eredt a töltésen.

Messze járt már, amikor visszanezett: az apja tolt a biciklit, az anyja pedig ott ment mellette: újra levette a fejkendőjét, kibontotta a haját. Úgy lépkedtek egymás mellett, mintha idegenek lennének. Kristóf sokáig nézte őket. Az anyja egy kicsit lemaradt, a falujuk felé bámult, meglobogtatta a szél a haját. Szólhatott valamit, az apja megállt, levette a kalapját, az ujjával végigszántotta a haját. A kalapot kimért, nehéz mozdulattal tette vissza a fejére, az anyja is igazított még rajta. Aztán újra egymás mellett jöttek, a bicikli kormányja megcsillant a nap fényében, a fehér fénysugarak elérték az anyját is. „Semmi baj, kibékültek”, gondolta Kristóf, s a két közeledő ember látványa megmagyarázhatatlan fájdalommal töltötte el. Érezte, hogy apja és anyja mögött ott várakozik, ott emelkedik, ott magasodik valami más, ismeretlen erő is, védekezni csak ideig-óráig lehet ellene, s hogy ő maga kívül esik mindezen, mert nem segíthet. Ez a vasárnap délután is milyen jól kezdődött, a legboldogabb napja lehetett volna, amióta az apja hazajött a hadifogságból. És most jönnek utána a szülei, elhallgatott kétségbeesésük elér hozzá, megérinti őt is. Gyors, szabálytalan lépteik hangjától eltűnik az a ragyogás, amit az előbb keltett benne látványuk. Nemsokára utoléri, pedig most már nincs kedve hazamenni, inkább a folyóparton tekeregne még egy kicsit. A fahídról dobálná a sárgöröngyöket a vízbe, valamerre találna szedret is. Odakiáltott hát gyorsan nekik, hogy nemsokára megy ő is haza, csak tesz egy kis kitérőt, lemegy a hídra, a délutáni litániára hazaér.

– Nem lesz délutáni litánia! – anyja hangját már csak messziről hallotta.

*

A Kraszna fahídja a faluból kivezető földút végén épült. Kristóf nem látott senkit, „biztosan a spartakiádon vannak”, gondolta, mert ilyenkor már jócskán szoktak fürödni, néhányan pecázgatnak is, de most senki sem jött le a vízre.

Átment a keskeny fahídon, a rét szélén megállt. Teljesen egyedül maradt, sehol sem látni senkit. Az apjáiék már elhaladtak a földúton, igaz, még utánuk szaladhatna. Most mégis itt áll, még valaki megijeszthetné, a bokrok között ember

is megbújhatott... Gyorsan továbbfutott, hogy ne a bokrok között álljon. Ha meglátna valakit a fahíd felé közeledni, akkor ő is elindul majd vissza a faluba.

Megfordult. A Kraszna meredek fala fölött füstöt látott meg, vékony kis csíkban kanyarodott a víz fölé, aztán eloszlott, de embert nem látott sehhol.

Még mindig kerülve a bokrokat, de a tűzhöz jobban közelítve, oldalazva lépegetett.

Ősz hajú, rongyos öregember hátát pillantotta meg, gyorsan továbblépett, hogy az arcát is kivehesse.

Kászoni Béla ült egy fűcsomón, élesztgette a tüzet.

Fábián Kristóf odament hozzá, köszönt neki. Az öreg tudomásul vette, hogy ott van, de nem szólt, csak nagy sokára.

– Kérsz? – kapart ki a tűzből pár szem sült krumplit.

– Nagyon meleg... – húzta fel a vállát a fiú.

– Idei – mutatott Kászoni a krumplira. – Elcsorgatták az úton, lepotyogott a szekérről... Új krumpli... veres krumpli... Jól megnőtt, ha ebből kettőt megeszik az ember, elég egy ebédre, he, ne, mit szólsz hozzá? – kettőt odalökött a fiú elé.

Kristóf leguggolt és figyelte az öreget. Kászoni addig nyúlkált a kabátja bélésébe, amíg az összegyűrt újságpapírban meg nem találta a sót. Mutatta a fiúnak, hogy vehet belőle, ha enni akar.

– Sütöttem már halat is, de a krumplit jobban szeretem – mondta az öreg.

– Én is szeretem a krumplit – bólintott rá a fiú.

– Idehallatszott, hogy kiabáltál anyádnak. Elmarad a litánia, ezt mondta anyád, ha jól értettem – kezdte megint az öreg. – Jársz templomba?

– Ministrálni szoktam – válaszolt a fiú.

– Úgy... – morogta Kászoni.

Kis szünet után szólalt meg újra.

– Amikor annyi idős voltam, mint te most, én is hittem Istenben... – a főtt krumplit ott tartotta a kezében és figyelte a fiút. – Az ember élete sokszor annyira felfoghatatlan, annyi minden magyarázat nélkül marad... Mert itt van a világ, nézz körül, ez a mi világunk, fák, állatok, víz, emberek, a házak. Egész nap hallottam a kiabálást a spartakiádról. Arra pedig, egészen messze, Beregszász alatt, elindult egy hatalmas fekete felhő. Elért a Tiszáig, egyszer csak nagyot dörrent az ég. A felhőn átsütött a nap, s innen a bokrokból elindultak a madarak a rét felé, nem kellett félniük az égszakadástól... Hát így élünk: az egyik pillanatban a világ mintha az ördög műve lenne, a másikban pedig mintha az Istené... Sok mindent nem ért az ember. Talán árulás, talán csalás teremtményei vagyunk. Valaki belénk oltotta, hogy hinni kell ebben is, meg abban is, aztán a hit csak önmagáért való lett, az ember pedig újra és újra csak áldozat... És meghal anélkül, hogy ennek az okáról valamit is megtudna...

Fábián Kristóf megérezte, hogy az öreg inkább magának beszél most, hangosan gondolkodik. Az is lehetséges, hogy nincs senki, akivel beszélgethetne. Ő ugyan nemigen értette meg a gondolatait. Talán csak az utolsó mondatot, amelyben Kászoni a halált említette. Csak ehhez tudott hozzászólni:

– A halál után is van élet... – mondta, amit annyiszor hallott a paptól, a temetéseken, a vasárnap délelőtti prédikációkban.

– Ha a földnek – dobantott egyet lábával az öreg – van lelke, akkor bizonyosan, meg ha a fáknak, akkor igen... Ettél már a temetőben gyümölcsöt? Finom íze van, agyagos a talaj... kimehetnénk egyszer együtt... – halkította le a hangját.

– Mit lehetne tenni? – nézett rá kerek szemekkel a fiú. Hiszen úgy látszik, Kászoni szerint nincs élet a halál után.

– Élni és várni – volt a rövid válasz.

– És akkor ne higgyek Istenben? – kérdezte elkomolyodva a fiú.

– De igen... Feltétlenül... Keveset tudunk, de azok sem fognak erről többet tudni, akik utánunk élnek majd... lehetséges, hogy nem is érdekli őket... Ha elfelejtik az evangéliumot, ha nem... – bólogatott. – A természet elrejtett dolgait kutathatja az ember, Isten bölcsessége kikutathatatlan; az ahhoz vezető út az istenfélelem... Hát ez az... Hinni kell Istenben, éppen a félelem vezet el, de nem az istenekhez, hanem a saját magunk létezésének a megértéséhez... Így gondolom... Én nem is akarom megérteni az Istent, csak magamat, csak ennyit... Ha meghalok, akkor miért kellett élnem? Érted? Csak ennyit... S ha ezt bizonyosan tudnám, akkor én lennék a legokosabb ember a földön – kesernyésen, röviden felnevetett.

– Én nem félek, én szeretem az Istent – mondta komolyan Kristóf. – Itt van, itt lehet valahol körülöttünk... Lehet, hogy engem már egyszer meg is érintett, lehet, hogy Béla bácsit is...

– Ez igaz... – mélézott el Kászoni.

Együtt ették a főtt krumplit. Kászoni elmesélte, hogy nemsokára süthet majd kukoricát is, tejes, korai kukoricát. Hívta, ha van kedve, jöjjön ki hozzá, megkínálja.

– Lehet, hogy igazad van – bólogatott Kászoni. – Sokat üldögélek itt magamban, néha még itt is alszom – a háta mögé, a bokor alá mutatott, ahova alacsony kunyhófélét eszkábált zöld gallyakból –, sokszor mintha azt súgná a csend, bizonyosan nincs egyedül az ember, én sem. De ez az érzés csak egy-egy pillanatra tart, aztán, mert tudom, hogy úgyis elveszek, szeretném, ha úgy lenne, ahogy a Jelenések könyvében olvashattam, „annak okáért azokban a napokban keresik az emberek a halált, de nem találják meg azt, és kívánnának meghalni, de a halál elmegey előlük...”

– Kis Dani bátyám elől nem ment el a halál. Édesapám látta is, amikor meghalt – szólt közbe a fiú. – A háborúban pedig nem lehet elfutni a halál elől...

– Hát ez az... Azt kellene megérteni, hogy miért halnak meg az emberek éppen akkor, amikor nem is számítanak rá. S mi lesz például velem, milyen parancsot ad Krisztus, hogyan fogok meghalni?

– Krisztus adja a parancsokat? – nézett fel a fiú.

– Igen... Talán... Ha valaki ad parancsokat, csakis ő lehet... Lehet, hogy más, lehet, hogy egy másik Krisztus, akiről nem is tudjuk, hogy valaha járt a földön, de hogy valakinek lenni kell, az bizonyos...

Közben zöld gallyakkal letakarta a tüzet, rátaposott, majd újabb lombos ágakat dobott rá, a partszegélyről földet hordott a markában, és rádobta azt is az égő, füstölgő parázsra.

Megállt a rét szélén: már nem vett tudomást a fiúról, talán nem is emlékezett rá, hogy kivel beszélgetett, és Fábían is álomnak érezte a találkozást. Arra gondolt, hogy talán megsértette Kászont, esetleg butaságokat beszélt. Igaz, az öreg Jakabbal, a szomszédal is gyakran beszélget effélékről, Krisztusról is, arról, hogyan feszítik keresztre az embert – magyarázta neki az öreg Jakab – „Krisztus felkiáltott a keresztfán, hogy én Istenem, én istenem, miért hagytál el engemet, mert hiszen fájt neki a szög, fájt neki a kereszten csüngeni, s a fájdalomtól még az Isten sem tudta megváltani. Ezért talán, hogy az Isten fia volt-e ő, vagy valaki más, bizonyosat nem tudni... Amióta ember él a földön, ezt eddig még nem tudták megválaszolni... Az is igaz ugyan, akinek annyi ideig fennmarad a neve, mint Krisztusnak, az csak nem volt mindennapi ember, mint mondjuk az én nagyapám, akire már én sem tudok jól visszaemlékezni. Pedig rendes ember volt, néha úgy szeretném, ha elbeszélgethetnék vele, itt a tornácon, de már csak egy alakot látok. Alacsony, vékony ember volt, mindig csak dolgozott, csak erre emlékszem... Ennyi az ember... Csak egy folt marad belőle a halála után, aztán már az sem... Így azután bele kell nyugodni: lassan elvesztem én is az emlékezetemet, aztán én is meghalok... De hogy mi volt a célja a mindenhatónak az én életemmel vagy a nagyapáméval, azt már nem tudom...”

*

Kászoni a víz szélén állt, a túlsó partot nézte, mintha várná, hogy megjelenjen ott valaki a bokrok között. Aztán alkalmi kunyhójához lépett, bebújít a nyílásán. A földre terített dudva alól előkereste a horgászszinóriját. Kis fadarabra tekerte fel – a zsinór úgy kétméteres lehetett. Fábían Kristóf ott állt mellette, de Kászont annyira lekötötte a horgászszinórral való foglalatzkodása, hogy nem vette észre, majdnem elbotlott a körülötte tébláboló fiúban.

– Béla bácsi, tehát van valaki, aki parancsokat ad? – nézett rá várakozóan a gyerek.

– Lehetséges... – válaszolt nagy sokára Kászoni.

– Parancsokat adnak, hogy ki haljon meg, kit kell eltemetni? Jézus is?

– Azt nem tudom... Lehetséges, hogy ő nem ad parancsokat. Jézus szeretett élni, azt gondolom... Hiába mondták a szentek, hogy neki a meghalás nyereség. Jézus valószínűleg nem így gondolta... Jézus sokkal többet tudott a világról, mint amennyi írásban le van fektetve róla. Talán a halálról is, a félelemről is, az emberi sors értelméről is... Sokszor elképzelem a halálát, mint ahogy te is sokszor elképzeled majd, azt gondolom, hogy ami vele megtörtént, az érvényes miránk is. Rám is. És én tudom, hogyan halt meg ő...

A fiú elhitte neki, hogy Jézus nem parancsolja meg, hogy kinek kell meghalnia a földön. Lehet, hogy ismeri az örök élet titkát, de az is lehet, hogy csak egy ember volt, egy nagyon bátor ember, aki annyira szerette az embereket, hogy hajlandó volt bármilyen áron megszabadítani őket a kétségbeeséstől. Még egy hazugság árán is: ne féljete a haláltól, mert az örök élet várja a megholtakat – de hiszen talán éppen a kétségbeesést, a félelmet is legyűrni tudó hazugság az ember egyetlen menedéke – morfondírozott Kászoni.

4.

A kapernaumi katona körbejárta a földre fektetett, frissen ácsolt keresztet, megállt mellette és figyelte a közeledő menetet. Elöl jött a Jézus nevű prédikátor, akit – a századostól hallotta – néhányan, javakorabeli férfiak, az Isten fiának tartanak, olyan embernek, aki még a legbölcsebb emberek gondolatait is ismeri. Ezt mondták róla, meg azt is, hogy ő az az ember, az egyetlen, aki a világ alapítása óta először felfedi majd a sötétség titkait. Amikor bevonult Jeruzsálembe, zöld gallyakat dobáltak az útra, az emberek levetették felsőruháikat, hogy arra léphessen a szamarával. Aztán fellázította a népet. A Kapernaumba való katonát elsősorban az érdekelte, hogy miféle alakja lehet az emberi nemzetnek az az ember, aki Isten fiának mondja magát. Mert lázítani sokan lázítottak már. Amióta fennállnak a városok, amióta fennáll Jeruzsálem, bizonyosan sokan szidták már, mert a kevélyek, az álnokok, a dologtalanok és a megbízhatatlanok fészke. A katona sokszor hallotta másoktól is ezeket, hiszen „a mocskos csöcselék látványa a megszállott, eszelős prédikátoroknak joggal juttatja eszébe a világ végét, de ez a Jézus alighanem más prédikátor lehet, nem olyan, mint akik itt jönnek-mennek, majd elunva, hogy senki sem veszi őket komolyan, elhagyják a várost, vagy beállnak ők is kereskedőnek, iparosnak. Csak nem bolond talán a názáreti?”, gondolta a katona. Mert akkor, ha így van, nem fog vele törődni. Gyorsan felszegezik, aztán itthagyják a keresztet. Unja már ezt a munkát. Úgyis elviszik őket innen hamarosan. A százados is azt mondta, Galileába vezénylik őket, épp oda, ahová ez a prédikátor való...

A menet felért a hegyre.

Két katona megragadta Krisztus karját. Megfordultak vele, a földön heverő kereszt felé húzták.

– Várjatok! – kiáltotta a kapernaumi katona. – A százados megengedte, hogy beszélhessek vele egy kicsit. Nem sok az egész, néhány pillanat... Engedjétek el! – intett a két katonának. – Addig a többieket intézzétek el! – mutatott a két latorra, akiket Krisztussal kísérték az imént a katonák, és akiket vele együtt megfeszítenek most, ezen a szép kora délután. Sem ő, sem a százados nem értett egyet az időponttal. Hiszen miért kell éppen a legmelegebb időben, amikor mindenki pihen a hűvösben, a vastag falak alatt a városban, amikor az iszonyú meleg átforrósítja az utcaköveket is, kivégezniük embereket, miért nem este vagy kora reggel. Most különösen elgondolkodtatta ez a katonát, miközben az ismeretlen arcú, magát názáretinek nevező prédikátorra nézett.

A kapernaumi jól megnézte magának a názáretit.

– Mindketten Galileába valók vagyunk – kezdte a katona. – Én Kapernaumba, te Názáretbe...

Jézus nem válaszolt.

– Sokan azt mondják, szép férfi vagy, én inkább elszántnak és okosnak látlak – beszélt tovább a katona. – Bátornak, akár... akár egy feltörekvő fiatal hadvezér...

Jézus kisímította csapzott haját az arcából, ránézett a katonára, a vállán feljebb húzta koszos, elnyútt palástját. Ott is hagyta a vállán a kezét.

A katonának úgy tűnt, mondani akar valamit, megszólal, de a názáreti csak elmosolyodott. Az újabb kínzásra gondolt, mielőtt a keresztre szegeznék, talán éppen ez a katona talált ki valamit, azért ilyen barátságos, hogy azután annál kegyetlenebbül érezze a fájdalmat.

Sokáig nézték egymást, végre a katona szólalt meg:

– Az Isten fia vagy?

Krisztus megfordult; idegen emberszagot érzett. Kíváncsiskodó városiak, sohasem látta őket, az ő hívei pedig vagy megbújtak a báméskodó tömegben, vagy el sem jöttek. Csak két ismerős asszony állt mögötte. Az egyik – jól emlékszik – elkísérte őt judeai utazására. Valahonnan a tenger mellékéről került Jeruzsálembe, ágyas volt, szerencsét próbálni jött a városba, s őt találta meg. Eljött vele a sivatagba is. A másik pedig egy parasztasszony a szülőföldjéről. Ő viszi majd a hírt a családjának, elmondja Názáretben, hogy is múlt ki a világból.

– Azt szeretném, ha az Isten fia lennél – bukott ki végül a katonából, ami azóta motoszkált benne, hogy felért a hegyre.

Jézus nem értette. Hiszen ő többször elmondta, hogy az Isten küldte a megzavarodott emberiség megváltására, és azért, hogy szemükbe mondja az embereknek álnokságukat. Úgy látszik, a katona nem hisz benne.

– Azt szeretném, ha szabaddá tennél engem – nézte a katona és összeszorította a száját, várta a választ.

„Ideje lenne már, hogy megszólaljon ez a názáreti. A hangját szeretném hallani, milyen a hangja?”

Bár tudta, hogy nem követelhet választ, hiszen végül is ő kezdeményezte a beszélgetést, mégis türelmetlenkedett.

– Hiszek abban, hogy az Isten fia vagy... Hiszek benne, ezért mondjál valamit, kérlek...

– Mire vagy kíváncsi? – szólalt meg a názáreti.

A hangjában nem volt semmi különös. Gyorsan ejtette a szavakat, mintha sürgette volna a katonát.

– Tegyel valami csodát... – A katona reszketett izgalmában. – Mindenféle népek élnek a földön, az emberi gonoszságnak nincs határa. Ha az Isten fia vagy, csak azt mondd meg, mit kellene tenni, mit tudna tenni a világban a sok nép, hogy az élő ne csak az élőbből éljen, örökkön örökké. Sokat beszéltem erről a bátyámmal. Ő járt Rómában, Augustus császárnál, és sokat ismer, igen művelt ember...

– Ebben nem tudok segíteni – rázta meg a fejét Jézus.

– Csak engem szabadíts fel, csak ennyi, és hiszek abban, hogy Isten fia vagy. Hinnem kell. Most pedig már, hogy megismertelek, beszéltem veled, biztos vagyok benne, hogy az vagy... Sohasem hittem semmiben, de most tudom, hogy az Isten küldött... Megéreztem.

– Te is Isten fia vagy – válaszolt még mindig élénken és váratlan megalázásra várva Jézus. – Ahány ember él a földön, az mind az Isten alakját vette fel. Mint én is...

– Hát akkor biztos? – nézett rá elkerekedett szemmel a kapernaumi.

– Sokszor azt hiszem, hogy tényleg az Isten fia vagyok. Sokszor meg azt, hogy nem, csak egy ember Galileából, mint te is... Ha ezt akartad tudni, hát tudjad...

– Azt szeretném, azt akarom, hogy az Isten fia legyél... Mint a többiek Jeruzsálemben, hiszek benned...

– Mondom, én magam sem tudom – mosolyodott el Jézus.

– De igen, igen... Én tudom, én látom! Persze, hogy az vagy. Nagyon sajnálom, ha nem lennél az Isten fia. Én hinni akarok benne...

– Sokszor én is megrettentem: éreztem, hogy hatalmam van másokon, aztán nem tudtam aludni... Miért lehet nekem hatalmam a másik emberen, aki ugyanolyan, mint én? Miért, milyen jogon határozhatom meg az emberek életét? Ilyenkor azt szerettem volna, hogy másoknak is hasonló hatalmuk legyen... – Jézus idegesen szorongatta a vállát. – Többet kellett volna kételkednem. Hallottam egyszer, egy nagy királyról, aki megkérte a lányát, hogy mindennap, legalább egyszer szigorúan parancsoljon neki valamit. Ragaszkodjon hozzá, hogy hajtsa is végre a parancsot, mert ez a nagy király úgy gondolta, meg kell ismernie az alávetettséget is, hiszen hosszú időn át csak parancsolt és parancsolt... És boldogan megcsinálta mindig, amit követelt tőle a lánya... Ezért kellett volna többet kételkednem. Az egyenlőségről... Arról, hogy csak egyféle ideálja lehet az emberi világnak? Sokat tévedtem... És mégis azt hittem, hogy az Isten fia vagyok. És mások is, ők is azt hiszik – mutatott hátra a két asszonyra.

– Tegyél szabaddá engem – emelte fel a fejét a katona.

– Nézz rám és nézz körül! E két ember már nemsokára belép a szabadság világába – halkította le a hangját Jézus.

A másik két halálraítélt keresztjét már felállították, haláltusájukat nevetve és szájtátva bámulta a tömeg.

– Nagyon sajnálom, hogy nem vagy az Isten fia – suttozta a katona.

– Nem tudhatjuk, hogy kik vagyunk, mivé leszünk, s az idő múlása mivé teszi az embert... Lehetséges, hogy az Isten megmutatja egyszer az arcát. Lehetséges, hogy mindenkinek észre kellett volna már vennie. Lehetséges, hogy mint engem is, leküldi újra közétek a fiát, hogy kiigazíttassanak az ember dolgait, a test és a lélek céljai...

– Kiigazítani? – gondolkodott el a katona.

A beszélgetésnek nemcsak fokozódó bensőségessége, hanem főleg igazsága érte váratlanul, mintha valóban egy másik világ más, idegen és mégis gyorsan megszerethető gondolatait hallaná. Igyekezett jól megérteni a halálra ítélt Jézust, mert a bátyjának még ma be fog számolni. A bátyja is sokat elmélkedik a világ állapotáról, az asztrológia titkos tudományát is ismeri, s nemcsak Rómában járt, de Egyiptomban is, Athénban is, mint a császár titkos megbízottja. Bejárta a birodalom fontos városait és tartományait. Most nagyon jó lenne, ha itt lehetne mellette. Bizonyosan jobban tudna kérdezni, hiszen írástudó ember...

– Az imént a szabadságról kérdeztél... – hallotta Jézus hangját.

– Igen – örült meg a katona. – Én hiszek abban, hogy az Isten fia vagy. Mindig is tudtam, hogy egyszer jönni fog valaki. Olyan vagyok én is, mint a többi ember, várok valakire, egy emberre, aki hirdeti a reményt, aki megvilágosítja az eszemet. Egyszerű ember vagyok uram, csak egy katona. Nézz körül,

nézd meg a többiek arcát. Tudatlanság és félelem, a halálba való beletörődés és fájdalom kínozza mindegyiket. Szeretnék megérteni a saját sorsukat, szeretnék megérteni a világ alapításának az okát, s azt várják, hogy egyszer csak minden napvilágra kerül, mert nincsenek olyan titkok, amiket egyszer valamilyen istenség, valamilyen erő napvilágra ne hozna. De egyelőre semmi bizonyosat nem tudunk...

Jézus letekintett a városra. A sziklás domboldalak alján a cédrusok kéksége uralta a látóhatárt. A város még ilyenkor, a délelőtti óráiban is hangos volt, a városok messziről mind egyformák, gondolta. A szürkén csillogó falak mentén emberek mozogtak. A katona, hogy elűzze a legyeket, úgy emelte fel a karját az arcához, mintha ólom húzta volna le. A két keresztre feszített férfi haláltusája lehalkult. A tömeg csendben várta Jézus kivégzését, az emberek nem értették, hogy a katona miért áll olyan hosszan, miért bámulja Jézus a sziklás domboldalt. Csak nem jött talán újabb parancs, hogy elhalasztják a kivégzést, s a fiatal prédikátor visszamehet a városba, eltűnhet a sivatagban? Egyetlen rokonát se látták, senkit. Egyedül állt ott, magányosságát sokan átéreztek talán, a katona is azért beszélget vele, hogy segítsen rajta, a halála előtti pillanatok könnyebben múljanak...

– A szabadságról kérdeztél – emelte fel hangját újra Jézus.

A katona már látta a közeledő századost. Tudta, hogy csak pillanatok lehetnek hátra, s a názáreti férfit is odaviszlik a kereszthez. Nem tudta, minek kelle-ne történnie, mivel érhetné el lelkiismerete megnyugtatását. A forróság fogva tartotta a dombokat. Ilyen meleg, futott át az agyán, csakis a vízözön előtt lehetett, vagy a régi nagy királyok korában. Sokat beszélgetett a bátyjával a régi, ezer évekkel ezelőtti történelemről. Kicsit gőgösen intézték el ezeket a századokat, csak a nagy háborúkra, melegekre és a hidegekre emlékeztek az öregek is. A bátyja a Római Birodalmat – bár sok mindennel nem értett egyet – a legtökéletesebbnek tartotta, amióta ember élhetett a földön. S mivel nemzetségük tagjai több éve nem háborúztak, életüket a véglegesség tudata erősítette meg nap mint nap, s ha meg is jelent néha közelükben egy-egy olyan különnc, mint ez a názáreti prédikátor, az emberek meghallgatták, követői is akadtak, aztán maradt minden úgy, ahogyan annak előtte volt.

Ez a Jézus azonban más – érezte egyre inkább a katona –, mint a többi felforgató, akik a pénzváltók, a gazdagok ellen pusmogtak, többnyire titokban, elbújva az emberek előtt...

– A szabadságról kérdeztél – Jézus hangja visszhangzott a fülében.

A katona mellett már ott állt a százados. Mögötte két lándzsás katona várta a parancsot.

– Látod azt ott? – Jézus felemelt ujjával mutatott a már megfeszített két emberre. – Csak ennyi. Közülünk csupán csak ez a két ember szabad. És én is csak akkor válhatok majd szabaddá...

– Ezt nem értem, uram, ezt sehogyan sem értem – rémült el a katona.

Hátranézett a századosra. Az is a prédikátort bámulta.

– Mit ér az élet, ha a halálnak kell örüvendezni, uram? A szabadság csak a halállal nyerhető el...? Én azt hittem, hogy az Isten fia most csodát fog tenni és

megmutatja mindenkinek, nem fog rajta a gyilkos szerszám, hogy aztán majd mindenki erről beszéljen Jeruzsálemben... – a kapernaumi katona kétségbeesetten nézett körül. A százados bólintott, mire a két fegyveres megragadta a názáretit, hogy a földön heverő kereszthez vezesse.

Jézus azonban megállt, hangja, tekintete, egész alakja átszellemült.

– Az idő igazolni fog engem. Számtalanszor fog lenyugodni és újra feltűnni az égen a nap, amíg újra megjelenek az emberek között. Akkor már mindenki tudni fogja, hogy a szabadsághoz csak a halálban juthat el, s akkor lesz majd a legboldogabb az emberiség...!

– Mióta tudod uram, hogy a szabadság csak a halálban érhető el? – kérdezte a katona.

– Régen – Jézus hangja rezignáltan csengett.

A katona szinte kiabált:

– Miért nem haltál meg akkor azonnal?

A názáreti elmosolyodott.

– Őszinte légy, uram – kérlelte a katona.

– Nem tudom – hajtotta fejét szelíden oldalt Jézus.

– Régóta tudod, uram? – nézte a kapernaumi minden ízében remegve.

– Régóta tudom, és mégsem haltam meg. Csak az erőszaknak engedelmeskedem most is.

A kapernaumi kétségbeesetten kapta meg Jézus vállát:

– Hát akkor miféle szabadság a tiéd? Mit tudsz róla mondani? Azt nevezed te szabadságnak, hogy kilökkik az embert a dombra, kit magasabb, kit alacsonyabb dombra, és otthagyják a testét a férgeknek? A régi egyiptomiak így vélekednek a halálról, uram... nem történik már azzal semmi, uram, akit kilöknék a dombra...

Jézus keserűen rázta a fejét.

– Nem tudod, mi a szabadság, nem tudod, mi a halál, nem tudod, miért halnak meg az egymást követő nemzedékek. Nem tudod, nem tudhatod! Az élet, az a pár év, ami megadatik, nem elég arra, hogy megértsed...

– Hát akkor mire való az élet? Mondd meg uram!... Arra, hogy olyan hóhér legyek, mint most, arra, hogy ezrével öljük az embereket... Mondjál valamit, miért hallgatsz? Mondjál valamit! – kiabálta a katona, és szeméből folytak a könnyek.

– Élni kell – suttogta Jézus.

A katona tehetetlenségében lökött rajta egyet, közben eszelősen ordította:

– A halálod előtt csak ezt tudod mondani?! A halála előtt csak ezt tudja mondani az Isten fia! Ez hát az ő nagy csodája, figyeljete emberek...!

– Élni kell – ismételte Jézus.

– Őszinte légy, uram! – omlott össze a katona. – Ha nincs csoda, ha erre alkalmatlan a mi világunk... akkor elvesztünk, mindnyájan, akik itt vagyunk, a nép... leszármazottaink is... mindenki! Sosem fogjuk megérteni a világ alapításának az okát? Az élő embernek nincs támasza, uram? – könyörögve emelte fel a kezét.

Aztán, mert nem kapott választ, és látta, hogy nincs segítség, felordított:

– Kijátsszák az embereket, uram! A te Istened is kijátzott téged!

– Sajnálom, hogy nem értettél meg – sóhajtotta elfelhősödő szemmel Jézus.

A kapernaumi katona már nem hallgatta szavait, mert a százados közéjük állt, és intett a fejével, hogy menjen onnan.

A kapernaumi a keresztfáktól elbukdácsolt a domb széléig, s onnan nézte, ahogy a galileait ráfektetik a keresztre, majd a tömeg feje fölé emelkedik a friss vérpatakokkal csíkozott emberalak. A keresztfán sokkal fiatalabbnak látszott, mint az imént. Láta, hogy sír, hangtalanul, összeszorított szájjal, a fájdalomtól reszket a teste. A kapernaumi katona is sírva fakadt, mind közelebb és közelebb vonszolta magát a kereszthez, zokogva felüvöltött:

– Mentsük meg, mentsétek meg! Fiatal még, nagyon fiatal!

A katonák odaugrottak hozzá. Az egyik hátulról befogta a száját. Mozdulni sem bírt. Így álltak egy ideig, míg a százados nem intett, hogy engedjék el. A kapernaumi visszabotorkált oda, ahol az imént állt.

A domb széléről újra visszakiáltott:

– Mentsd meg magad, ha Isten fia vagy! Tegyé! csodát!

A százados intett az egyik katonának, hogy döfje át Jézust, minek várjanak tovább, így is elhúzódott már a keresztre feszítés. Az egykedvűen, bambán bámuló arccal, unottan, kedvetlenül, de macskaügyességgel lépett a kereszthez és döfte Jézusba a kését, majd megállt a názáretit kísérő két asszony előtt, akik egymást szorosán átölelve zokogtak. Mohón megvillanó szemmel vetette oda nekik:

– A ruhája a mienk.

Lassan eloszlott a tömeg a dombról. A három kereszt előtt ott állt a kapernaumi katona. Sokáig bámulta a fiatal názáretit, aztán lebandukolt a dombról és leült egy kőre.

Megsimogatta a szikkadt, terméketlen, köves földet. Messze a városban kutyák ugattak, ütemes dobpergés, sípok és dudák éles hangja jutott el hozzá. Lassan beesteledett, a város alatt fáklafény gyúlt, emberek kolompoltak és kiabáltak. Aztán a kíméletlenül s hirtelen rázuhant csendben tücskök százai szólaltak meg körülötte. Éppen a vidám tücsökdzene s a csillagok közelsége juttatta eszébe a prédikátor szavait létezése értelmetlenségéről. A galileai bizonyosan az Isten fia volt, és nem pedig felbujtó, aki a százados szerint ki akarta űzni Jeruzsálemből a gazdagokat, s meg akarta tenni magát királynak. „Jézus a félelmet akarja eloszlatni, a halál boldogságát elhozni a földre...”, továbbgondolni már nem tudta a lehetetlent, végignyúlt a földön, ujjával belemart egy száraz fűcsomóba.

A halállal elérhető a szabadság, és mégis élni kell, élni kell, ismételte Jézus. Hogyan lehetne ezt megérteni? Hogyan lehetne ezt elfogadni? A názáretivel való találkozás álommá, a képzelet játékává oldódott benne. Mintha nem is délután, de valamikor nagyon régen történt volna meg vele, a sivatagi hosszú menetelések után, távol a folyóvölgyektől, amikor összefolyt nappal és éjszaka, élet és a halál, amikor az álom összefolyt a valósággal. Végül azzal nyugtatta meg magát, hogy ma is hasonló történhetett meg vele, hiszen, ha felidézi régebbi látomásait és gondolatait, rájön, Jézus csak azt ismételte, csak azt fogalmazta meg, amit ő is érzett már régen. A prédikátor keresztre feszítése előtt is ugyanúgy kereste a halál okának a magyarázatát, mint ahogyan most is, hátha tud valaki válaszolni kínzó kétségeire.

(A regény folytatása áprilisi számunkban.)

Balázsné Fodor Katalin

Ajánlás

A *torcellói Krisztus* – annak ellenére, hogy több bibliográfiában is szerepel 1981-es kiadási dátummal – mind ez ideig nem jelent meg nyomtatásban. A regény kéziratával férjem 1980-ban készült el. Mindig hosszan, hetekig-hónapokig készült az írásra, a vajúdási folyamat kezdeti töprengő sétáit, mélázásait egyre gyakrabban váltotta fel éjszakánként az írógép kopogása, egyre nőtt a széttépett kéziratlapok halmaza, majd amikor a benne felgyülemlett feszültség már szinte robbant, hirtelen leült az írógépéhez, vagy, ha tehetette, leutazott Szigligetre, s csaknem szünet nélkül dolgozva két-három hét alatt megírta az első változatot. Mint valamennyi munkáját, *A torcellói Krisztust* is félretette rövid időre, hogy később viszonylagos objektivitással szemlélve átgondolja, kell-e valamit változtatnia rajta. A szükségesnek ítélt „ülepítési idő” elteltével nemcsak ő maga olvasta újra és gondolta néhány helyen átalakítani a szöveget, hanem barátainak is odaadta a kéziratot, hogy mondjanak véleményt róla. A megbeszélés eredményeként kisebb-nagyobb javításokat kívánt végrehajtani a regényen, de közbejött egyéb munkák, filmes elfoglaltságok, új témák felbukkanása miatt ennek az időigényesebb kitűzött feladatnak az elvégzése háttérbe szorult – úgy érzem, úgy éreztem –, kissé talán bele is fáradt, érdeklődése csökkent iránta, szűkszavúan csak annyit mondott, hogy még sokat kellene dolgoznia rajta, és ezzel félretette a kéziratot.

Később gyakran elő-elővette „a torcellói”-t, de a tervezett átdolgozásra soha nem került sor. Mégis, néhány fejezetet kiemelve, átírva, tulajdonképpen önálló novellaként megjelentetett a következő évtizedben. Ezek jórészt kapcsolódnak korábbi regényeihez, novelláihoz, a szatmár-beregi, gyermekkori élményekhez, emlékekhez. Az ilyen emléktöredékek, valóságdarabok és a hozzájuk kötődő impressziók és reflexiók beépítése adják meg a teljes szöveg intenzitását, mélységét. A regény egészében különösen erőteljesek a rajongva szeretett és fiatalon elvesztett édesapjáról szóló, a vele való kapcsolatára utaló önéletrajzi vonatkozású részletek. Az egyik különálló novellaként megjelent részlet például az édesapa fogságból való hazaérkezéséről szól. (Lehetséges, hogy a félreértés, miszerint a regény könyv alakban is megjelent, onnan ered, hogy férjem az első ilyen „önállósított” fejezet közlésekor jelezte, hogy az új regényéből való.)

Az átdolgozásra azért sem került sor, mert 1981/82-ben elég sokat dolgozott a filmgyárban, és 82 nyarán már nagyon nehezen ment a munka. Sokat fájta a feje, nyaka, amit az orvosok reumával, magas vérnyomással magyaráztak, közér-

zete egyre romlott, fáradékonyra vált. Jó néhány orvosi rendelőben megfordult, szedte a gyógyszereket, s mivel soha azelőtt beteg nem volt, meg sem fordult a fejében, hogy komoly lehet a baj, s hogy a kiabáló tünetek ellenére senki sem ismeri fel a betegségét. 1982. október 26-án került végül kórházba életveszélyes állapotban, s ezzel megkezdődött a másfél évtizedes mindennapos küzdelem az életben maradásért, s ha lehetséges, az értelmes élet folytatásáért. Az ő számára, aki nem tudott lopott egy-két órában írni, valóságos kínszenvedés volt, hogy nincs lehetősége a folyamatos munkára. Nagyon sok terve, témája volt, gyakran mondta: kész van egy új regény a fejemben... Leírni azonban nem tudta őket. Többször kértem, próbáljon egy-egy részletet megírni, kidolgozni, vagy legalább vázlatosan magnóra mondani, de nem ment, ha esetleg meg is kísérelte, nem volt kézzelfogható eredménye. Inkább csak rövidebb lélegzetű írásokra vállalkozott, novellái, forgatókönyvei születtek, befejezett, átdolgozott megkezdett, korábbi műveket. Két-három regényhez, drámához gyűjtött folyamatosan anyagot, néha-néha beszélt róluk, küzdött a depresszió, a reménytelenség ellen, biztatva magát és bennünket a gyógyulás, a szabadulás lehetőségével.

A gyógyíthatatlan betegség azonban nem engedte dolgozni, és nem engedte utazni, pedig kíváncsisága, érdeklődése a világ és az emberek iránt mindig ébren tartotta benne az utazási vágyat. Nem térhetett vissza az annyira szeretett Itáliába, Torcellóba sem. Az olasz kultúra iránti tisztelete, szeretete több gyökérből táplálkozott, s amikor az egyetemen idegen nyelvet kellett választani, egy percig sem habozott. Olaszul kezdett tanulni, hogyha kikerül Itáliába, beszélni tudjon az ottani emberekkel. (Bár nem voltunk évfolyamtársak, és részben szakjaink is különböznek, egy közös tárgyunk volt: az olasz. Bajor tanár úr óráira kezdtünk el együtt tanulni, ekkor születtek első terveink olaszországi utazásokról...) Az Olaszországgal való első találkozására 1969-ben került sor, az Eötvös Kollégium legendás kirándulásán. A mai egyetemisták jó része számára már nyilván nem jelent különlegességet egy ilyen utazás, a hatvanas évek végén azonban meghatározó élmény volt ez a csoportos csereutazás a bolognai (vagy padovai?) egyetemistákkal sok olyan diák számára, akinek addig nem volt módja még az országon belül sem utazgatni, legfeljebb kötelező iskolai kirándulások alkalmával. Közéjük tartozott a férjem is, aki – a többiek elmondása szerint is – úgy érezte magát az olaszok között, mint hal a vízben, a látóvalók, az élmények egész életére megőrződtek benne, s alig várta, hogy újra kiutazhasson. 1975-ben, amikor a *Forrás*-beli jelentkezése után első könyve, a *Magyarok* is megjelent, került sor első hosszabb utazásunkra. Nyolc napot töltöttünk Velencében, mielőtt továbbutaztunk volna Rómáig, bolognai és firenzei megállókkal. Nagyon, rajongva szerette Velencét. Az egész napos gyaloglástól holtfáradtan hazatérve néha már csak szédelegtünk, de ő akkor is kiment minden este a térre, aztán részletesen beszámolt a látottakról, hallottakról, rendkívül találóan, egy-két karakterisztikus vonással rajzolva meg néhány különös figurát. Itt láttam először, milyen megrendítő hatással van rá a körben megkonduló-felcsendülő harangszó, az ablakban állva, szinte egész testével itta fel a harangzúgást... És mentünk, mentünk egész nap, hogy mint afféle rendes turisták, minél több megnézendőt lássunk is. Hogy Torcellóba végül is mennyire határozottan törekedtünk, már

nem emlékszem, de azt hiszem, kissé a jó szerencsén is múltott, hogy nem tévedtünk el a lagúnán ide-oda cirkáló vaporettók között, és az éppen megfelelőre ugrottunk fel. Rekkenő hőségben érkeztünk meg, rajtunk kívül talán két-három ember szállt ki, ők is gyorsan eltűntek. Vibrált a levegő, sehol egy lélek, s mi kisé szorongva elindultunk a csatorna mentén, a sziget belseje felé. Még most is átfut rajtam az a furcsa érzés, amely hatalmába kerített minket – a mélységes csend, a forróságtól remegő levegő, a pocsolya-tenger búze-illata, valami megmagyarázhatatlan időn-téren kívüliséget, irracionális árasztott-sugárzott. Ezt az érzést csak lassan oldotta fel az első épületek látványa, a távolban felcsendülő emberi hangok sem idéztek fel semmit a huszadik századból. A templomokhoz érve is csak két-három buránói csipkeárus asszonnyal találkoztunk, és amikor beléptünk a hűvös falak közé, semmi és senki nem zavart bennünket, némán nézelődhattunk. Férjem hosszú ideig képtelen volt elszakadni a mozaiktól, s amikor végül újra a szédítő forróságban találtuk magunkat, még sokáig szó nélkül bolyongtunk az elvadult kertben. Attila trónjára telepedve jött csak meg újra a hangunk, de megilletődöttségünk még hazaútban is el-elcsendesített. A második torcellói utunkra 79-ben került sor, akkor, amikor egy pompás kis reneszánsz panzióban laktunk a San Marco mögött, és a tulajdonosékkal gyakran beszélgetve érdekes és elszomorító ismereteket is szereztünk a velencei hétköznapokról, a velencei vendéglátók kétlakiságáról, a város kétarcúságáról. A férjemet minden érdekelte, és egyre többet és többet akart megtudni a városról, de általában is az olaszok életéről, gondolkodásmódjáról, világfelfogásáról. Ekkor már Torcellóba is felkészültebben (jegyzetfüzettel is felszerelve), jobb híján mondván „otthonosan” indult. Ez a találkozás Torcellóval más volt, mint az első, nem annyira az érzelmekre, mint az értelemre ható – de azért az érzelmi meg rázkódtatás most sem maradt el. A nap végén jó néhány feljegyzés, emlékeztető sorakozott a jegyzetfüzetben, ezeket használta fel a regény írásakor.

A harmadik torcellói utazásra sajnos már nem került sor. Amikor 1981-ben újra Olaszországban járt, Velencében csak rövid időt töltött, nem volt ideje átmenni Torcellóba. Sietett haza, hiszen rövidesen megszületett a kislányunk. Úgy terveztük, majd együtt megyünk.

1975-ben Balázs József írói pályája a *Forrás* hasábjain indult a *Koportos* megjelenésével. Amikor hatvanadik születésnapjára közölhető írást kért tőlem Pintér Lajos, megbeszélve azokkal a barátokkal, akik annak idején, elkészültekor is olvasták, a kiadatlan regény kéziratát ajánlottam fel. Legyen ez köszönet is, és egyben egy itt indult pálya itt történő lezárása.

Kiss Benedek

KOPORTOS-reminiszcenciák

Balázs József emlékének

*Egy köteg vessző a becsület –
és becsület minden felett.*

*Egy vesszőköteg a becsület,
de a vessző mind odalett.*

*Megcsúfittattál, becsület!
Összesározták képedet!*

*Nem akkor lettél sáros, ott,
mikor a meredek rádomlott,*

*de akkor, attól, amidőn
giliszta mászott a velőn,*

*s taknyos mocska visszamaradt,
hogyan elborzadt az öntudat.*

*Balázs Jóska? Rostás Mihály?
Az ember sok próbát kiáll,*

*gyűjti a vesszőt, vetkezik,
10 fokos vízbe merítkezik,*

*a mart omlik, alázuhan,
egy fals pillanat, s odavan,*

*de a becsület becsület,
bár pióca, poloska mássza meg,*

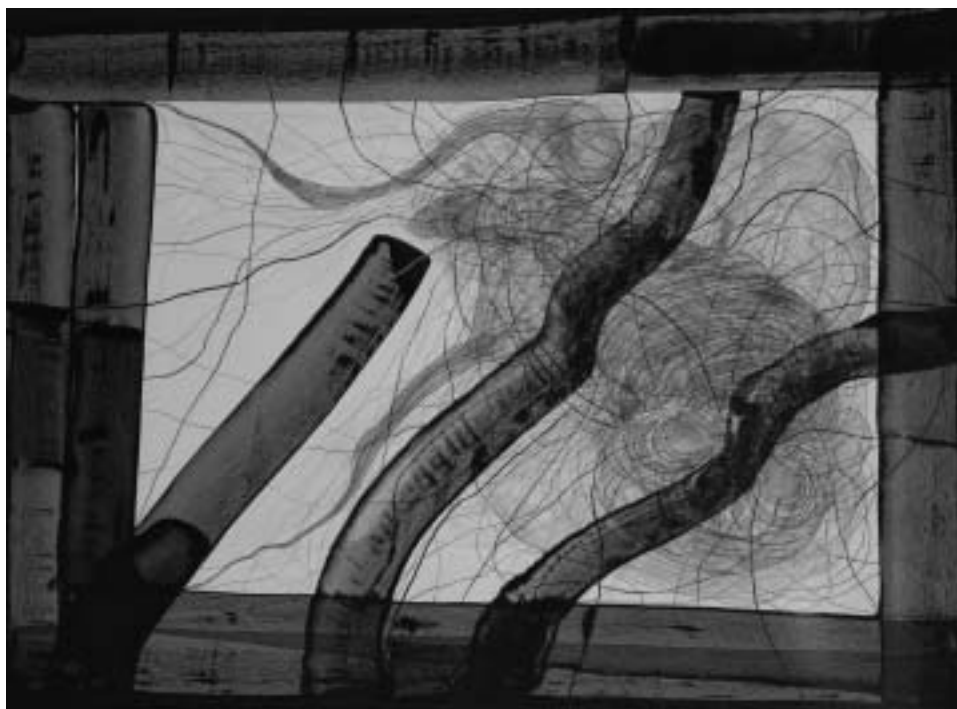
*de a harangszó harangszó,
csórón is mennyekbe ható,*

*hová belátni nem lehet –
de a becsület – becsület,*

*de ez az élet ha kurva is,
nem lehet annyira hamis,*

*hogy ki ne csikarhass belőle egy
falat jót, pupillányi eget,*

ha a becsület – becsület!

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

Előszó

Vannak könyvek, amelyek úgy érlelődnek, mint a gyümölcs. Amikor elérkezik a szüret ideje, egyszerűen csak le kell őket tépni. Így volt ez az *Egy riporter önarcképe*vel is. Az egész egy olasz publikációval kezdődött, amely Ryszard Kapuściński neve alatt jelent meg, és három beszélgetést tartalmazott. Ezekben a szerző az újságírás témáját boncolgatta. A Znak Kiadó elsődleges szándéka az volt, hogy kiadja az olasz könyvecskét, kiegészítve azt lengyel interjúkkal. Így jutott volna a lengyel kiadói piacra egy nagyon is hiánypótló mű: egy sajátos újságírói tanfolyam Ryszard Kapuściński modorában. Az olasz próza alapos elemzése után, sajnos, kiderült, hogy az nem igazán szól olyan olvasókhöz, akik nem az Appennini-félszigeten élnek. Az ötlet azonban már megszületett, a mag földbe került...

A *császár* szerzője annyi interjút adott életében, hogyha azokat egy helyre gyűjtenénk össze, bizonyára egy újabb, a Holdról is látható objektum keletkezne belőlük. Ezt a kihívást egyébként akarva-akaratlanul maga Kapuściński vállalta föl, akire csak úgy zuhogtak előbb a (rendszerint: „bármilyen témájú”) beszélgetésekre irányuló kérések, majd a már megjelent interjúk. Csak futtában említi az újabb és újabb dán, görög vagy éppen vietnami nyelvű szövegeket, amelyeket valaki elküldött, átadott vagy odaajándékozott neki... Kapuściński ezt a könyvek „kifecsegésének” nevezi. A vele készült interjúk tömegéből több könyv is kikerekednék. Ezek az ő „nem létező”, „potenciális” művei. „Csakhogy – legyint egyet az író – kinek lenne kedve és ideje ezeket a papírhalmokat lefordítani és elolvasni?” Jó kérdés!

Egy februári napon Ryszard Kapuściński átadott nekem egy jókora paksaméta kéziratot. A válogatás egy részét külföldi folyóiratokban megjelent szövegek fordításai tették ki, nagyobb részüket pedig lengyel publikációk: interjúk és néhány előadás szövege. Jóllehet az 1100 oldal, vagyis a több mint 100 beszélgetés csupán jelentéktelen hányada egy egésznek, mégis, a szövegek olvasása közben egyre világosabbá vált, hogy felbecsülhetetlen értékkel van dolgunk: nemcsak a híres írónak az újságírói hivatásról szóló vallomásai tárulnak fel előttünk, de egy különleges történet is magáról Kapuścińskiról. Utazási szenvedélyéről, kivételes riporter-i képességeiről, a magasabb értékek nevében az életét is kockára tevő magatartásról, a riporter-i tevékenységgel együtt járó magányról és félelemről, az

írás nehézségeiről, a hírnév jármáról. Olyan ember önarcképe bontakozott ki a szövegekből, akinek bőven kijutott az élet keserűségeiből, akinek gyerekkorában éhezve, fázva kellett kóborolnia, s aki ezt a nehéz pályakezdést az empátia erejévé tudta alakítani. Ez az erő lett a tőkéje a harmadik világ nyomorúságos körülményei között, ez jelentett számára alku pozíciót, amikor halálos veszedelemben került, s végül ez jogosította fel arra, hogy élesen bírálja a modern média-világot. Előfordult, hogy ez a világszerte ismert író, riportert-misszionárius hosszú útról egy farmernadrággal, egy serpenyővel és... egy láda könyvvel tért haza. Sokatmondó poggyász.

Olvasás közben kezdett kikristályosodni az új könyv koncepciója. Végül aztán több tucatnyi kiválasztott beszélgetés és előadás kismértékben módosított töredékéből született meg az *Egy riportert önarcképe* öt felvonásban. Ez a könyv kerül most – a Szerző jóváhagyásával – az Olvasó kezébe.

Krystyna Strączek

Elmondom úgy, ahogy volt. Engem az iskolában egyetlen dolog érdekelt – a foci. Kapus voltam az iskolai csapatban. Aztán a „Legia” ifjúsági csapatban. Napjaim nagy részét a focipályán töltöttem. Ez volt a passzióm, legnagyobb szenvedélyem. Most már nem emlékszem, hogyan történt, hogy egyszer verset írtam, elküldtem egy szerkesztőségbe, amely aztán közölte is a verset. S ez döntötte el, hogy az lettem, ami lettem. A versírás spontán módon, mindenféle remények és elvárások nélkül kezdődött. Írtam a verseket, de egyik rosszabb volt, mint a másik. Akkoriban Majakovszkij hatása alatt álltam, de csupán verseinek formáját, a „lépcsőket” sikerült utánoznom. Verseim nagyobb részt alkalmi költemények voltak, s éppen ez vezetett el az újságíráshoz, még iskolai éveim alatt. Amikor létrehozták a „Sztandar Młodych” (Ifjak Lobogója – a ford.) szerkesztőségét, engem is hívtak. Azt mondtam, előbb le kell érettségiznem, s megvártak. Szó szerint egy nappal azután, hogy minden vizsgámat letettem, dolgozni kezdtem a szerkesztőségben. Azt, hogy újságíró lettem, a verseimnek köszönhetem, amelyek nem voltak igazán jók, de az enyémekek voltak. Pedig leghőbb vágyam az volt, hogy Lengyelország válogatottjában legyek egyszer kapus.

(*Być dla siebie surowym*, Ryszard Kapuścińskiival beszélget Wojciech Wiśniewski. [in:] Wojciech Wiśniewski, *Lekcja polskiego*, Warszawa 1993.)

I.

Volhíniában születtem. De úgy igazából, gyökereitől megfosztott ember vagyok. Vándorlásom szülővároskából, Pińskból indult el. Gyerekként az egész háborút végigvándoroltam. Folyton menekültünk: előbb Pińskból a német oldalra, aztán a németek elől. Hétéves voltam, amikor vándorolni kezdtem, s ezt teszem mind a mai napig.

(*Co nie jest pisaniem, traktuję jako zmarnowany czas*, Ryszard Kapuścińskiival beszélget Tomasz Brzozowski, „Świat Literacki” 1992, Nr 6.)

Régebben gyakran megkérdezték – de ez még mostanában is előfordul –, hogy nem akarok-e emigrálni. Én erre így szoktam felelni: de hiszen már emigráltam. Az én otthonom valahol másutt, más országban van. Nekem muszáj utaznom, a világot járnom. Ha leragadok egy időre valahol, nem feltétlenül Lengyelországban, bárhol, unatkozni kezdek, megbetegszem, muszáj tovább utaznom. Hihetetlenül kíváncsi vagyok a világra. Mindig azon sajnálkozom, hogy még itt sem voltam, ott sem voltam.
(uo.)

A riporter világ iránti kíváncsisága alkati kérdés. Vannak emberek, akiket egyáltalán nem érdekel a nagyvilág. Nekik saját világuk jelenti az egész világot. És ezt értékelni kell. Confucius is azt mondta, hogy a világot legjobban úgy ismerhetjük meg, ha nem lépünk ki a házunkból. Van ebben igazság. Nem feltétlenül muszáj a térben utaznunk. Hosszú utazásokat tehetünk saját lelkünk belsőjében is. Az utazás fogalma nagyon tág, nagyon összetett.

Vannak azonban olyan emberek, akiknek a világot a maga teljes gazdagságában kell megismerniük – ez egyszerűen a természetükhöz tartozik. Ilyen emberekből nem sok van.

(Reporter nie mieszka w Hiltonie, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Źmudzin, „Magazyn Słowa Ludu”, 2000, Nr 23.)

Az utazásnak különféle válfajai vannak. Az emberek többsége – a statisztikák szerint nem kevesebb mint huszonöt százaléka – azért utazik valahova, hogy pihenjen. Tengerparti luxusszállodákban akarnak lakni, jókat akarnak enni. Hogy aztán ez a hely a Kanári-szigeteken vagy a Fidzsi-szigeteken van-e, az számukra másodlagos dolog. Fialok szívesen utaznak azért, hogy valamilyen teljesítményt mutassanak föl, arra vállalkoznak például, hogy észak-déli irányban átszeljék Afrikát, vagy hogy kajakon végigevezzenek a Dunán. Nem érdeklik őket az emberek, akikkel útközben találkoznak, céljuk kizárólag az, hogy próbára tegyék magukat, hogy sikeresen legyőzzék a nehézségeket. Vannak emberek, akik munkájukból eredően vagy kényszerűségből utaznak – a repülőgép-pilóták és a menekültek helyválttatása szintén az utazás sajátos válfaja. Számomra a legértékesebbek a riporterai, a néprajzi, antropológiai természetű utazások, amelyeknek az a célja, hogy minél jobban megismerjük a világot, a történelmet, a végbenő változásokat, hogy aztán megoszthassuk ezt a tudást másokkal is. Az ilyen utazás koncentrációt, figyelmet követel, de általa jobban megérthetem a világot és a világot irányító törvényeket.

(Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Roman Laudański, „Express”, 1994, Nr 102.)

Minél jobban ismerjük a világot, annál inkább növekszik bennünk az érzés, hogy a világ megismerhetetlen, a meggyőződés, hogy a világ hatalmas, nem térbeli értelemben, hanem kulturális gazdagságát tekintve, amely olyan óriási, hogy nem lehet számba venni. James Frazer idejében, amikor az *Aranyágot* írta, amikor számos XIX. századi antropológus gondolta, hogy a világban meghatá-

rozott számú törzs vagy nép él, az osztályozás vagy leírás még lehetséges próbálkozásnak számított. Ma már tudatában vagyunk annak, hogy a világ kulturális szempontból végtelenül hatalmas és gazdag. Azt hiszem, hogy több mint negyvenöt éves eléggé intenzív világgjárás után valójában nem ismerem a világot, bár sokkal jobban ismerem, mint azok, akik keveset utaztak.

(*"Mnie pasjonuje świat..."*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Grzegorz Kalinowski, „Kwartalnik Artystyczny” 1997, Nr 2.)

Legfőbb törekvésem az, hogy megmutassam az európaiaknak, hogy a mi mentalitásunk túlzottan Európa-központú, hogy nem egyedül Európából vagy inkább annak egy részéből áll a világ. Hogy Európát a kultúrák, társadalmak, vallások és civilizációk mérhetetlen és egyre növekvő sokasága övezi. Annak, aki olyan bolygón él, amelyen egyre több a kölcsönös összefonódás, tisztában kell ezzel lennie, és alkalmazkodnia kell a radikálisan új globális viszonyokhoz.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Nadotti [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

A riporter utazása során szó sem lehet valamiféle turizmusról. A riporter út nehéz munkát és komoly elméleti felkészülést igényel. Előzetes ismeretgyűjtést az adott területről. Az ilyen utazás nem ismeri a kikapcsolódást. Teljes koncentrációt, figyelmet követel. Tudatában kell lennünk annak, hogy a hely, ahova eljutottunk, lehet, hogy csak egyszer adatik meg életünkben. Soha többé nem térünk oda vissza, s van egy óránk, hogy megismerjük. Egy óra alatt kell mindent megnéznünk, megjegyeznünk, meghallanunk, rögzítenünk a hangulatot, a helyzetet, az atmoszférát.

A riporter utazása, ha Európa és az USA határain kívülre irányul, nehéz, néha halálosan nehéz utazás, mert a világ kommunikációs szempontból nincs jól megszervezve. A riporterre óriási logisztikai, fizikai és szellemi erőfeszítés vár. Az ilyen út kimeríti, kikészíti az embert. Legutóbbi afrikai utam alatt tíz kilót fogytam. Legutóbbi ázsiai utam alatt pedig hat kilót. Ha valaki megtudja, hogy egy riporter Kongóban járt, és azt mondja: á, én is jártam ott, két különböző dologról beszél. A turistaút egészen más tapasztalatokat, más világlátást jelent. A riporter utazása bizonyos fajta érzelmi pluszt, szenvedélyt igényel. A szenvedélyen kívül nincs más indíték arra, hogy valaki ezt tegye. Ezért aztán komoly, elkötelezett riporterekből világviszonylatban sincs sok. Számszerűen vannak viszont olyanok, akik egy idő után azt mondják: elég volt, abbahagyják, más foglalkozás után néznek. A hatvanas évek világgjáró riporterei közül már csak én maradtam a pályán. A többiekből tévéhálózatok, rádióállomások igazgatói, kiadók és újságok főszerkesztői lettek. Ők már megállapodott emberek. Nehéz volna őket ezért hibáztatni, ez a foglalkozás már csak ilyen. A berepülőpilóta szakmájához lehetne hasonlítani: csak bizonyos életkorig folytatható.

(*Reporter nie mieszka w Hiltonie... .1. fentebb!*)

Ki kíséri önt utazásai során?

A gondolataim, senki más. Kérem, ne csodálkozzék ezen! A példa kedvéért mesélek egy amerikai kollégámról, akivel néhány napja találkoztam Berlinben. Az illető útikönyveket ír, és képzelve el – harcol a turizmus ellen.

Útikönyveket ír, és harcol a turizmus ellen?

Igen. Éppenséggel az útikönyveiben harcol a turizmus ellen. A csoportos turizmus ellen. Azért, mert, miként találóan állítja, ha csoporttal utazunk, semmit sem látunk, mert a csoporttal vagyunk elfoglalva. Propagálja viszont az egyéni turizmust, azt állítva, hogy bármely más személy elvonja a figyelmünket. Igaza van, amikor megjegyzi, hogy a világ megismerése erőfeszítéssel jár. Ez nem holmi szórakozás, hanem erőfeszítés, amely bizonyos figyelemkoncentrációt, más népek, kultúrák stb. megismerésére irányuló törekvést követel. Erre csak olyan ember képes, aki koncentrálni erre az erőfeszítésre. Egyedül kell tehát lennie; mindenféle alkotómunkához összpontosítás és magány kell. Verset is akkor írunk, amikor magunkban vagyunk, képet is akkor festünk, amikor magunkban vagyunk. Ha pedig így értelmezzük a világ megismerését, akkor utazás közben is egyedül kell lennünk.

(*Rozmowa z Piszrzem*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Zbigniewa Nowodworska, „Megaron” 1994, Nr 5.)

Írásaimban „utazásaimból élek”. Nem vagyok „kigondoló” fajta. Nem valamiféle elképzelt vagy saját belső világról írok. Azt a világot írom le, amely reálisan létezik.

(*Korzenie w polskiej biedzie*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Barbara Hołub, „Przekrój”, 1992, Nr 39.)

Előfordul-e, hogy amit korábban leírt, azt idővel felülvizsgálja? Ha például visszatér a világ bizonyos tájaira?

Hát persze, hiszen a világ változik. Az, amit egy idő után újra látunk, az már általában másmilyen, mint volt. A világ annyira élő és dinamikus organizmus, hogy már maguknak a világban végbemenő változásoknak a szemlélése is lebilincselő. Ha az ember újra eljut egy adott országba tíz vagy húsz év elteltével, és azt látja, hogy ott szinte minden új lett, annál megalapozottabbá válik benne az a szüntelen kísértés, próbálkozás, hogy a világot mozgásában, saját akciói, folytonos nagy változásai közepette mutassa be, hiszen ezek a változások, különösen most – az ezredforduló táján – néha hihetetlenül felgyorsulnak. Nagyon nehéz ezt nyomon követni, mert számtalan dolog zajlik egy időben. És az emberi tapasztalás, az emberi megismerés végtelenül sok területe az aktív megfigyelőtől szüntelen figyelmet, nyitottságot, elszánást, mindenekelett pedig érdeklődést követel. Sőt azt hiszem, hogy az ilyenfajta tevékenység, az ilyen írás alapvető kritériuma éppenséggel az érdeklődés, a kíváncsiság. Szép számmal voltak olyan kollégáim, akik adott pillanatban elveszítették érdeklődésüket az iránt, amit láttak. S abban a pillanatban az írást is abahagyták. Addig, amíg érdekelni fog, amit látok, amíg meg leszek róla győződve, hogy erről írnom kell és írni akarok, egészen addig igyekszem ezt tenni.

(*O podróżowaniu*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Małatyńska „Przekrój”, 1999. 11. 10.)

Végzettségem szerint történész vagyok, ám a történelemben az izgat elsősorban, hogy miként alakulnak az események, hogyan reagálnak az emberek. Ahhoz viszont, hogy ilyen történelemről írjon az ember, az események sűrűjében kell lennie, mert később, kívülről már minden másként fest. Bennem pedig erős empátiaszükséglet munkál, nekem az ott lévő emberekkel együtt kell az eseményeket átélnem, erre nekem valamiképpen szükségem van.

(*Trzeba być w środku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1997, Nr 12.)

Egyetemi hallgató koromban elméletileg a tanári vagy a kutatói pálya állt előttem nyitva, engem azonban – mint született riportert – már akkor is a történelem aktuális alakulása érdekelt. Az a történelem, amely a szemünk előtt zajlik, amelyet figyelemmel kísérhetünk, amelyben mi magunk is részt vehetünk. És ilyen történelem volt a harmadik világ születése. A huszadik század közepe, az ötvenes évek időszaka volt ez, amelyet az 1955-ös történelmi jelentőségű bandungi értekezlet fémjelez – ez volt a harmadik világ születésének, egy bizonyos kultúra, egy bizonyos öntudatra ébredés születésének történelmi pillanata. Első, 1956-os ázsiai utam, majd későbbi afrikai útjaim tudatosították bennem, hogy rendkívüli események, a XX. század egyik legjelentősebb történelmi mozzanatának vagyok tanúja. A huszadik századdal kapcsolatban általában a két világháború vagy a két totalitárius rendszer, a náciizmus és a kommunizmus történetét szokás emlegetni, s nem kap hangsúlyt az a tény, hogy a huszadik század többek között a harmadik világnak, az emberiség új politikai-földrajzi térképének megszületését is magával hozta. Szerencsém volt, hogy tanúja lehettem ennek az egyedülálló történelmi jelenségnek, egy olyan, nem könyvekből, elméletekből megismerhető történelemnek, amely élőben zajlik, alakul.

(*Jestem człowiekiem pogranicza*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Ewa Maria Skalska, *Korespondent* c. dokumentumfilm, Berlin, 1995. március)

Könnyebb az irodalomnak stabil dolgokkal foglalkoznia – a nagy irodalom mindig stabil társadalmak leírásával foglalkozott. Példának felhozhatjuk akár Thomas Mann *A Buddenbrook-ház* című művét: Adva van egy ház, ebben a házban meghatározott szokások uralkodnak, a szereplők egymáshoz való viszonya ismert. Itt nem történhet semmi rendkívüli, nem fordulhat elő meglepetés. A szerző leül íróasztalához, és nyugodtan taglalja ezt a polgári, rendezett és hierarchizált világot.

Annak viszont, aki a jelenről ír, bolondok házával van dolga, ahol fellázadtak az ápoltak, tűz ütött ki, víz öntötte el a pincét, s a helyzet ötpercenként változik. A jelen leírása ezért nagyon nehéz dolog, a szerző számára viszont az ilyen kihívás annál nagyobb csábítást, erőpróbát jelent. Lehet persze azt is állítani, hogy ez a probléma nem létezik, hogy korunk semmiben sem különbözik más koroktól, mert hiszen nagy birodalmak mindig is keletkeztek és elbuktak; azt is megtehetjük, hogy nem foglalkozunk mindezzel, hanem a valóság mellékes áramlatait elemezzük. Azt hiszem azonban, ha az ember arra törekszik, hogy megragadja azt a pillanatot, amikor az emberiség új fázisba lép, megpróbálja bebizo-

nyítani, hogy létezik ez a különleges jelenség, s ezt le is írja, az fontos dolog, s egyúttal annyira magával ragadó érzés, hogy megéri az áldozatot.

(*Reportaż i trwanie*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Wojciech Górecki, „Res Publika Nowa”, 1993, Nr 7/8.)

Napjainkban minden, korunkról szóló könyv csak nyitott szöveg, egy nem létező ciklus első kötete lehet. A következő köteteket a történelem fogja írni, a szerzők pedig teljesen más emberek lehetnek. Bele kell törődnünk abba, hogy befejezetlen könyveket publikálunk.

(uo.)

Amikor a jelenről írunk, tudatában kell lennünk annak, hogy írói eszközeink tökéletlenek, állandóan töprengeniük kell azon, hogyan gazdagítsuk eszköztárunkat, hogy segítségével visszaadhassuk az éppen zajló történelem valóságos értelmét. Amikor *A birodalom* című könyvemem dolgoztam, tudtam, hogy meg kell küzdenem ezekkel a nehézségekkel. Nem az volt számomra a lényeg, hogy egyszerűen írjak egy könyvet, még csak nem is az, hogy jobb vagy rosszabb könyvet írjak. Tisztában voltam azzal, hogy lényegesen nagyobb dologról van szó – a gondolkodásmódunkról, képzeletünk határaitól, annak lehetőségéről, hogy megközelítő választ adjunk arra a kérdésre, milyen irányban fog fejlődni a világ.

(uo.)

Amikor írunk, mindig szembe találjuk magunkat azzal a veszéllyel, hogy leegyszerűsítjük a múltat, elkenjük a történelmet, amely pedig hallatlanul összetett, sok-sok elemet egybekapcsoló folyamat. Ha ezt a folyamatot távolabbi időperspektívából szemléljük, előfordulhat, hogy az egészet kiegyenlítettnek, egységesnek látjuk. S ilyenkor az egymástól annyira eltérő elemek – a kivételes és a hétköznapi, a jó és a rossz – egyfajta átlagot hoznak létre. Épp ezért egy adott momentum legéletszerűbb, legvalóságosabb leírása szerintem az, ha úgy írjuk le, ahogyan akkor ítéltük meg, amikor történt, s nem úgy, ahogyan adott perspektívából, mondjuk, néhány évtized múltán látjuk. Ha nem így teszünk, elveszítjük az esemény sajátosságát, színét, értelmét. Így például az 1980-as „lengyel augusztusnak” az volt az értelme, hogy a gdański események hihetetlen módon eltértek a hetvenes évek szürkeségétől, vagyis a melós lét sekélyességétől, megalázottságától, alkoholizmusától. A hajógyári sztrájk hírére Gdańskba utaztam, és mit látok? Ugyanazokat a hajógyáriakat, akiket két héttel korábban láthattam volna, csakhogy ezek hirtelen angyalokká változtak. Nem isznak, nem lopnak, kölcsönösen segítik egymást. És ez nagyon szép pillanat.

(*Trzeba być w srodku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1977, Nr 12.)

Igen nagyra értékelem a francia Annales iskolát. Odaadó híve vagyok Bloch, Braudel, Febvre gondolkodásmódjának, amelynek az a lényege, hogy az egészet a részletekből építi fel, s a történelemből a korszakokon átívelő, változatlan ösz-

szetevőket emeli ki. Én is az ilyen összetevők bemutatására törekedtem *A birodalom* írásakor. Nincs már kommunizmus, nincs Gorbacsov, rövidesen talán Jelcin sem lesz, az az anyóka azonban, akire a távoli Szibériában bukkantam, az ő favis-kója, a nyomora, amelyben él, a gondolkodásmódja, a mentalitása, az, ahogyan belső békéjét, nyugalmát, a sors kegyetlenségeivel szembeni ellenállását igyekszik megteremteni – az mindig létezett, létezik, és, gondolom, még sokáig létezni fog.

Ugyanakkor a tömegtájékoztató eszközök olyan átpolitizált, kaotikus világ vízióját teremtették meg, amely világ teljesen elszakadt a „hosszú léteztől”, vagyis az egyszerű emberek társadalmi intézményeitől, magatartásától, mentalitásától, pedig ezek az emberek alkotják minden társadalom kilencvenkilenc százalékát.

(Reportaż i trwanie... I. fentebb!)

Miért vagyok író? Miért kockáztattam annyiszor az életemet, közelítettem meg annyiszor a halált? Azért, hogy jelentést tegyek a sors titkairól, vagy hogy pénzt keressek? Az én munkám hivatás, küldetés. Nem tettem volna ki magam a veszélyeknek, ha nem éreztem volna, hogy amit teszek, az rendkívül fontos dolog, hogy a történelmet érinti, minket, magunkat – így hát kényszert éreztem arra, hogy mindezeket megéljem. Ez több mint újságírás.

(Podróżnik po lesie rzeczy, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Bill Buford, „Granta – The Story Teller” 1987, Nr 21, [utánközlés in:] „Most” 1987, Nr 16/17.)

Hogyan lehet definiálni ezt a küldetést?

A küldetés olyasvalami, aminek gyümölcsei túlnőnek rajtunk. Nem azért tesszük, amit teszünk, hogy autót vegyünk vagy villát építsünk. Másokért tesszük.

Vagyis higgyük el, hogy létezik a közjó....

A közjó kétségtelenül létezik minden társadalomban, és szolgálata alapvető kötelesség, jóllehet ez sohasem tömeges érzés. Van azonban bizonyos számú ember, aki meg van áldva azzal a – vallási kifejezéssel élve – kegyelemmel vagy ajándékkal, hogy olyasmit tehet, ami meghaladja az ő saját, partikuláris életét.

(Zawód: dziennikarz, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, Nr 22.)

Ahhoz, hogy valaki újságírással foglalkozzék, mindenekelőtt jó embernek kell lennie. Rossz emberek nem lehetnek jó újságírók. Csak a jó ember törekszik arra, hogy megértse a többieket, a többiek szándékait, hitét, érdeklődését, nehézségeit, tragédiáit. És hogy azonnal, az első perctől kezdve részévé váljon mások sorsának.

(Ismaeli continua a navigare.... I.fentebb!)

Leggyakrabban úgy határozom meg a foglalkozásomat, mint a fordító munkáját. Csak itt nem egyik nyelvről a másikra történik a fordítás, hanem egyik kultúráról a másik kultúrára. Bronisław Malinowski még 1912-ben felhívta arra a figyelmet, hogy a kultúrák világa nem hierarchikusan felépített világ (ez akkoriban szentségtörésnek számított az összes eurocentrista szemében), hogy

nincsenek alsóbb- és felsőbbrendű kultúrák, hogy a kultúrák egyenrangúak, éppen csak – különbözőek.

Ez az állítás különösen érvényes a mostani, multikulturális világban, amely annyira sokrétű, amelyben azonban az egyes kultúrák egyre szorosabban kapcsolódnak össze, hatnak egymásra. A lényeg az, hogy a kultúrák között ne függőségi, alá- és fölérendeltségi viszonyokat, hanem kölcsönös megértést, partnersi viszonyt sikerüljön kialakítani. Csakis ez teremthet esélyt arra, hogy az emberiség nagy családjában az összes szembenállást és konfliktust legyőzze az egyetértés és a jó szándék. Az én pici, mikroszkopikus területemen én is ehhez szeretnék hozzájárulni – ezért írok.

(Dlaczego pisze? (Ryszard Kapuściński előadása), „Gazeta Uniwersytecka” 1997, Nr 2.)

Azért ír, hogy megváltoztassa a világot, vagy inkább a kíváncsiság vezérli?

Ez nem tisztán technikai, érzelmektől megfosztott kíváncsiság. A mi lengyel tradíciónkban a legnagyobb íróink romantikusok. Egy komoly riportban picit romantikusnak kell lenni. Nem lehet az irodalmat tisztán technikai foglalkozásnak tekinteni.

Óriási egyenlőtlenség jellemzi manapság az emberiség struktúráját. Jelenleg nincsenek, és rövid időn belül nem is lesznek eszközeink arra, hogy ezt az egyenlőtlenséget megszüntessük. Senki sem vallja ezt be, de az emberek nem hisznek abban, hogy mindenki viszonylag elfogadható színvonalon élhet. Történelmi tapasztalataink azt mutatják, hogy az emberiségnek csak egy része élhet így. Most tehát, a XX. század végén tudjuk, hogy a XXI. századba ezzel az igazságtalansággal lépünk be. És ezt annak, aki sokat utazik, és látja az érem mindkét oldalát, szerintem kötelessége szóvá tenni.

Három évvel ezelőtt elkísértem az ENSZ menekültügyi főbiztosát, hogy lássam a Szudán és Etiópia határán létesített menekülttáborokat, és hihetetlenül drámai dolgokat láttam. Olyan borzalmas helyeken jártunk, hogy azt elképzelni is nehéz. A menekültek összesen napi három liter vizet kaptak mosakodásra, főzésre, mosásra, ivásra. Napi fél kiló kukoricát ettek, húsféle, zöldség szóba sem jöhetett. Emberek százai, ezrei haldokoltak.

Visszatértünk Addisz-Abebába. Másnap Európába repültem. Rómában szálltam le a gépről. Nyári este volt. A Piazza Navone tele volt emberekkel, körben vendégekkel zsúfolt éttermek, mindenki örült az életnek, zenének, evésnek. Bennem pedig még ott élt az, amit a repülőút előtt láttam. Ebben az egészben jól látható a modern világ drámája. A Piazzán szórakozó emberek sosem tudják meg, hogyan élnek nővéreik, fivéreik alig két- vagy háromezer kilométernyire tőlük. Rengeteg fotót készítettem. A menekültek csonttá és bőrré soványodtak. A harmincévesek hatvan- vagy hetvenéves öregeknek látszottak. És már alig éltek. A táborokban tengődő asszonyok kukoricás zsákokba, ENSZ-től érkezett zsákokba öltöztek. E két, annyira eltérő világ élete teremt meg, véleményem szerint, azt az erkölcsi kényszert, hogy erről beszélni kell.

(Jak z polskiego dziennikarza stał się pan międzynarodowym pisarzem?, Ryszard Kapuścińskival beszélget Robert Manne, „Quadrant” 1995, Nr 12.)

Első indiai, pakisztáni és afganisztáni utamra 1956-ban került sor, vagyis már több mint negyven éve járok ezekbe az országokba. Jó húsz évet töltöttem ott megszakítás nélkül – nem lehet ugyanis megismerni idegen civilizációkat és kultúrákat egy háromnapos vagy egyhetes látogatás során. Amikor azokról a helyekről kezdtem írni, ahol az emberek többsége nyomorban él, rájöttem, hogy éppen ennek a témának akarom szentelni az életemet. Írásaimban erkölcsi okok is vezéreltek, többek között az, hogy a szegények általában csöndben vannak. A nyomor nem sír, a nyomor nem hallatja hangját. A nyomor szenved, de csöndben szenved. A nyomor nem lázad. Szegények lázadásával csak akkor találkozunk, ha valamiféle reményt táplálnak magukban – akkor lázadnak, ha hisznek abban, hogy sikerül valamit javítaniuk a helyzetükön. Az esetek többségében tévednek, de csak a remény képes őket cselekvésre serkenteni. Az örökös nyomorban tengődő világ legfőbb jellemzője pedig a remény hiánya. Ha valaki szegény földműves egy eldugott indiai faluban, nincs semmi reménye. Az emberek ezzel tökéletesen tisztában vannak. Tudják emberemlékezet óta.

Ezek a szerencsétlen sorsú emberek sosem fognak föllázadni, szükségük van hát valakire, aki helyettük is megszólal. Ez az egyik erkölcsi kötelesség, amely azok vállát nyomja, akik az emberiség családjának erről a szerencsétlen részéről írnak. A nővéreinkről és fivéreinkről van ugyanis szó. Éppen csak szerencsétlen nővéreinkről és fivéreinkről, akik nyomorban tengődnek. Akiknek hangját nem hallani.

(Ismaeli continua a navigare.. l. fentebb!)

Meggyőződéselem, hogy a történelem menetét nem lehet megváltoztatni. Épp ezért nem az a kérdés, hogy tudomásul kell-e venni a háborút, vagy nem, hanem az, hogy miként lehet korlátozni a háború borzalmait. Én azonban író vagyok, nem politikus, és nekem azt kell elősegítenem, hogy az embereket meghallgassák, különösen azok, akik nem akarják őket meghallgatni, gondolok elsősorban a politikusokra.

(Czy Imperium było dla pana innym rodzajem podróży?, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Lucia Anunziata, „The Guardian”, 1994. 03. 7.)

Érdeklík-e önt az „azonnali” ügyek, vagyis egyfajta haditudósítónak tekintie önmagát?

Én egy kicsit mindig haditudósító vagyok. Nemrég kaptam ajánlatot, hogy utazzam Koszovóba. Csakhogy én, sajnos, nem ismerem a Balkánt, nem ismerem a koszovóiak nyelvét, nem ismerem a történelmüket és kultúrájukat, márpedig az a véleményem, hogy ebben a szakmában elkerülhetetlen a specializáció. Vagyis én akkor indulok a következő háborús helyszínre, ha van róla mondanivalóm. Ha ismerem a múltját, a helyzetét. Ha, mondjuk, Afrikában van ez a helyszín... akkor az utazásom természetes dolog. Az idén is voltam háborúban! Olyan háborúban, amely negyven éve folyik Szudánban, bár kevesen tudnak róla. Mert gondolkodásunk annyira Európa-központú, hogy ha Európában történik valami, arról mindenki tud, közben pedig a világban számtalan olyan

háború zajlik, amely már hosszú évek óta tart, csak hogy a világ számára ezek még mindig „észrevétlen” vagy „elfelejtett” háborúk... Ez tehát az egyik olyan funkció, amelyet továbbra is szeretnék betölteni.

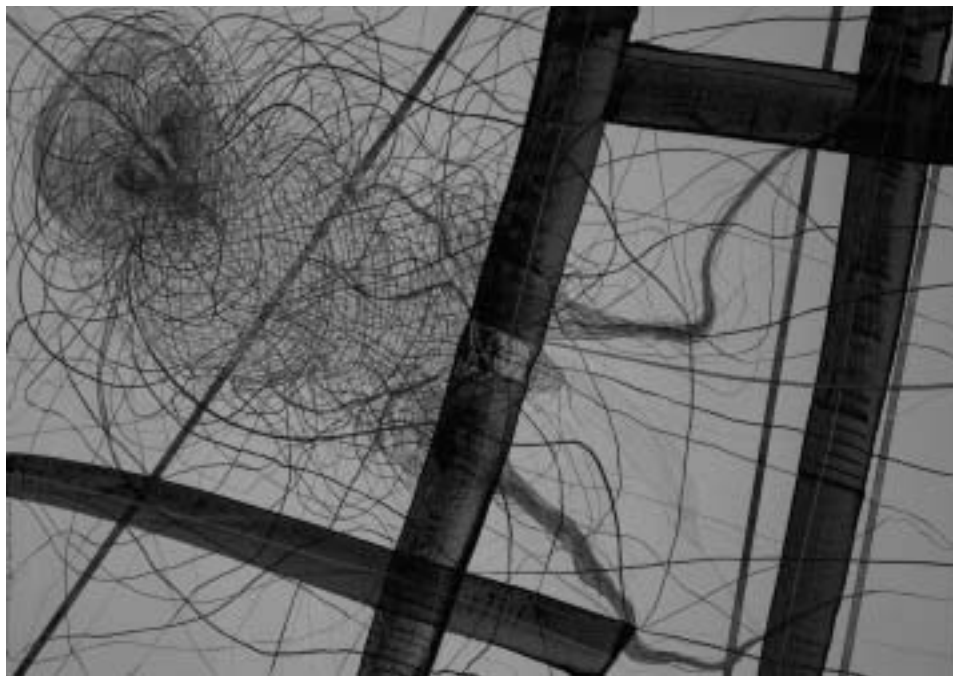
(O podrózowaniu... l. fentebb!)

Erős érzelmi szálak fűznek szülőföldemhez, Volhíniához. Ez a téma bennem él, de még nem szólított meg. Folyton világunk távoli régióiból érkező hívásokra figyelek. Lehet, hogy egyszer, amikor már nem futja erőmből a világ távoli részeire, azt veszem elő, ami itt van a közelemben, a mezsgye túloldalán.

(Korzenie w polskiej biedzie... l. fentebb!)

(folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Kántor Lajos

A kapu

Ház, utca, város (ország)

2003. január 1.

Újra itthon, a kolozsvári házban, a Mikes utcában (még ha hivatalosan Croitorilor is a neve). A november közepi feljegyzés óta a sűrűsödött szerkesztőségi feladatokon, a *Korunk* „holding” működtetésén kívül két utazás Budapestre (az első Szabadkával és Újvidékkel megtoldva, a Duna Televízió kuratóriumának kihelyezett ülése okán), családi találkozások alkalmá – következésképpen a visszakapcsolásé is. Szülőktől, nagyszülőktől hallott, megőrzött emlékezések felidézése, oldalági szálak összekötési kísérlete, újabb dokumentumok keresése-találása. A Kántor és Sólyom család minél teljesebb mozgósítása, vagyis a Kolozsvár és Budapest közti híd további erősítése.

A fő eszköz természetesen a fiúk és az unokák (a sajátjaink) hazalátogatása. Az Unitárius Kollégium dísztermében november 24-én, egy megalakítandó Kolozsvár Társaságra, pontosabban Kolozsvár jövőjére koncentráló tanácskozáson, bevezetőül kifejtett remény, hogy fiaink és unokáink a karácsonyi ünnepeket itthon töltik, ezúttal (objektívnek minősíthető okokból) nem vált valóra, de a január eleji napokban talán mégis újra benépesül a Mikes Kelemen utca 15. földszintje és udvara. (Az emelet népességéről pár éve a Kriza János Néprajzi Társasághoz jövő egyetemisták gondoskodnak – behozva ide egész Erdélyt, Torockótól Alsócsernátonig –, ami nyilván jó az adott helyzetben, bár korántsem ugyanazt jelenti, mint hogyha változatlanul családi tulajdonban volna az egész ház.) Szóval 2003 remélhetőleg a történetében való vissza- és előrelapozás éve lesz, szűkebb és tágabb környezetemben. (Zárójelben ide másolom a november 24-én felolvasott, 1859-ből származó Eötvös-idézetet, amelyet ugyancsak a Mikes Kelemen utca 15-nek, a nagyszülői örökségnek köszönhetek. Az *Emlék- és ünnepi beszédek* e darabja az Erdélyi Múzeum „megnyitási ünnepélyén” hangzott el, így – az apai hagyomány révén – kétszeresen közel áll hozzám. Tehát: „Napjainkban az idő emelkedő dagályának csak oly nemzet állhat ellent, mely műveltség tekintetében is magasabban áll; s csak midőn áthatva ezen meggyőződéstől arra törekszik, hogy e nemzet, amennyiben hátrább maradt, Európa legműveltebb népeivel egy színvonalra emelkedjék, s ha ereje engedi, őket megelőzze: akkor teljesíthetjük őseinktől öröklött kötelességünket, mely most mint mindig csak az, hogy a magyar magához méltó helyet foglaljon el.”)

Az időjátékot nem Proust nyomán terveztem meg. Az idézett Eötvös-kötetekkel ellentétben itthon meg nem talált tanulmány, a *Kétvízközi majorok* visz vissza az 1893-nál is jóval régebbi múltba. Noha (Hantos) Gyula nagybátyám 1943-ban jelentette meg az Erdélyi Tudományos Intézet (kolozsvári) kiadványaként (a nyomtatásban olvasható dedikáció: „Apai nagyanyám áldott emlékének” – tehát az én dédnagyanyámnak, Verzák Ró-

zának), kutatási eredményei a XVII. század végébe, sőt a XV. századba is bevilágítanak. (Az első lábjegyzet megmagyarázza, miért csak addig tekint hátra: „Az Óvár eredeti, római betelepülésének, majd az Árpád-kori újraéledésének földrajzi miérettől, lényegében ma is megoldatlan és sok problémát rejtő kérdés itt tudatosan mellőzöm. Kiváló tudósok jó meglátásai s e sorok írójának néhány már kialakult gondolata sem változtat azon a tényen, hogy ez a kérdéscsoport még igen alapos vizsgálatra szorul. Itt azonban messze is vezetne a tárgyalása.”)

Hantos Gyula (az ifjabb) tudós, ám érzelemtől átfűtött tanulmányának megszületésében nyilvánvalóan szubjektív okok is közrejátszottak, negyedszázaddal a kolozsvári (unokatestvéri) séta megörökítése után. Az idézett ajánlásra közvetlen magyarázatot talállok a nagyapa (nekem dédapa) halotti értesítőjében, miszerint a 66 éves korában elhunyt Hantz Samu „szabó-mester, 1848-as honvéd, ág. ev. egyh. képviselő” temetésére 1897. augusztus 30-án kerül sor, „major-u. 11. számú házától”. A hibásan kisbetűvel nyomtatott lakhely későbbi olvasatban a Mikes Kelemen utcát jelenti, sőt feltételezem, át-számolás folytán a mai 15. számot; abból pedig, hogy nagybátyám az ő apai nagyanyja emlékének ajánlotta könyvét, arra következtetek, hogy a telket (azután elbontott házat?) Hantz Sámuel felesége, az 1846. (vagy 1844?) május 17-én Kolozsvárt római katolikus hitben született Verzák Róza hozta az evangélikus vallást továbbörökítő családba. – A Kántor-ág jelenti majd az ökumenizmust és egyéb társadalmi-történelmi tapasztalatokat a Mikes Kelemen 15-ben – az utcai szomszédság viszont évtizedeken át az ortodox zsidóság szokásaival ismertet meg, még engem is, gyermekkoromban (túlrett felnőttként New Yorkban, a 47. utcában láttam újra a kaftános, nagy szakállú ismerős figurákat, az arany és gyémánt forgatagában, amiből nekem és feleségemnek a forgatag jutott); fiaink, Laci és István a jószomszédi viszony meg egy (a Mikes 13-ból vásárolt) kölyök farkaskutyája révén, a zsinagógába is bebocsáttattak, ahol én már csak akkor jártam, amikor bútorüzlet nyílt az egykori imahelyen, a kilencvenes években. (A legújabb szomszédsági fejlemény: a kolozsvári egyetem részeként judaisztikai központ, könyvtár nyílik az elnéptelenedett zsinagógában.)

És most, a már említett M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1944-es nyomtatványán olvasható származási táblázat, illetve a Súlyom István által összeállított család-fa birtokában lássuk, ami látható, leolvasható az ősről, részletesebben. A Hantos (Hantz) ágon mindkét forrásom Hantz Sámuelig megy vissza, de azt, hogy Samuel Hantz 1833-ban hol született, azt a nem hivatalos papír csak kérdőjellel jelöli (Beszterce?). A feleség, Verzák Róza felmenőiről sem tudok meg semmit. (A *Kétvízközi majorokban* „Régi nevek a Major-utcában és a régi majorok közvetlen szomszédságában” megjelölés alatt – Nagy, Gálfi, Lászlóczki, Kiss, Müller, Maksay, Poszler és sok más mellett – talállok egy Verzárt is, nem tartom azonban valószínűnek, hogy ez a Verzák elírása volna.) Nagyanyám, Krompecher Hermin (Szepesbéla, 1875. jún. 28. – 1949. júl. 16., Kolozsvár) családjáról sokkal több tudható meg, már csak azért is, mert Krompecher Ödön dr. 1926-ban, Budapesten, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál megjelentette *A Krompecher család történetét* (hét leszármazási táblával), amelyben 1341-től találni az eredetre vonatkozó adatokat, sőt a szerző feltételezi, hogy a felvidéki bányaváros, Krompach alapításában is szerepe volt a sziléziai Liegnitzből származó családnak. Nos, sem ezt a jeles polgári, sem az állítólagos ősi nemesi történetet nem kívánom ismertetni; megelégszem annak kimásolásával, hogy az 1831-ben Felkán született Krompecher Jenő kereskedőnek (1906-ban halt meg Budapesten) és a nagyszombati születésű Henriette Genersichnek (1838–1924), akik 1863-ban kötöttek házasságot, nyolc gyermeke született, közülük hat érte meg a felnőttkort. Hermin volt a hetedik a sorban. (Nagyanyám egyik pepita notesze ezzel a bejegyzéssel kezdődik: „Szüleim sírhelye: Budapest. Rákoskeresztúri temető. Hősök teme-

tője, 28. parcella, VI. tábla, 1. sor, 5. sz. sírhely.” Többi felmenője valószínűleg a Szepességben nyugszik. Apai nagyapja Samuel Krompecher névre hallgatott. Anyai ágon Johann Genersich nagypapa ügyvéd volt, a szintén Johann dédapa volt az evangélikus lelkész, teológiai tanár.)

A névőrzést, illetve névváltoztatást illetően: Hantz Gyula nagyapám névváltoztatási engedélye 1903-ra datált, a Krompecherek egy része (francia Svájcban és talán Amerikában is) a Genersichek megőrizték az eredeti családnevet, legfeljebb a kiejtésben idomult a név környezetükhöz. Az egykori Hantzok közt tudtommal sokféle magyarosított változat dívott, ám ezek (például a Harasziak) felderítése már kívül esik lehetőségeim határára. Irodalmi adósságom viszont a Korompayakkal (Krompecher-utódokkal) való kapcsolatfelvétel, az irodalomtörténet-írás klasszikusa, Horváth János miatt is; anyai és apai örökségem (az Eötvös Kollégium révén) így még inkább egybeforrna – és rám is vetülhetne némi nemesség az irodalomtörténész szakmában.

2003. január 4.

Szégelyelni való késéssel fedezem fel másik adósságomat – amelyet mostanáig inkább családinak gondoltam – a *Kétféle víz közötti majorok* olvasásakor. Hogy a földrajztudomány mai felkentjei élnek-e az alkalommal Hantos Gyula születésének centenáriumán, bizonyára több tényezőn múlik, nekem azonban váratlan öröm a közel hatvan évvel ezelőtti úttörő tanulmány, amelyben gazdaságföldrajz, történelem és (ez az igazi meglepetés) nyelvészet találkozik össze, az oknyomozó tudomány már-már írói megjelenítő erővel összeállított nyelvi példaanyaggal egészül ki. (H. Gy. „szabályos” szaktanulmányaira is alighanem érdemes volna újra felfigyelni. Régi iratok, fényképek közt, besárgult papíron egy 1931-es dolgozat levonata: *A magyar közigazgatás területi alapjai*. Régiók /újjá/szerveződése idején milyen frissen hangzik például egy ilyen mondat: „S a racionalizmus mellé odaszegődik az empirizmus, éppen hogy racionálisak lehessünk – ne csak az íróasztal mellett, de az életben is.” Huszonnyolc évesen volt valóságközelien bölcs.) Csúry Bálint hajdani tanítványa a kolozsvári Református Kollégiumban, jó érzékkel idézte föl gyermekkorra, ifjúsága emlékeit, de arra is volt gondja, hogy a szakirodalom tanulmányozása mellett jeles kortársak véleményét kérje a „kiegészítő” részeket illetően. (Mészöly Gedeon, Viski Károly és Szabó T. Attila a megnevezett nyelvész-lektorok, a történelmi adatok, összefüggések megvilágításában – a sokszor hivatkozott Jakab Elek Kolozsvár-története mellett – Kelemen Lajos levéltárosi tanácsai, információi voltak fontosak. Kelemen Lajos különben nem volt ritka vendég a Mikes 15-ben, édesapámmal az Erdélyi Múzeum-Egyesületben kerültek barátságba. Kamaszkori emlékem néhány közös ebéd az emeleti lakásban – ott laktunk akkor –, Kelemen Lajos úgy mesélt a régműltről, híres családokról, mintha tőlük, a szomszédból jött volna át hozzánk egy-két órára.) A nyelvi megjelenítésnek, a „kétféle víz közötti majorok” közvetlen megszólaltatásának indoklása abszolút korszerű, meggyőző: „Vajon a tájnyelv, a tájszólás csak a nyelv, a szólás tudósának vizsgálódási körébe tartozik-e, mert a nyelvnek többé-kevésbé határozott törvények szerint létrejött tüneménye, változata? S nem vonható-e be a táj kutatójának, a geográfusnak munkaterületébe is, mert a tájra is jellemző, annak alkatrésze, termelvénye?” Szokatlan eljárását a fiatal földrajztudós másodsorban azzal menti, hogy már eltűnt nyelvjárásról (nyelvhasználatról) van szó, tehát nem vette el a nyelvészek kenyerét. „Harmadszor pedig – itt érkezünk vissza a Mikes Kelemen (Major) utcához – talán inkább kötelezett, mintsem jogosított egy személyes körülmény. Az, hogy a leírt tájnyelv apai nagyanyám nyelve volt. Nagyanyám Kolozsvárt született s pár évi bánffyhunyadi tartózkodását leszámítva itt élte le egész életét, legnagyobbbrészt éppen a régi Major utcában.

Haláláig, tizennégy éves koromig magam is úgyszólván ebben a régi kétvízközi nyelvben nőttem fel. Egy-egy fordulatát, kiejtésmódját mi már nem használtuk, nagyanyám még igen. De sokat mi is. Élénken emlékezetembe vésődött e nyelv sok olyan sajátága, amelyet máshol nem ismertek vagy megmosolyogtak, s ugyanígy az is, ami nekünk hatott idegenül az irodalmi nyelvből."

Unokaöcsi elfogultságomat nem kívánom rejteni, ám ítélje meg az objektív olvasó, vajon a pontosság, összefogottság nem párosul-e már a tanulmány első mondataiban kiváló stílusérzéssel. „Egy emberi táj és egy életforma kialakulása” cím alatt bevezetőként ez a Kolozsvár-kép tárul elénk:

„Az Árpád-kor vagy legalábbis a korai királyság Kolozsvárja a mai Óvárból állott, ez volt Kolozsvár. A város közepén volt a főtere, a mai Karolina-tér. A város magasabb, ármentesebb déli oldalán jelentékeny út futott, amely Nagyvárad felől jött a Kalotaszegen át, Gyalutól a Szamos völgyében és a Mezőség felé távozott. A város keleti falait szintén nevezetes átmenő útvonal szegélyezte, amely a Szilágyságból jött, de alkalmasint s gyakran sokkal távolibb tájakat is bekapcsolt északnyugatról. Ez a második út átkelve a Nádason meg kellett hogy kerülje a Fellegvár sarkantyúját, hogy elérje a várost. Viszont hely- és idővesztéség kikerülése céljából s talán szintén az ármentes szint keresése okából közvetlenül a hegy alatt maradt. A Szamos-hídig egyik oldalán a meredek hegylejtő emelkedett, másik oldalán folyóig terjedő síkság nyúlt el. Ez az út aztán dél felé, Torda és Nagyszeben irányában futott tovább. A város déli és keleti falai alatt futó utak a délkeleti sarokban metszettek egymást. Nyilvánvaló tehát, hogy itt volt a városon kívül a legenergiusabb pont. Itt alakulhattak ki azok a sokadalmak, vásárok, állat- és gabonavásárok elsősorban, amelyek nagyobb teret igényeltek, mint amekkorát a város belseje biztosíthatott. Hogy ennek az új, külső vásártérnek a jellegét és a szerepét a kiterjedése mennyire befolyásolta, mutatja, hogy egy 1831-es térképen még az Óvári piac (= Karolina tér) mellett Nagypiac néven szerepel a mai Mátyás király tér. S egy évszázadra rá Reményik Sándor egyik legszebb kolozsvári versében ezen az ősi jelleget őrző Nagypiac néven említi az akkori Piața Unirii-t.” (A *Benéz a havas* című Reményik-versről van szó, amelyet negyven évvel később beaválogathattam *Az építész fia* címmel a *Kriterion*nál megjelent kötetbe.)

A kör bővítésével mintha távolodnánk a Mikes Kelemen utca 15-től. Én azt gondolom, hogy nem. A legújabban könyvtárunkba került (Csömörön Juli unokahúgomtól karácsonyi ajándékba kapott) térkép tanulmányozásával sem – jöllehet Giovanni Morando Visconti 1699-ben rajzolta meg Erdélyt, amikor a főváros Nagyszeben (Hermannstadt – Visconti szerint csak egy „n”-nel: Hermanstadt) volt. A Szebenben kiadott, keleti tájolású, Erdély határait nem mai módon értelmező térképnek tizenhat melléklete is van, ebből az egyik „Pianta di Clausemburg” címet viseli (C-vel és m-mel). Megtalálható rajta a Főtér a Szent Mihály-templommal („Chiesa Principale”), a Farkas utcai Református Kollégium („Colegio de Refor.”), több városkapu – a mi kapunk persze nem; a Szamos és a Malomárok közti rész füves (mocsaras?), fás osztatlan területként jelenik meg, a folyón túl pedig erdőt jelöl. Giovanni Morando Viscontinak tehát aligha tehetek szemrehányást a hiányért, viszont nehezményezem, hogy a 2002-ben itt helyben kiadott, 634 képeslapot, fényképet, reklámot tartalmazó *Kolozsvári Képeskönyv*ben nem jutott hely a Mikes Kelemen (Major, Tudor Vladimirescu, Croitorilor) utcának. Még szerencse, hogy az idősebb Cseh Gusztáv (néhai Cseh Gusztáv grafikus barátom apja) által 1941-ben rajzolt „átnézeti térképen” be van jelölve, a Széchenyi tér és az Eötvös utca között, sőt a közepén egy épület is leolvasható – ez vagy a zsinagóga, vagy a kórház. Mindenesetre betájolható általa a 15. számú ház.

A történelmi-földrajzi (emberföldrajzi) betájolást (hat évtized távolából) nagybátyámra bízom, a város és a „majorok” összefüggését ő ismerte ezeken a tájakon a legjobban.

1943 (1489–1903)

A hatalmas térségek övezetén kívül, „ameddig a város története nyomozható”, „mindig” nagy külvárosok voltak: kertek, majorok, szétszórt gazdasági épületek. Szinte azt merném mondani: a fogyasztó Kolozsvár-város körül a termelő Kolozsvár-falu. Eredetileg nem is falu, inkább falvak. Egy 1734-es adat szerint már Kolozsvár három, tudniillik északi, keleti és nyugati részén ugyanannyi külvárost számlál, amelyeknek lakosai többnyire földművelők. Egy 1736-os híradás szerint 3 kapuja van a városnak, a Közép-, Malom- és Monostorkapu, s mindegyik előtt nagy, magyarok, székelyek, szászok és oláhok által lakott külvárosok vannak, amelyek lakói föld- és szőlőművelésből élnek. Jó későn, a XVIII. század végén a kolozsvári görög kereskedők a belvároson kívül, a Házsongárd nevű szőlők alján, majorok és kertek közt vesznek még helyet templomnak. Tehát a belváros déli peremén túl, a mai Görögtemplom utca vidékén is voltak majorok. Major volt a mai Hunyadi téren túl a Tordai út és Györgyfalvi út között is. Nyugaton a ferencesek majorjai voltak a mai klinikák helyén, a mai Trefort utca és Mikó utca sarkán. Egészen a Mikó-kertig, kb. a mai klinikai központi épület bejárata vonaláig terjedtek. Barátok kertje néven ismerték ezt a területet a múlt század derekán. A plébánia majorja volt a mai ún. Státus-házak, helyesen a róm. kat. egyházközség sétatéri bérházai helyén. Talán erről a területről, talán a fentebb említett, a ma Bartha Miklós utca és Linczeg utca közti kertről szól egy 1822-ből való tudósítás, miszerint 1718-ban még „a Plébánusnak Monostor Kapun kívül Két Kertye volt, mellyek közül egyik a Szamos kissebb ágára rugott Monostor felől való végével”. Gyümölcsös- és konyhakert volt.

De ezek a déli és nyugati majorok úgyszólván csak a teljesség kedvéért említendőek meg. A kolozsvári majorok igazi klasszikus földje a Vashídon és a mai Széchenyi téren túl hídeltvi és kétvízközi, tágas, vízmenti területek voltak. Azok a területek, amelyek a folyó mai, árvízlátogatta völgysíkján fekszenek, s már ezért sem voltak jók városközpontnak, de annál könnyebb volt rajtuk az itatás, az öntözés, a gazdálkodás. Részben a Szamos-ágak, részben az ártér jó és bővizű, nem mély kútjai segítségével. Még majd 1809-ben is előfordul, hogy: „A Majorok közli Birtokosok kéri a Szamos vize miatt vallott károkat orvosoltatni és a vizet birtokaikról elvétetni. Válasz. Város Gazdája Bányai Péter Ó Klmének máj napon meg hagyatt, hogy a Belső Szamost [sic!] leg ottan el vétesse 's az Árkát a' Jégtől kitakaríttassa.”

Lássuk közelebbről ennek az északkeleti területnek a kialakulását és fejlődését.

1489-ben szerepel már az akkori városbíró külvárosi majorja. Egy horod fejrődi dézmbort hozat be oda éjnek idején, titkon. Ha Fejrődről ez titkon történhetett, alig gondolhatunk másra, mint hídeltvi vagy kétvízközi majorra. De aligha volt még itt sokáig más, mint egy-egy elszórt major. 1564-ben a város olyan közgyűlési határozatot hoz, hogy a csordának, barmoknak reggel és este a kurta Szappan utcai (= Dávid Ferenc utca) kis kapu nyitassék fel, nyilvánvaló tehát, hogy ebben az irányban voltak, a mai Széchenyi téren, vagy azon túl, de aligha messzire a városi legelők. Egy pár évvel előbbi, 1561-i határozat, amely szerint a városi legelőhelyeken senki ne vethessen, se kertet ne csináljon, másoknak, akiknek marhájok van, bosszantására és alkalmatlanságára, s ha mégis megteszi, a vetéseket és kerteket a város csordájával tapostassák el és rontsák le – alighanem éppen a majorok kialakulásának kezdti jelenségeire utal. Egy 1564–65-ből való leírás szerint a három külvárosban a házak nagyobb része fa. A jellegzetes itt a mi részünkre az, hogy fentiekből következőleg észak és északkelet felé is már egyáltalában házak vannak, mert mint látni fogjuk, a faépítkezés – Kolozsvárnak amúgy is egyik jellegzetessége – még igen sokáig jellemzi a kétvízközi majorvidéket. A mai Széchenyi tér, a régi barompiac eredetére és a körülötte alakuló külvárosrész lassú megnépesedésére érdekes felvilágosítást nyújt egy 1570. évbéli végzés, amelyet a várostól e külső piac körül házhelyet kérők ügyében hoztak. A város itt helyet nem adott, mert ez a hely mindennap rakva van vidéki barom-

mal. Kik a városra fát s egyebet hoznak, ott kell barmaikat kibocsátani. Hanem akiknek házuk nincsen, elég pusztá házat és helyet találnak az utcákban oda alá, kihez könnyebben férnek, hogysesm újonnan építnének. Mintha tehát már telkek, utcahálózat kezdene kialakulni. Egy 1571-ből való végzés a majorokban élő szekeres legényekről ír. Minden rontó ellenség, amely a falakat törette, a külvárost is égette, pusztította. Adatunk van róla, hogy 1601-ben a hajdúk a majorok közt sok embert levágtak. De a majorok alkalmasint hamar kiheverték a károkat, s a felgyújtott, feldúlt faházak amilyen könnyen elromlottak, olyan könnyen fel is épültek ismét. 1610-ben megint a védelmi szemponttal ütköznek össze a majorok, illetőleg azok, amelyek a városhoz túlságosan közel férkőztek. A bíró előadja a közgyűlésen, hogy a Hídkapu előtt való majorok és kertek már korábban lerontatván, most sok könyörgés után megengedettett, hogy a tulajdonosok alacsony kerttel veteményesnek bekeríthetessék, de se házat, se csúrt, pajtát s mulató tornácot, se semmi épületet ne építtessenek rájuk, élőfát ne neveljenek, s ha cselekednék, a bíró azonnal hányassa el s vágassa le, hogy a kilátást ne akadályozzák. A sövények, kertelések felállítását is a tanács választottjai hírével tegyék, úgy, hogy a Hídkapu piacának ne ártson. 1631-ben a nagy égést a Hídelve alsó szélére beütött menykő okozta, s a szél a tüzet előbb a víz-utcára (aligha az óvárira!) vitte, s amaz utca és a körül levő majorok mind elégték, azután a távolabbi majorokba, s néhány azok közül is elégett. Pár évre rá a jégzajlás elviszi a Szamoson volt ó-hidat, amelyik a tyúk-utcának a végében volt. Ez a Szamos-menti utcanév megint majorokra utal. A Kétvízköz akkori még félreeső voltát mutatja, hogy midőn 1638-ban egy szombatost megköveztek, ez a kivégzés a két Szamos közt ment végbe. 1686-ban támadástól féltve a várost a lajtörjákat a majorokból behozatják a falak közé. Egy 1703-ból fennmaradt összeírás szerint Kolozsvárt kert vagy major utcasorban 30 volt. Tekintve, hogy alkalmasint a mai telkeknél jóval nagyobb jószágtestekről volt szó (erre lesznek bizonyítékaink a következőkben), a külvárosok kialakulásának jelentékenyen előrehaladott állapotát kell látnunk ebben a számban. Az 1704-es kuruc harcok idején a dézmacsúr táján, a Hídelve végén tárgyalnak a felek, odáig, a mai Vágóhídig ért tehát a város, értsd: a többé-kevésbé beépült, inkább bekerített vagy beültetett terület. Később Rabutin a városból hálni kiment a táborba, éjjelre, a két víz közé. A majorok értéknövekedését mutatja, talán a betelepülés lassú megsűrűsödését is, hogy mindinkább súlyt helyez a város védelmükre s a kuruc pusztítás után már felpanaszolja, hogy három külvárosuk, az ott levő rendek költséges építései, majoraik tönkretétele mily veszteség. Ha talán túlzással is, bármely hazai mezővároshoz hasonlónak, néppel bővelkedőnek nevezik már e külvárosokat. Egy 1713–14-es összeírás megemlékezik a jezsuiták társaságának kertjeiről és majorság-birtokairól. 1722-ben Kolozsvár felpanaszolja, hogy úri és nemesi renden levő birtokosok külvárosi majorjaikba is jobbágyokat kezdetek telepíteni, ami megint a belterjesebb kihasználás előhaladását mutatja. 1732-ben viszont a tanács általában még szegényeknek, nem szilárdan meglepedetteknek jelzi a külvárosokat. Ez az idő sok obsitos német ittragadásának, majorokba településének is korszaka. A XVIII. század folyamán a posztócsináló céh kertje a majorok és a két víz közt volt, a postaberek mellett. A kert még a XVIII. század folyamán eladatott. A posztócsinálók 1755-ös névjegyzékében szerepel olyan család-név, amely a XIX. század harmadik harmadában vizsgált területünkön mint telekkönyvi tulajdonos fog majd feltűnni. 1792-ben több házatlan kolozsvári polgár és mesterember a közép- és magyarkapun kívül kér házhelyet, mert az közel van a piachoz. A tanács igyekszik rávenni őket, hogy fogadjanak maguknak szállást a majorok közt, ott van elég hely s tisztességes ház. 1795-ben egy kétvízközi major a katolikus gimnázium konviktusának birtokába került. Egy Wesselényi br. telkének szomszédságában volt, s ez alkalmasint közelebből meghatározza helyét, mert tudjuk, hogy a mai Eszterházy utca volt régen a Wesselényi utca – talán éppen erről a telekről kapta nevét –, s azt is látni fogjuk, hogy az

Eszterházy utcában valóban voltak papi majorok. Az 1808-as városi jegyzőkönyvben említettek a Külső Király utcai (= Árpád úti) majorok közti lakosok.

Körülbelül a múlt század második évtizedétől kezdve mindinkább szerepelni kezd az iratokban a Kétvízköz, ami nyilván jelentősebb betelepültségének, szerepe megnövekedésének a jele. Közelebb is került a városhoz, lakosai polgárok már. 1825-ben állítólag már 153 tulajdon házzal bíró gör. kat. gazda élt Kolozsvárt, s a majorokban, bérházakban lakó szintannyi volt. 1834-ben az unitárius templom tornyában ütőórát akarnak csináltatni, ami szép s kivált a kétvízközi külvárosi lakosokra nézve szükséges célnak jeleztetik.

Míg a régebbi adatok majorjait sokszor nehéz, legalábbis bizonyos határozottsággal rögzíteni, az újabb adatok nyomán mind tisztábban megkülönböztethetők a belvárostól északkeletre terjengő síkon is a különböző major-gócok. Kb. a XIX. század elejétől tisztán látjuk, hogy a Hídelvén volt a városmajor s hogy a Kéztvízközt többféle papi major volt – kérdés éppen, hogy egy időben-e, vagy fokozatosan kijebb vándorolva – a Széchenyi tér keleti végének szomszédságától kezdve messze kifelé. Hatalmas papi majorok voltak a Pap utca elején, több mint valószínű, hogy az utca is innen vette a nevét, továbbá a mai Eszterházy utcában. Ezek – nem tudtam tisztázni – talán a kolozsvári római katolikus egyházközség majorjai voltak mind. De lehet, hogy kívül a piaristáknak, belül, láttuk, a gimnáziumnak s talán a ferenceseknek is voltak majorjaik. Mindenesetre alig hihető, hogy a ferenceseknek a klinikák felépülte után, a 70-es évektől a rendház mellett a mai Wesselényi utcában lettek volna még majorjaik.

Ezeket a térben távoli majorokat, amelyekre még sokan emlékeznek, könnyű volt legalább úgy-ahogy rögzíteni. De közvetlenül a Széchenyi tér északkeleti sarkáról indul egy kanyargós kis utca, ma Mikes utca, amely az első világháború előtti időkig Major utca, a XIX. század derekán még Majoros út néven szerepelt. A hagyományőrző név elárulja, a helyzet világossá teszi, hogy a legközelebb eső, legősibb, legtovább élt, de legrégebben eltűnt, napjainkra legkevesebb nyomot hagyott majorok vidéke, nyilvánvalólag még az északkeleti Szamos-síkságon belül is par excellence a régi majorok területe. 1794-ben egy közgyűlési határozatban szerepel a majorok közötti városnegyed, s ezt a környéket érti alatta, mert ugyanott külön említetik a hídelvi, de nem a kétvízközi negyed. S 1845-ben így határozzák meg Kétvízközt: „kezdődik a’ sétáló helyre kimenő keleti szegelenél, és tart a’ nagy és kisszamos közt épült (majorok közti) házaktól le a porondig és posta-berekig.”

Dolgozatom célja ez után a keretbe helyezés után éppen ennek a belváros peremi régi majorterületnek a fejlődési rajzát adni: a kialakulását, a lényegét és az elmúlását.

1844-ben [1846-ban] született, 1917-ben meghalt apai nagyanyám úgy mondta, hogy a Major utca 13–17. számú telkein volt a régi papok majorja. Ezt írásosan igazolni teljesen kielégítő módon, minden utánjárásom mellett sem sikerült, de mindenesetre vannak valószínűsítő adatok.

1622-ben az unitárius „plébánus” halála után összeírván örökségét, ebben szerepel egy majorság birtok (allódiium) Hídkapun kívül, ama híd mellett, amely a nagy Szamosra van építve, ahová a tized gabonából és borból az idő szerint járó dézsmát összegyűjteni szokás volt. Ez már nyilvánvalólag a mai Széchenyi tér keleti fele mögötti területre utal – a mai városi épület vonalában volt a híd –, a Dézsma utca vidékére, esetleg már éppen a Major utcai majorra. Nyilván ugyanerről szól 100 év múlva már egy katolikus adalék. 1822-ből a következő híradást vesszük: 1718-ban „a Plebanusnak a Híd Kapu előtt, a nagy híd mellett, az hol most az úgy nevezett barom piatz vagyon, egy majorja volt, melyben a bor dézsmálás szokott volt végben vitetni, de ez a hely ma a nemes Város birtokában vagyon, az Conscriptiobol pedig sub Nro 6 a tetzik ki, hogy ezek felett a Plébánusnak a két víz között egy Jó helye is volt, mely a Plébánus mostani Majorjával meg egyez, mivel ott a halas tót az én immediatus Praedecessorom töltette bé, a mint ez a T. N. Megye előtt, ki-

vált pedig a Ttts Curator Úr előtt, aki azon időben a Parochialis kertet felibe mívelte, tudva vagyton: de nem is mutathattya mega Ttts Ns Megye, hogy ez a Major valaha a Temp-lom birtokába lett volna: ide magok a Plebanusok építették házokat, szállítottak Zsellé-reket, kik a Parochialis földeknek mívelésében, segítségvel voltak és vannak.” Mintha itt a belső major megszűnése, a jelleg kifelé vándorlása volna olvasható.

További adatokért a régi térképekhez kell fordulnunk. Az említett 1714 utáni térkép tanúsága szerint az időben a Kádár utcában és a mai Széchenyi tér keleti felén túl a Major utca környékén már megvan a mai utcahálózat. A mai Hosszú és Apáczai utca közt mindenesetre messzebb kezdődik a telek, mint később. Körülbelül úgy, mint ma, a későbbi Tornavivoda telke akkor is a térhez tartozott. A Hosszú utcának a mai Eötvös utcán túli része azonban csak kis darabon volt még mindkét oldalt telkesítve, tovább csak az északi oldalon, s a Pap utcát még nem tünteti fel a rajz. A József császár korabeli térképen ellenben már teljesen előttünk áll a városnak ezen a részén a mai utcahálózat.

Ennél a régi kornál kell megemlékeznem a sokkal később is még fennállott, részben ma is meglévő ősi utcanevekről, mert azok talán még a XVIII. századnál is régebb időből valók, annak állapotait tükröztetik. A legjellegzetesebb nevekről, a Major utcáról, a Pap utcáról, amelyek a táj régi városi feladatait alapjában mutatták, már szólottam. A régi Dézsmacsúrtér (ma Vágóhídtér), a Dézsmacsúr út (ma Kriza utca), a Dézsma utca, Kádár utca neve elárulja, hogy területünk a bort termelő északi, délnek kitett lejtőjű szőlőhegyek s a bort fogyasztó város közt terült el. De talán nem túlságosan merész vállalkozás a fenti telkesítési adatok figyelembevételével a Hosszú utca nevét is magyarázni próbálni. Nyilvánvaló, hogy a régi hagyománytisztelet mellett egy azelőtt rövidebb utca neve nemigen vált Hosszú utcává csak azért, mert idővel mind tovább kiépült s hosszú lett. Ez a név talán arra utal, hogy anélkül, hogy maga az utca valami sajátos jelleggel, tartalommal bírt volna, talán hogy két oldala még egyáltalán telkekre lett volna osztva, már vitt valahova, egy meghatározott célhoz, amely végig az egész utcán át volt elérhető. Egy csapásra létrejött, inkább kitaposott, mintsem kiépített hosszadalmas út lehetett, akik eleinte ott jártak, azok többsége legalább végigment rajta, ezért találta és nevezte el hosszúnak. Távoli területre vezetett, s ez a távoli területre vezető volta adta meg eredetileg alkalmasint egyetlen jellegét és nevét. Bizonyára a Pap utca tájékára, a papok majorjához vitt itt gyakran az út. Talán a régi majortól az újhoz.

Mit jelentett a XVIII. században a meglévő „mai utcahálózat”? Egy 1703-as összeírás tanúsítja, hogy akkor a mai Kossuth Lajos utcában is kb. a mai unitárius gimnázium tájától kifelé már csak faépületek voltak. Mennyivel inkább kijebb! A jozefinista felvétel leírása szerint: „ belváros legtöbb háza kőből épült, az elővárosok azonban – kivéve két templomot és néhány házat – fából vannak épülve.” Az 1870-es évek elején a telekkönyvi felvételi birtoklapok a Major utcában és a telkeivel összeszögellő telkeken, a Széchenyi tér, Kádár utca, Nagyszamos utca (ma Szamos utca), Lőrinc utca (ma Eötvös utca) és Hosszú utca közti két, a régi Major utcát szegélyező telektömbön még a legtöbb helyen kerteket, csűrőskerteket, faházakat, házhelyeket említenek. Hatalmas, csak később parcellázott, felaprózott telkek voltak javarészt. Így a Mikes utca mai 1. és 3. számú telke még a szomszédos Széchenyi téri telekhez tartozott, az 5., 7., 9., 11. számú mai telkek egyetlen beépítetlen kert volt szám nélkül, a mai 13. szám volt az 1. szám, a mai 23. szám a 9., a mai 29. a 11. Hasonlóan a páros oldalon. A mai 8. szám volt az első: a 2. szám, mert az előbbiek a térről vagy a Hosszú utcából be-, illetve átnyúló telkek voltak, a mai 16. szám volt a 4. szám, stb. Kolozsvár tájfejlődésének egészen határozottan megfigyelhető sajátossága az éles ellentét: a belvárosban a szűk frontú mély telkek összevásárlása tágas középületek számára s a külvárosokban a kiterjedt nagy telkek feldarabolása. Ez mutatkozott itt is.

Egy 1903-ban megjelent munka a Hóstát, Kétvízköz, Hídelve terjedelmes tizedeiben csak kéteemeletes katonai laktanyákkal tarkázott apró házakat s földműves lakosságot vél találhatni. Nagyjából igaza lehetett, de természetesen éppen a belvároshoz legközelebb eső piac menti területeken legkevésbé. A kétvízközi majorterület mezőgazdálkodó népességébe már jóóta mind több kisiparos vegyült. Nagyon lassan, fokozatosan, megrázódtatás, életmódváltoztatás nélkül. Az ipar eleinte csak mellékfoglalkozás volt s később is megmaradt mellékfoglalkozásnak a gazdálkodás.

Már 1845-ben látunk ilyesmit. A kormányzó, a kormányzékai tanácsosok még mind a belvárosban laknak, a kormányzékai titkárok közül már egy a barompiacon. A kormányzék melletti ügyvédek közül 28-an laktak a belvárosban, 9-en azon kívül, utóbbiak közül egy a Kisszamos mellett, egy a Kétvízközt. A gyakorló orvosok közül 12 lakott a belvárosban, egy azon kívül, területünkön egy sem. A gyakorló sebészek közül 17 lakott a belvárosban, 4 azon kívül, közülük egy a barompiacon. A gyakorló bábák közül már csak 14 lakott a belvárosban, 19 azon kívül, közülük egy a majorok közt. Mind a négy gyógyszerész a belvárosban lakott. A céhbeli mesteremberekről a csatolt térkép tájékoztat. Mutatja, hogy sok ipar a belvárosban székelt még, de épp a legtöbb iparost foglalkoztató egyik-másik ipar már nem. A csizmadiák, a tímárok, a mészárosok, a szőcsök már inkább a külvárosokban telepedtek. Területünk, igaz: inkább vízmenti peremei, a tímárok fő telephelye, a majorok közt jelentékeny számban vannak csizmadiák. A XV. század óta átvette Kolozsvár a budai jogot, amely előírja, hogy a húsvágás legyen fényes nappal és a folyóvíz mellett. A XVIII. század végén még a Szamos hídfőjénél volt a vághíd s a mészárszék. A barompiac és környéke 1845-ben is a mészárosok hazája. Több szőcs is lakott ekkor a Kétvízközt, s szabók, kerekések, rézművesek. Ács, asztalos, aranyműves, fazekas is akadt.

2003. január 5.

Elnézést kellene kérnem családilag és kolozsvárilag nem érintett olvasóimtól e hosszabb történelmi betétért. Nem teszem. Igaz, sok a részadat (és az idézeteknél még sokkal több, a sűrű bibliográfiai utalásokat ugyanis nem másoltam át), ám a folyamat leírása korántsem csak helyi érdekű. Azért szakítom meg itt az idézést, mert a (tulajdonosi, lakói) névsorok következnak – ez már valóban a kutatónak szól. A legszívesebben ide nyomattatnám a szépséges színes foglalkozási térképet az 1845-ös Kolozsvárról, de visszafogom magam, és csak a *Kétvízközi majorok* harmadik, zárófejezetéből („Egy emberi táj és egy életforma elmúlása”) írok ki egy-két későbbi történetet. Tehát:

„...a város súlypontjának északkelet felé való eltolódása, a piacnak mindinkább a mai Széchenyi-térre tömörülése nem maradhatott hatás nélkül a Major-utca régi majorterületére sem. Éppen ellenkezőleg. Ez az ősi, leghosszabb időt megélt majorterület közeli, kitett fekvésénél fogva a leggyökeresebben kellett hogy átalakuljon. A telkek elaprózódása, a faházak helyébe szerény téglaházak épülése még nem volt jelentős változás. Sem az életmód nem változott meg, sem a népesség nem cserélődött ki. De ez a terület sem úszhatta meg a változások korát kisméretű átalakulással, haszonkertből díszkerteté előkelőséggel, mint a villákká szakadt külsőbb vagy félreesőbb majorok.” A piac közelsége magyarázza a zsidó telektulajdonosok számának fokozatos növekedését. A XX. század elején felépül az ortodox zsinagóga, a régi nagy Weinberger telken pedig a Zsidókórház. „Az 1910-es évek elején a Major-utca macskaköveit felszedik, aszfaltozzák, bevezetik a vízvezetékét, a csatornázást, a villanyvilágítást és elkeresztelik Mikes Kelemen-utcának. A telkeket feltöltik, félméterrel és egy méterrel is sok helyt, az utcaszintig. Mind sűrűbben házak zsúfolódnak, elvéve emeletesek is, a régi kertek helyére, s ami kert megmarad, falak közé bebörtönözve teng tovább mint otffelejtt emlék.”

A leírást egy évszázad múltán csak itt-ott kell kiegészíteni, például azzal, hogy bevezetik a földgázfűtést is (ha jól emlékszem, az ötvenes években mi is ástuk az árkot). Új ház nemigen épült azóta, a zsúfoltságot a járdán mindkét oldalon parkoló autók kel­ tük (legújában a nemzeti színű polgármester nemzeti színűre festett oszlopocskákkal díszíti a járdaszegélyt, az autóvezetők bosszúságára, a gyalogosok némi hasznára), köztük igyekszik lebonyolódni a napközben különösen sűrű forgalom, a továbbra is pár lépésre lévő piac, no meg a (továbbépített) kórház, és persze az átmenő sokadalom (gyalogosok, járművek) jóvoltából. A macskaköveket helyettesítő aszfalton időről időre hatalmas lyukak keletkeznek. Volt olyan esős éjszaka (már „szabadságunk” XX. szá­ zad végi évtizede alatt), hogy megjelentek az útjavítók, kisépérték a házak előtti göd­ röket, beléjük öntöttek egy kis forró fekete lávát, továbbmentek – egy hónap múlva jö­ hettek volna újra.

Hanem a kapun belül a kert, szerencsére, nem rajtuk múlik. „Falak közé bebörtönöz­ ve” – írta a hajdani majorok világa felől közelítő geográfus-történész. Én, a XXI. század elején, megfordítanám a kérdést: ami kert megmaradt, nekünk, falak közé bebörtönözöt­ teknek, nem „ottfelejtett emlék” – a valódi szabadság, az emberibb lét. Ezt éltük valamennyien évtizedeken át, ki többet, ki kevesebbet profitálva a házhoz jött „zöldövezet­ ből”: nagyanyám, apám, újabban feleségem, fiaink. Bálint, Bence és Bori pedig nyáron egész napra a kert tulajdonosa. De a tél sem akadály. Micsoda öröm, ha nyakig lucsko­ san jöhetnek be a házba, akár most, januárban.

Messze nem börtön volt Hermin nagyanyámnak a kert (és az udvar, a háztetők fölé nőtt ezüsthárrsal, gyermekkoromban még egy óriás, viharban az emeleti folyosóig hajló, félelmetesen nyikorgó fenyővel, a ház sarkánál pedig az elkülönített tyúkudvarral), nem is csak emlék. Tanítónői, iskolaigazgatói életének, özvegyi éveinek XX. századi évtizedei­ ről sajnos nem sokat tudok (volt-e valamilyen folytatása az 1893–94-es naplónak?), csak a napi feljegyzések háztáji adatai közt tallózhatok. A megőrzött pepita noteszek – a teen­ dők, kiadások, utazásokra magával vitt személyes tárgyak, (1942-től) a légtalmi tanfo­ lyam feljegyzései (az első mondat: „A mai háborúk nem a fronton folynak, hanem az egész ország hadszíntér”) mellett – a kert életéről szólnak: mit, mikor, melyik ágyásba ve­ tettek, mikor permeteztek (én is emlékszem még a vörös orrú Csergő úrra, aki hátán a réztartállyal időről időre megjelent). Nyugdíjaskorában nagymama napról napra beírta, hogy a kendermagos, a sárga jérce, a vörös, a fekete, az új vörös, pimpi (az egyik ked­ venc? hiszen neve is van) hányadik tojását tojta. A csúcstartó, úgy látom, a sárga jérce volt, 1942. február 25. és 1944 februárja (?) közt, 361 tojással; de látok egy 380-as számot is, bizonyos „e.k.” után, a végén pedig ez áll: „megöltük: 1944. jún. 5.” A többieket a be­ szállásolt orosz katonák ölték, ették meg, pár hónappal később, októberben (egyetlen sze­ rencsés megmenekült egy fehér búbos volt, az én kedvencem, erre az epizódra ugyan­ csak emlékszem, noha a háborús hónapokat, éveket mi, a szüleimmel és nővéremmel, a Farkas utcában éltük meg – de ez a Farkas utcai élet az iskolával, iskolákkal, barátokkal, háborúval külön történet). Az oroszok rovására a Mikes utcai házban nem csak ezt írták; legalább ennyire azt, hogy a katonák lovaikat a gyümölcsfák törzséhez kötötték, aminek következtében néhány körtefa nem élte túl a telet. Micsoda körték teremtek itt, az erdei vajonctól az angulémi hercegnőig meg egy apró, ám csodálatosan fűszeres gyümölcsű fajtáig, amelyet a sajátomnak tudtam, most mégsem jut eszembe a neve. A katonák okoz­ ta sérelem annál nagyobbabbnak számított, hogy nagyanyám Erfurtból szerezte be a kerté­ szeti prospektusokat (a facsemetéket is?, azt nem tudom).

Egyszóval, a Mikes Kelemen 15. alatt a majorok öröksége – értelmiségi munka leveze­ tő évtizedében – folyamatosan tovább élt; és ebben, már a saját élesebb emlékeim szerint, édesapám fontos szerepet vállalt. Igaz, őt nem a veteményes és a majorság érdekelte (no-

ha tyúkot egy ideig tartottunk, a megbecsült egyedek tojózása viszonylag hamar kiment a divatból – amit nagyanyám idejében a szolgálólánnyal együtt még igencsak műveltek, nehogy eltojjon valamelyik napi tojásköteles). A gyöngyvirág lett apám specialitása – a legrégebbi hagyományhoz híven (lásd az ajándék Eötvös-kötetet a préselt virággal nagyszüleim könyvtárában) –, a kert egyéb virágai, orgona, bazsarózsa meg a továbbra is gazdagon termő gyümölcsfák azonban szintén hozzájárultak a szegényes tanári nyugdíj és a pótkeresetek (szótárkészítő bedolgozó munka, kiadói korrektúra, „dióbelgyártás”) kiegészítéséhez.

2003. január 18.

„Ablak a jelenre”. Ezt a címet adtuk az erdélyi magyar középiskolásokat megszólító szerkesztőségi pályázatunknak, még 2002. tavasz végén-nyarán. A közel nyolcvan beérkezett válasz (dolgozat, tanulmány, esszé vagy éppen elbeszélés) igazi meglepetés, öröm. A tegnapelőtti díjosztás a Protestáns Teológia dísztermében, Bethlen Gábor színe előtt, talán minden jelenlévőnek ünnep volt. Egyúttal (részleges, ám vitathatatlanul pozitív) válasz az unitáriusoknál – neves egyházi vezetők portréja alatt – november 24-én fölített és a januári *Korunk*ban nyomtatásban is megisméltelt kérdésre: „Van-e magyar jövő Kolozsváron?” (Salat Levente). Persze, az a jó, hogy korántsem csak a kolozsvári diákok – meg szüleik és nagyszüleik – érdekeltek az ügyben, Erdély térképének számos pontját sikerült ezúttal összekötni. Vajon hányan kerülhet(né)nek fel a most díjazottak közül egy majdani térképre, amely a „magyar tájak, magyar kiválóságok” (Hantos Gyula) új emberföldrajzi megmérettetésére vállalkozna?

Magamat is vizsgáztatom, akaratlanul, amikor a gyerekek dolgozatait olvasom. Az „Ablak a jelenre” ugyanis nem zárta ki, sőt igényelte, hogy a pályázók szüleiket, nagyszüleiket, néha még dédapáikat-anyáikat is megvallassák. És az emlékezések arról tanúskodnak, hogy az erdélyi múlt nem határolható le Biharpüspökinél és Felsőtömösnél; Budapest, Kecskemét, a Felvidék is jelentkezik a régi történetekben – persze, Németország és Szibéria is. Vagyis, vagyis – a legteljesebb mértékben itthon vagyunk a Mikes Kelemen utca 15. históriájával – még ha nem is neveztem be, túlkorosként, a *Korunk*-pályázatra. Itt is volt-van (Románia mellett) Németország, Oroszország (Szovjetunió), Amerika, Svájc – és természetesen a történelmi Magyarország. (Nem számítom ide az újabban, utazásokról hazahozott térképeket, stockholmi, párizsi, római bedekkereket, kínai regényeket – a *Gyökök, álmok, tengerek* „nyersanyagát”.)

Ház-, illetve családtörténetünk folytatásához a kért adatokon túl spontán támogatás is érkezik. A legutóbbi forrás Anka Aurél *élete és hadisebészeti munkássága* (Kolozsvár, 2002) címet viseli, a kötetet gondozó Tibori Szabó Zoltán ajándéka. A jeles erdélyi katonaorvos életrajzi adatai (1866–1912) akár a dési iskolai évek, akár az Erdélyi Múzeum-Egyesületben tartott előadásai okán legfeljebb (apámra vonatkozatható) párhuzamok végiggondolására készítenének, ám egyszer csak azt olvasom, hogy a kolozsvári Orvosi Karnak, ahol Anka is tanult, milyen kitűnő tanárai voltak, s a névsort a pályaképrajzoló orvostörténész Genersich Antallal kezdi; ennél váratlanabb, hogy egy fakszimilén Dr. Genersich Gusztáv igazgató főorvos keze írásával ismerkedhetem, Anka Aurél özvegyéhez szóló kondoleáló levélben, amely a kolozsvári egyetem együttérzését fejezte ki. A Krompecher-ági rokonokat érintő utalásokat másfajta könyvekben kellene keresnem. Például az ötvenes évek magyarországi kitelepítettjeit ismertető tanulmányban, minthogy nagyanyám egyik bátyja, a budapesti illetőségű Krompecher Jenő nyugalmazott honvédtábornok (1866–1957) kényszerlakhelyen, Tizzasülyben halt meg. Öccse, Constant (1871–1944) szerencsésebb volt: végzettsége szerint állatorvos, de munkahelye szerint a Földművelésügyi Minisztériumhoz tartozott, föltehetőleg tehát rá is öreg Jenő bácsi sor-

sa, a kitelepítés várt volna. (Milyen kitűnő filmet készítettek erről a témáról *Te rongyos élet* címmel, Udvaros Dorottyával! Laci fiam egy forgatásról mesélve beszélt nekünk napjaink e rendkívüli színésznőjéről. No lám, egy újabb asszociáció, amely nemzedékeket és korokat köt össze.)

(Ifjabb) Hantos Gyulát szintén megmentette sorsa egy ilyenfajta – politikai – leszámolástól. Illetve csak részben. A gyerekkori hallomásokat a *Világosság* című kolozsvári napilap 1945. márciusi számaiban ellenőrzöm. A minden foglalkozási ágra és társadalmi rétegre kiterjedő „tisztogató bizottságok” működéséről részletes beszámolókat közlő lapszámok egyikében, 20-án „Visszatértek a kolozsvári egyetemi tanárok” cím alatt a következő cikk olvasható: „KOLOZSVÁR, március 19. A kolozsvári egyetem elsodródott tanárai közül többen visszajöttek városunkba. Klimkó Dezső sebész, Móricz Dénes gyermekorvos, Ludány György élettani és Gunda Gyula néprajzi professzorok már a múlt hét folyamán jelentkeztek munkájuk folytatására. A mai napon László Gyula régész, Imre Lajos vegyész, Környei István idegyógyász, Balanyi György történetszakos, Hantos Gyula földrajzszakos, Martonyi János közjogász, Turi [Tury] Sándor hiteljogász, Szászi István magánjogász és Bónis György jogtörténész professzorok megérkezéséről kaptunk hírt. A munkára jelentkező egyetemi tanároknak a múltban tanúsított magatartását az egyetemi tanács felülvizsgálja és csak akkor jogosítja fel őket munkájuk folytatására, ha demokratikus szempontból kifogás alá nem esnek. Másfelől azonban az egyetemi tanács függővé teszi döntésének az érvényét az arra illetékes hatóságok döntésétől, amelyek az elmenekültek visszafogadását szabályozzák.” Március 25-én arról tudósít az újság, hogy nevezett egyetemi tanárok többsége (László Gyula, Gunda Béla, Klimkó, Bónis, Tury, Hantos, Imre, Szászi, Martonyi, Környei – plusz Pápai Zoltán és három gyakornok) a Közalkalmazottak Tisztogató Bizottsága előtt fog megjelenni; a tisztogató bizottság pedig „kéri azokat, akiknek nevezettek ellen demokrata szempontból kifogásuk van, hogy aláírott és lakóhelyükkel megjelölt jelentéseiket” juttassák el az illetékes irodába. Kiegészítésképpen idemácsolok a március 21-i *Világosság*ból két passzust a polgármesteri rendeletből „az eltávoztak lakás és bútorügyében”: „1.§ Mindazok a természetes személyek, akik 1944. október hó 11-e előtt a város területéről eltávoztán lakásukat elhagyták, visszatérésük esetén nem tarthatnak igényt előbbi lakásukra, ha azt a lakáshivatal a felszabadulás után másnak már kiutalta. Ha visszatérésük idején a lakás másnak kiutalva még nem is volna, azt akkor is csak a lakáshivatal új kiutalása alapján foglalhatják ismét el. 2. § Az 1. §-ban meghatározott személyek, amennyiben eltávozásuk alkalmával lakberendezésüket és egyéb ingóságait magukkal nem vitték és azokat a hatóságok időközben közérdekből vagy szociális indokokból igénybe vették és másoknak használatra kiutalták, azoknak birtoklására újabb intézkedésig igényt nem tarthatnak.” Hát ebbe szegény nagybátyám ugyancsak beletenyeret. Ahogy visszaemlékszem a családi beszélgetésekre (nyolcéves voltam már, de később is szóba került a szomorú történet), a sétatéri státusházak egyikéből (talán nyár végén, vagy valamikor kora ősszel) feleségével, a kitűnő germanista Hajdu Helgával együtt Budapestre távozott Hantos Gyula professzor a polgári tulajdonról alkotott fogalmihoz ragaszkodva, hazatérésekor vissza akarta kapni lakását, bútorait, képeit, de pechére oda az egyik neves román városvezető költözött be, ő pedig (H. Gy.) botrányt csapott. Ezek után nem csoda (noha egyértelmű, hogy nem volt elkötelezett németbarát, mindenesetre messzemenően nem volt Hitler híve), hogy a Legfelsőbb Tisztogató Bizottság (Gheorghe Russu, Nagy Sándor, Szepesi Sándor, Neumann Jenő dr. és Kőműves Nagy Lajos az aláírók) őt is az internálandók listájára tette, Martonyi János jogász professzorral, Puskás Lajos tanárral, másokkal együtt. (Az indoklás, amint ez a *Világosság*ban 1945. március 31-én olvasható volt: „A reakciós és fasisztabarát szellem újabban ismét felvetette a fejét. Ennek megsemmisítéséért, valamint a közvélemény kielégítéséért,

a jelen közlemény megjelenésétől számított 48 órán belül a következő személyek internálódók” – és következnek tizenegy tételben a nevek és kategóriák.) Hantos Gyulának sikerült még idejében, internálás előtt ismét Budapestre utaznia; ott (ezt már az Életrajzi Lexikon írja) egyetemi tanári státusának megtartásával a Népgondozó Hivatalban kapott állás térképész szakelőadóként – 1945 decemberében bekövetkezett haláláig. (Antibiotikumok híján akkoriban az agyhártyagyulladás gyógyíthatatlannak bizonyult.)

Hagyatékából – 1942-ből – egy „Vegyések” jelzetű füzet került most kezembe, (szak)könyvekből kiírt adatok, idézetek gyűjteménye. Feldolgozásukra aligha telt már H. Gy. rövidre szabott életrajzából. Engem egy dési vonatkozású könyvcím ragad meg – a Hantos családba távolabbról érkezőkhöz lehet kapocs ez is. Kádár József munkája 1882-ben jelent meg, Désen, címe: *A dési ev.ref. egyházközség története. Kapcsolatban a város kiválóbbság eseményeivel.* A Kántor név nem fordul ugyan elő benne (sosem próbáltam ellenőrizni, állítólag Mátyás király korabeli nemességre található utalás valahol, amit aztán az elszegényedés követett – úgy tudom, Kelemen Lajos találta meg az adatot), számomra azonban – a kolozsvári Mikes utcában 2003-ban olvasva – érdekes a történelmi fölvezetés, a város nevééről fennmaradtak összefoglalása. „Egy monda tartja fenn magát, támogatva több történetíró állításával, hogy új hazát kereső őseink, Deéshez érkeve, háromszor kiálták: »Deus!« S e szótól kapta e város Deés nevét. Anynyi fáradtság után itt pihentek meg először. Az óvárban egy nagy kövön ülve tanácskozott a 7 vezér az elfoglalandó haza nagy munkája felől.” E kedvesen naiv eredeztetéssel szemben maga Kádár József azt mondja: „Mi azokkal tartunk, kik Deés nevét Deés alvezérről vélik neveztetni, ami nagyon valószínű, mert ha volt Torda, Doboka stb. vezér, miért ne lehetett volna Dézs is.” Ezzel szemben a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, vagyis az Akadémia szerint Dézs ugyan személynévből származik, de a latin Desiderius magyarba átvett alakjából, rövidüléssel – a Dezsővel azonos szótóbból. Szóval latin név meg apám szülővárosa (1890) és egy hosszabb, szubjektív hangvételű feljegyzésben még az Erdélyi Múzeum-Egyesület is, az 1942. október 19–21-i dési vándorgyűlés alkalmából; ez utóbbi persze már nagybátyám Dézs-leírása – amely szemléletében, szövegében (röviden) a *Kétvízközi majorokra* emlékeztet. „...a dési Óvár körül nőtt meg a város, benyúlt a hegyek közé a tágas szétöblösödő patak völgyeken, felkapaszkodott a hegyoldalakra s békés korszakokban talán régebben is kimerészkedett a sík parti részre. De itt a Szamos árvizei s a Szamosvölgyön vonuló seregek mindig veszélyt jelentettek. Épp azért a város zömével mai napig visszahúzódik a Szamos vizétől s a völgyek útvonalaitól, elbújik az oldalt eső domborzati öbölbe. Azt mutatja ez, hogy a völgyek Dézs környékén inkább voltak a pusztító hadseregek taszító, mint a kereskedők és áruik vonzó országútjai. De Kolozsvár is túl közel volt, s később talán még Szamosújvár is. A vasút oly távol helyezte állomását, hogy ez a vasúthoz vezető utat s ott az új, gazdasági települést nem mozdította elő. Főleg azért, mert ez az út igen keskeny, s a vasúti híd közelében úgy elszűkül, a meredek hegylejtő s a víz között, hogy egy darabon egyik oldalán sincs hely szűk házsornak sem. Valósággal más kis-tájban van az állomás, mint a város. Dézs két látszólag ellentétes tulajdonságot egyesít magában. Városias és magyar...”

Ha ez a leírás (kis részt idéztem belőle) tanulmányá alakul, családunk két ágának, a Kántornak és Hantosnak indító tájait, Dést (az Alsó- és Felsősetáttérrel, a főtéri gótikus református templommal) és Kolozsvárt (a Mikes, azaz Major utcával s a Kossuth Lajos utcai evangélikus templommal) most egyazon szerző, a nem mindennapi stílris készséggel megáldott földrajztudós, „emberföldrajzos” láttatásában szembesíthetném, közelíthetném egymáshoz. (Az a korai, gyermekszemmel készült 1918-as kolozsvári kalauz már sejtetett valamit Hantos Gyula képességeiből.) Emlékeztetőnek így is kedves nekem, valamikor gyakrabban jártam magam is azt a keskeny utat a dési állomás és a Malató kö-

zött, apám rokonaihoz igyekezve. Persze, azt, hogy Dés város és magyar, már az ötvenes-hatvanas években sem igen érzékelttem, Kolozsvárról tett rövid látogatásaim során. Talán csak Incze János – mellesleg a dési (kisbetűs) kántor – lakásán, festményei között éreztem a (magyar) kulturális otthonosságot, és amikor szintén festő nagybátyámmal, a Budapestre elszármazott Anti bácsival jártuk Dés utcáit, testvérére (apámra) emlékezve, meg főleg az egykori dési festőiskolájukat, ahol még Dési Huber Istvánnal együtt dolgoztak, tanítottak. (De ne legyen igazságtalan nagynéném, Róza néni emlékéhez; Szilágyi Józsi bácsi, a víg kedélyű mészáros özvegye volt az egyik leghűségesebb olvasóm – nem dési viszonyításban. Persze, nem csupán ifj. Kántor Lajos-újságcikkeket olvasott, napról napra, amíg csak tartott a madzaggal megkötött szemüvege.)

Dés azért jelen van ma is a Mikes utca 15-ben, az Incze-képekkel, Dési Huber-grafikákkal (özvegye ajándékával), főképpen pedig Kántor Antal festményeivel; apai nagyapám és nagyanyám is itt van, ágyamból őket látom, a szekrény sor fölött (Anti fiuk, a legkisebb, örökítette meg öregkori arcukat).

2003. január 20.

Cikázik az ember, még ha itthon ül is. Németországból visszatérve, azaz újraélve írásban a tavalyi élményeket, ma délben Kárpátalján jártam, de utána még felmentem a Holdvilág utcába, ahol a California Fitness (karbantartó) készítményeihez lehet hozzájutni. Errefelé lakott, még a XIX. században, a millennium előtt, a Genersich-házban Szabó Dezső mint kisgyerek; azt hiszem, azok közül, akik mostanában arra járnak, kevesen gondolnak rá. Németországban és Ungváron ő nyilván nem volt velem, noha a magyar jakokkal és panaszokkal igencsak foglalkozott – és ebbe mindenféle idegen veszélyt (többek közt a németet), szétszabdaltságot beleértett. A vonatra persze bármikor felülhetett, hogy úti élményeit hazahozza nagyszámú olvasójának, de azzal, hogy internet meg honlap, aligha tudott volna mit kezdeni. Ebben, igaz, nem sok különbség van köztünk, nekem is (szerkesztőségi) segítséget kell kérnem, ha most például a Kárpátalján élő író, Balla D. Károly kezdeményezte „Vízumköteles irodalom?” ankétjára akarok rákattintani, a bevezetőmhez érkezett hozzászólásokat megnézni. Mert hát ez az újabb időutazás magyarázata, így voltam én pár órával ezelőtt az ukrán felségterületnek számító Kárpátalján; sőt Németországban is (most csak virtuálisan), bár ezt a nyári kiruccanást papíron (*Magyar-német, avagy: hol a boldogság mostanában*) – a *Helikon*ban és a kecskeméti *Forrásban* – télidőben igazolhatom. (Kaliforniában pedig éppen egy évtizede fordultam meg.) Szóval, személyi helikopter híján is ide-oda röpködhet ma az ember, ha segítségül hívja az írott meg az elektronikus sajtót. Hát még ha magam is interneteznék – mint ifjú, sőt korosabb kollégáim teszik.

Ha ezt a kitérőt világot a Szabó Dezsővel nagyjából egyidős (nála négy évvel idősebb) anyai nagyapám lehetőségeihez mérem – nem is szólva itt a kisvárosba zárt, földközben élt apai nagyszülőkről, malatói (dési) helyhez kötöttségükről –, szóval ha (idősb) Hantos Gyulára gondolok, aki Kolozsvár és Bánffyhunad között élte életét 1896 őszétől 1903-ig... Erről az időszakról az unokának mostanáig pár levél tanúskodott.

Várt, és mégis váratlan ajándék Budapestről, Súlyom Istvántól: néhány fénymásolt lap („Hantz Gyula polg. és felső-leány-isk. tanár naplójegyzetei az 1896. év szept. 6-tól kezdve 1897.” – a dátum további része olvashatatlan, föltehetőleg március közepéig terjednek a följegyzett élmények) – a huszonegy éves ifjú pályakezdéséről és jövőidőbeli feleségéről, Krompecher Hermin kolozsvári tanítónőről tudok meg újabb dolgokat. (Választottját néha Ibolyának kereszteli át, magyarosítja.)

Akkor hát vissza a régmúltba.

1896. szeptember 7.

Szeptember hó 6-án a délutáni vegyes vonattal kijöttem Bánffyhunyadra állomásom elfoglalása végett, az út hosszú és unalmas volt, a vonat minden őrháznál megállván csak úgy haladtunk, akár csak valami jó lószekérrel. Egész úton lehangolt voltam s valami sajátságos érzés vett erőt rajtam, melyet ugyan bánatnak nem nevezhetek, legfőleg a távozás s a kellemes emlékektől való megválás idézte borongós sejtelemnek, a minnek oka volt, hogy oly kis helyre kellett jönnöm s oly sok mindent hallottam az itteni collegialitásról. Mind ezeknél azonban jóval hatalmasabb lelkifurdalás gyötört, mert elgondoltam otthon ily csekély fizetés mellett is mennyivel jobban kényelmesebben lennék s mennyit segíthetnék. Fájt, hogy nem mehettem el délután azon szelíd angyalhoz, ki örökkön mosolygó arczával, gyermek kedélyének ártatlanságával annyi boldog órát szerzett nekem, s megkedveltette az életet s kitől megtanultam mindent lehetőleg nem pesszimizistikus, de ellenkezőleg ideális oldaláról felfogni és megítélni. Eszembe jutott a kedves család, melynek körében szórakozva is annyit lehet tanulni s találgattam magamban, valljon Ibolya jól mulat-e? v. talán szomorkodik, adott szavából, ismerve, hogy mindig őszintén szíve szerint szólott, arra a meggyőződésre jutottam, hogy Ibolya (He.) az utóbbit cselekszi, de megvigasztalt annak tudata, hogy hertenként legalább egyszer láthatom szüleim s őt, s reményem volt mielőbb Kolozsvárra bejutni. A vonat ezalatt megérkezett, barátom, Beszterczey György fogadott s csakhamar lakására érkeztünk, mely akkor a község végén a piactól jobbra térve az úgynevezett al v. Kossuth Lajos utca bal során volt. A lakás csinos és tetszett. [...] Látogatást tettünk az igazgatónál Koleszár Lajosnál, kinek egy doboz hercegovinai dohányt adtam ajándékba. A fogadtatás rendkívül szívélyes volt, rögtön be is mutatott a gondnoksági elnöknek, Gyarmathi Zsigmond kir. tanácsos B-hunyadi földbirtokosnak, ki szintén üdvözölt s igen szívesen fogadott. Rövid idei ott időzés után távoztunk, hogy Binder Albert iskolai orvoshoz is idejébe elérjünk, de csak nejét találtuk otthon, mire visszatértünk, és vidám társalgás között este 11 óráig töltöttük az időt. Barátom B. Gy. a nekem átadott lakásáig kísért s aztán eltávozott, mert reggel korán mennie kellett Kolozsvárra vissza. Most a mitől féltem bekövetkezett, az első percz életemben, midőn teljesen magamra maradtam egy szobában lakósnak, de az irtózást erős akarattal legyőztem magamban s bárha az éjjel, mert melegem volt, keveset aludtam, de a siker megvolt, mert hozzá szoktam az egyedüliséghez. [...]

Szept. 7. Már korán reggel ébren voltam, gyönyörű, derült, napfényes volt a reggel. Ablakomat megaranyozta a napnak fényes sugára, mely fehér függönyömbé beleakadva csak két oldalt a réseken tudott a szobámba hatolni s csak mint két fényes fényszalag verődött vissza a padlóról. Jókedvűen végeztem reggeli öltözködésem, a midőn megjelent a kis Koleszár Jenő s hírül hozta barátom távozását. Majd hegedülni kezdtem, hogy addig míg reggelim behozzák s iskolába indulhatok legyen foglalkozásom, s hogy a kis barátomnak kedvet szerezzek [... – itt a fénymásolat hibája megszakítja a folyamatos olvasást] önkéntes barátom kinek jegyese s a ki által megismertem ép azon nap jött meg. Nagynéném öt perczig tartó meglátogatása után a templomba siettem, ép jókor értem oda s mindent hallhattam, ott láttam, a ki nekem legnagyobb örömet okozott, az egyetlen Herminkét. Kétszeres ihlettség szállott meg, hogy őt megláttam a 6 napi távollét után mégegyszer oly jól esett őt, enyéimet s a várost látni, a mit fokozott azon tudat, hogy még ma fényképét is bírni fogom. Borbély Ferencz csendőr százados két leánya zavarta csupán boldogságom, folytonos odapillantásaik s mindenkinék feltűnt csevegéseikkel. Isteni-tisztelet után elragadtatva köszöntém s megtevéim megjegyzéseim, melyet Hanaszievicsné Őnagysága s leánya, Mariska is

megerősítettek. Útközben míg a főtért megkerültük, a kedves Hermin többfelé betért vásárlás végett, majd találkoztunk dr. Koch Ferencz egyetemi magántanár úrral, mely után ketten maradva haza kísértem. Délutánra újból sok dolgom volt, mit megnehezített azon körülmény, hogy fényképem után nem mentek el, pedig én délutánra megígértem, hogy választás végett valamennyit oda viszem. De, mivel csak kettő volt késsen, azt vittem fel s a szökébbiket választotta, melyet az egész család is legjobbnak tartott, s melyre engedelmével a következőket írtam „Az aranyos Herminnek emlékül. Kolozsvárt, 1896. 13/IX. Hantz Gy.”

Megszólított, miért mutattam meg oly nyíltan a képet, hisz most már mindenik tudni fogja, a mit már eddig úgy is sejtettek. Genersichné Önagysága ép akkor toppant a kis szobába, mikor írtam s kérdezte, talán titkot írok, de azért kiment, udvariasabb volt, minthogy engem zavarba hozzon, pedig én nyugodtan megmutattam volna a felírást. Cserébe adta legújabb remekül sikerült képeinek egyikét, de kérésemre sem írt rá semmit, talán, mert félt, hogy más is meglátja, tehát nem bízott eléggé, hogy őrzeni fogom, mit alig hiszek, v. udvariassága és szemérve nem engedte, hogy mások tudtával írjon s a vendégeket várakoztassa. Nyugodt és vidám lettem újból, szavam, melynek be nem válthatása délben anynyira gyötört, elmulott, barátom B. Gy.-t is felkerestem, beszéltem vele, sőt ő is fel jött. A délután, bár Klotild és Gábi ngságáék nem voltak otthon, mégis felle kedves volt, pótolta a más három kedves leány hiányukat. Beszélgettünk, játszottunk, majd uzsonna után érdekes beszédek folyamában róczét kerestünk, de hasztalan. 7 órakor barátom és Hanaszievicsné távoztak, s velük kellett nekem is tartanom, nagy sajnálatomra. A tanár úr szíves kérdezősködései s búcsú után távoztunk H. és M. ngságáék társaságában, kik onnan visszatértek, mi pedig beszélgetések között hazamentünk, elfogadván a H-né meghívását, végre az útra készülés, a csomagolás következett. B. Hunyad, 1896. szept. 14-én HGy.

Szept. 14. Korán reggel künn voltam a vasútnál 5.29 perczkor el indultam s Magyaránadason történt 10 percznyi késés miatt csak 1/27-kor értem ide. A nap már fenn ragyogott a gyönyörű tiszta égen, a fedelekre esett harmat olvadni kezdett s a fedelek füstölőni látszottak. Az éj folyamán a földre ereszkedett páraszerű köd mind magasabbra szállott s oszladozni kezdett. Csendes, de biztos léptekkel tartottam most lakásom felé, a falu most nem tetszett oly megnyerőnek, mint első látáskor, idegennek éreztem magam a szó teljes értelmében, mintha egészen másra lettem volna [...]

Október 1. (Csütörtök) Gyönyörű, derült, fényes reggel volt, úgy, hogy örvendett az ember, hogy oly sok eső után újból láthatja a napnak aranyos sugárait. Mosolygó színben tűnt fel újból minden, megújult lelkemben az elmúlt nyarak fenséges képe. Hamarosan iskolába mentem s ép órát tartottam, midőn a szolgálta három levéllel lepett meg, egyiket otthonról küldték, a másik a bátyámtól való volt, a harmadik a képezdei hangverseny műsora. Majd találkoztam Keresztes Károly magyaró-kereki tanítóval, régi ismerősömmel s aztán az igazgató úrnak a néma leány ügyében írtam s ügyeim rendeztem (fizetések). Ebéd után az intézeti kertben sétáltunk s almáztunk, órák után, mikor magán óráim is megtartottam, előadtam újítási szándékom, mit helyeselt, de egyelőre elhalasztani kénytelen, mert nincs reá fedezet. Binder doktornál voltam feldagadt arczommal, ki jód-tincturát rendelt, s kinek 2 frtot fizettem, majd vendégem volt Dóczy Endre róm. kath. lelkész s azután az igazgatóval a vasútnál voltunk, a hol Gy. Zsigmond honvéd főhadnaggyal egy kis incidensem volt, mi szinte rosszul végződött.

B-Hunyad, 1896. okt. 2. H.Gy.

Okt. 2. (Péntek) Gyönyörű tiszta volt az ég, ragyogott a nap, a reggeli hús levegő éltetőleg hatott az emberre. Egész éjjel nyugtalanul aludtam, részint az esteli felháborodás miatt, részint arczom miatt, mely iszonyúan fáj. Sietve felkészültem s egyenesen a gyógyszerértárho mentem, hogy orvosságom elhozzam, mely után magam gyógykezelés alá vettem, de hasztalan, mert a daganat folyton nőtt. Délután kollegáim ösztönzésére a komolyabb bajnak elejét veendő elhatároztam Kolozsvárra haza menni, mit meg is tettem. Otthon csodálkoztam a dolgon, s magam sem vettem olyan nagyba, mind az által reggel egy névjegyem magamhoz hívtam Dr. Genersich Gusztáv egyetemi magántanárt, ki jódos kenőcsöt és forró borogatást rendelt, mert mint mondá, ha a hidegvíz nem használt, bizonyára genny van a daganatban s fel kell vágni. A család ezen igen elszomorodott, de kénytelen volt belenyugodni. Így voltam okt. 3–7-ig, még enni sem tudtam s fölötte bántott, hogy a harmadikán este induló Genersichné Önegyságát nem kísérhettem a vonathoz, s az aranyos kis Herminkét sem látogathattam meg, mire Elektől küldtem el a kötenyt egy névjegy kíséretében. A vágás által okozott fájdalomon átesve, könnyebben éreztem magam, enni is inkább tudtam s vidámabb lettem, habár a sebnek naponkénti mosása s a kötés sok kellemetlenséggel járt. Már pénteken, 9-én felkeltem, hogy végig hallgassam a képezde jubileumát s a hangversenyt, amelyen legnagyobb sajnálatomra részt nem vehettem. E napra ígértem tisztelem tenni, az aranyos szép Herminnél, felkötött fejjel bár, de a hangverseny miatt csak szombaton válthattam be szavam, a midőn este 9 óráig időztem nála s vasárnap a szőlőbe menni határoztuk, a mikor a kedves öcsém bemutattam s midőn Hermin hideg szavai oly mélyen érintettek, hogy hétfőn 12-én kifogásaim s érzelmeim jegyzőkönyv alakban adtam át azon verssel, mellyet számára még augusztusban írtam. E naptól kezdve minden második nap vendége voltam egész eljövetelemig okt. 25-ig bezárólag. Sok minden dologról beszélünk, de legnevezetesebb volt 18-ika, a midőn a szőlőből visszajöve, uzsonna és Hanasieviczék távozása után aranyos szája megnyílt s örökön mosolygó ajkai elkomolyodtak, s kijelentette, hogy neki jó állása van, ő sze[...] évi 1100 frt jövedelme van s nincs reá szorulva, hogy férjhez menjen s ha ezt mégis teszi, akkor tanítani nem fog, mert akkor nem lehet jó háziasszony, s ő már régóta gondolkozott azon, hogy jó volna, ha letenném a középiskolai tanári vizsgálatot, mert ha egyelőre nem is, de idővel gimnáziumhoz juthatok s ha nem is egyetemi tanár, de igazgató lehetek, több a jövőm és jövedelmem s ez nekem is jobb. Mind ezt megérlelte dr. Koch Ferenczné Önegysága s megerősítette Grátz Mór ág. ev. lelkész és Gimesch Károly ág. ev. elemi tanító elismerő nyilatkozata, kik úgy mondták, hogy arra képesnek találunk minden nagyobb fáradság nélkül. Föltételének a mi a jövedelmi részét illeti elfogadtam, a vizsgálatot illetőleg semmi biztos reményre nem bízattam, még akkor sem, midőn a tanár úr közbelépését ígérte. Utóbb kijelentette, hogy ha nem hallott volna rólam annyi jót, s nem remélte volna, hogy a középiskolai vizsgálatot leteszem, nem engedte volna a dolgot ennyire jutni, mi eddigi magatartásával s beszédével egészen ellenkezik s talán be sem áll, ha a család el nem megy. Vittem színes levélapirokat, miket nem akart elfogadni, de ott hagytam s egy kis mellcsokrot küldtem. Okt. 18-án szüreten voltam a nagynénémnél, s mivel szülő kevés volt, s korán készen voltunk, hamar kerekedett tánczra a dolog. Ott volt a két Csiky leány (Ilona és Erzsi), Szilágyi Ilonka, Nagy Katinka és Erzsi. Pompásan mulattunk, én azonban ¼4 órakor eltávoztam azon ürügy alatt, hogy dolgom van, minek nem tudták kitalálni az okát. Otthon átöltözököttem s elmentem a kedves Herminhez, ki, mivel a mamája kizárta fölötte bosszús volt és sok oly dolgot mondott a mamájáról, mit lecsillapulva talán maga is megbánt. Otthonlétem alatt párszor elkísértem a Majális utczából haza. Otthon töltött időmnek haszna volt, hogy a dologgal teljesen tisztába jöttem minden oldalról.

B.Hunyad, 1896. okt. 29-én. H. Gy.

2003. január 21.

A pontos és szöfogadó Hantz (Hantos) Gyula és az aranyos Herminke (majd Kántor Lajos és Hantos Irén) házassága megkötött, így aztán én is beszámolhatok napjaimról. Szűkebb teret jártam be ma, a Mikes Kelemen, a Nagyszamos utca és a Széchenyi tér között (otthon-szerkesztőség-bevásárlás), vagyis maradtam a Kétvízközi majorok belterületén. Nem internetez(tet)tem, a *Korunk*-repertórium (1990–2000) címlapját terveztük meg, véglegesítettük – és jövő hónapi lapszámunk, a „Sztálinizmus Romániában, Közép-Európában” szerkesztését igyekeztünk lezárni. Azt nagyszüleim és szüleim nem sejtették, de 1990-ben még én sem gondoltam volna, hogy szerkesztőségi szobám ablaka a diófánkra néz majd, s egy pár méteres alagút fúrásával a Mikes 15. kertjéből a *Korunk* udvarára juthatnék. A Főtérről (a Mátyás-szoborra néző műemlék épületből), illetve a Vármegeháza földszinti termeiből (ahol a *Korunk* Galéria legszebb éveit élte, Szervátiusz Jenő, Kós Károly, Fülöp Antal Andor, Nagy Albert, Nagy Imre, Balázs Péter, Gy. Szabó Béla, Barcsay Jenő kiállításai) a Szamos-partra, egy udvarvégi rozoga épület (az egykori zsidó gimnázium) emeletére jutottunk, ahol hóolvadáskor meg nyári viharokban beázunk – egyebekben viszont függetlenek vagyunk (már amennyire az állandó pénzihiány függetlenséget jelenthet).

Időutazásunkban tartozom annak (részletesebb) elmondásával, hogy miként vált lehetségessé – több mint egy évszázad alatt, a gének rejtélyes útján – a Mikes Kelemen utca 15. és a Nagyszamos (hivatalosan: Iașilor) 14. ilyen közelítése, összekapcsolása. Vagyis hát vissza kell térnem nagyapám, Hantos Gyula naplójához, s a ház, házunk múlt század eleji, két világháború közötti életéhez, hogy aztán elérkezzünk 1957-hez (amikor a sztálinizmust még korántsem számolták fel Romániában). Néhány oldalnyi fénymásolaton az édesanya (dédanyám), Hantz Samuné Verzák Róza utolsó éveiről, betegségről, haláláról, temetéséről olvasok. Az 1917. január és augusztus közti időszakban (is) Dr. Genersich Gusztáv látta el a háziorvosi teendőket – már itt, a Mikes 15-ben, és ő állapította meg (a két éven át tartó torokrák következményeként) a halál beálltát is. A lelkiismeretes, mély szeretettől és gondoskodástól, felelősségérzettől áthatott leírás a temetési jelenettel, a koszorúk körülírásával zárul. Ez is egyfajta rokoni számbavétel, és a baráti-munkatársi kör szemlézése. Nagyapám jellemzésére is idézem (1917-ből): „...megrendeltem egy elsőosztályú temetést, mely mindenben méltó volt ahhoz a fáradhatatlan, munkás élethez, melyet édes mamám leélt. Sötétkék őszirózsafehér rózsákkal és szekfűvel volt a mi koszorúnk, fekete széles szalaggal, 1. Felejthetetlen édes anyánknak Hermin és Gyula. 2. Tiszta fehér csokor fehér szalaggal Szeretett jó nagymamánknak Gyula, Irénke, Ilus; 3. vörös és fehér rózsá csokor fekete szalaggal, Drága jó édes anyánknak Ginus és Misi, 4. fehér koszorú – fehér szalag felejthetetlen jó nagymamánknak Ginus és Kálmán; 5. Szeretett jó Róza néninek a Krompecher család, lila szalag, lila virág, 6. fehér virág – lila szalag őszinte részvétellel Judik József és családja [J. J. lánya, Judik Mária édesanyám legjobb barátnője – és így az én keresztanyám – volt, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár dokumentációs osztályának főnöke lett; róla tulajdonképpen hosszabban kellene írnom, hiszen a Mikes Kelemen utcai múlthoz tartozik]. 7. fehér és lila virág sötét lila szalag a jó néninek Dr. Genersich Gusztáv és családja. 8. Igaz részvétellel az evang. tanítótestület lila szalag – fehér virág, 9. lila viola koszorú lila szalag őszinte részvétellel a polg. fiúisk tanártestülete. Csokrot hozott Jani Aszód-ról, Clotild fehér csokrot, Rakuscincz Ilona fehér csokrot, Sólýomné Wenrich Anni fehér csokrot, Horváth Jánosné a szeretetházból.” (Zalán Péterné Sólýom Ilus unokatestvérem elbeszélése szerint Sólýom dédmama is lakott a Mikes 15-ben néhány évig, miután családja többi tagja kitelepedett Budapestre.)

A mozaikokból próbálva összerakni a képet, milyen is volt hát (a naplót is író) Hantos nagyapa, aki az udvarlás nem könnyű éveit után 1902. augusztus 5-én kötött házasságot Krompecher Herminnel? (Herminből mégsem lett Ibolya.) És milyen volt ez a szerelem, amely – következtetésem szerint – Hermin részéről az 1893–94-es naplóban leírt első, szívzaggató szerelmet követte? (Mert a szószékről is hallott „H” nyilván nem azonos a polgári iskolai tanár Hantz-Hantos Gyulával.) A tartózkodás, az „illem” betartása írható ugyan a kor számlájára, a családi elvárásokra, ám ezen túl az ifjú, vidám tanítónő láthatóan szigorú feltételeket szab a vele egyidős ifjúnak. Valószínűleg innen magyarázható Hantz Gyula korai szakmai ambíciója. Ennek látványos eredményéről nem a végül is elért iskolaigazgatói funkció, nem is a (szintén hallomásból őrzött adalékként) magyarpárti titkári megbízatás (a húszas években? a harmincasok legelején?) vall meggyőzően, hanem egy lexikoni címszó, amelyet a *Polgári iskolai író-tanárok élete és munkáiból* másolok ki. (A szerző Deák Gyula, a könyv Budapesten jelent meg, 1942-ben.) Nos, eszerint Hantos Gyulának gazdag pedagógiai-szerzői munkássága volt, főként a múlt század első éveiben, egyebek közt a *Polgári Iskolai Közöny* és a *Család és Iskola* hasábjain.

Hantos Gyula tanár. Sz. 1875. Kolozsvár. Működését 1896. kezdte Bánffyhunyon, 1903–14. a kolozsvári á. polg. l., azután pedig az ottani f. iskolában működött. Cikkei: PIK (1897. 10. Helyzetünk, 1909. 3. A nyilvános és magánvizsgálatok szabályozása, 1913. 9. A közös cél felé, 14. Rendkívüli magánvizsgálatok); PI. (Budafok 1906. 5. Levél a szerkesztőhöz); M. Tanügy (IV. 6. Képzés és képesítés); Család és Iskola (1901. 20. A mi eszményünk, 1904. 5. A polgári fiúiskolák reformja, 1905. 7. Leányaink nevelése, 10. Művészi nevelés, 1906. 4. Tanításunk hiányai, 14. Elmélet és gyakorlat, 1907. 4. A szocializmus és az iskola, 1908. 5. A szocializmusról általában, 6. Teendőink, 1909. 4. Milton mint nevelő, 6. A középiskola reformja Horvátországban, 7. Az iskolák reformja és szabadsága, 10. A spanyol iskolaügy, 11. A boszniai iskolák, 12. Chicago iskolái, 13. Darwin mint nevelő, Svájci szünidei tanfolyamok, 16. A művészet iránti érzék nevelése az iskolában, 20. Kísérleti pedagógia, 1910. 1. A büntetés mint nevelési eszköz, 2. Bukovinai iskolák, 3. Franciaország felekezeti iskolái, 4. A mese értéke, 5–8. Lélektani kísérletek, 9. A bajorországi tanítók küzdelme, 10. Pestalozzi szociálpolitikája és pedagógiája, 13. A hivatásszerű képzés, 15. A tanító egyénisége, 17. Virágkultusz, 19. Modern iskolázás, 20. Az igazságra nevelés; 1911. 1. A baseli új iskolai törvény, 4. A gyermek gondolatvilága, 5. Játék és munka, 7. Oroszországi leánynevelés, 8. Játékszerek és szünidei iskolák. 9. A nyilvános vizsgálatokról, 12. Az osztrák népiskolákról. 15. A német tanítók gazdasági helyzete, 16. Az iskola és a modern élet, 17. Szeretet a nevelésben, 20. Az önfegyelmzés, 1912. 2. A helyes beszéd, 5. Atheni iskolák, 6. Ifjúságunk gondozása, 7. A krajnai szláv iskolák, 9. Irodalmi olvasmányok, 12. Az életbelépő ifjú tanítókhoz, 14. A tanítóképző helye az iskolák között, 15. A részvét a nevelésben, 1913. 10. A svájci tanítók kívánságai, 13. A pálya kezdetén); Kolozsvár á.I.É. (1910. Munkára nevelés). Írt könyvismertetéseket német nyelvű szakmunkákról is. Belső munkatársa volt a Család és Iskolának az 1910–12. években.

Ez a lista – gondolom, az egész családnak, de talán a pedagógiatörténettel foglalkozóknak is – nagy meglepetés. Milton? Darwin? Szocializmus? Chicago? Svájc? Oroszország? Bukovina? Krajnák? Ezeknek a cikkeknek illene utánanézni. (Újabb tudatosult adósság!)

És mit csináltak, mire jutottak Hantos Gyula és Krompecher Hermin Kolozsvárról, a Mikes Kelemen utca 15.-ből indult gyermekei? Gyula a helybeli Református Kollégium elvégzése után a Királyi Magyar Tudományegyetem „okleveles közigazda” diplomáját szerezte meg, 1928-ban, Budapesten, előtte az 1924–25-ös tanévben pedig a kar külképvi-

seleti és konzuli szakosztályán fejezte be tanulmányait, majd 1931-ben a Pázmány Péter Egyetem jogi karán tett doktorátust. Irénke (édesanyám), örök fájdalmára, nem iratkozhatott be az egyetemre, akkor nem telt ebből a családnak – Gyula taníttatása Budapesten sokba került; így az orvosi és kutatói pálya (a rák gyógyításával akart volna foglalkozni) csak álom maradt. A Református Leánygimnázium latintanárát, Dr. Kántor Lajost megismerve, fiatalon férjhez ment, két gyermeket szült; a feleség, családjánya, gondos háziasszony élete végéig (1977) értelmiségi életet élt. Húga, Ilonka (Ilus) az 1916–1917-es tanévben kezdte iskoláit a Hantos Gyuláné igazgatta ágostai hitvallású evangélikus népiskola első osztályában, az értesítő szerint Rakuscsinecz Ilona volt a tanítónője. Előkerült egy rózsaszín kartonlapocsksa, Dra Ileana Hantos (Hantos Ilona kisasszony) nevére kiállítva: az 1908-ban alapított „N. Iorga Szabadegyetem” Vălenii-de-Munte-ban működő kurzusait látogathatta, 1927 júliusában, a 184. számú igazolvánnyal. Foglalkozásaként „elevă” (tanuló) van feltüntetve, lakcímeként Cluj, str. Tudor Vladimirescu (vagyis: Mikes Kelemen) 15. Nyilvánvalóan előkészületnek szánták ezt a szülei, hogy helyt tudjon majd állni a kolozsvári, akkor csak román nyelvű egyetemi oktatásban, a kémiai karon. Az akció sikerült – a román nyelvtudást azonban nemigen kamatoztathatta, ugyanis Budapestre ment férjhez 1936-ban Sólyom Jenő evangélikus lelkészhez, a későbbi neves teológiai tanárhoz, egyháztörténészhez, Luther-kutatóhoz (akinek a családja szintén Kolozsvárról repatriált; Sólyom Jenőné Hantos Ilona szült hat gyermeket – valamennyien Budapesten élnek). Ami viszont a román nyelv használata címszó alatt megjegyzendő: a Kántor nevet fölvevett Hantos-lány férje oldalán, egy nyáron, Rîmnicu Vilceán (a Regátban, az Olt-menti szép kisvárosban) vállalt gyűjtőmunkát; a Cheresteşiu-féle magyar-román szótár előkészítésében vettek részt. Három vagy négy évtizeddel később (ifjabb) Kántor Lajosné Nagy Erzsébet (Kántor Erzsébet néven) irodalmi szinten folytatta a magyar-román kapcsolatok ápolását, tíz román könyv (elbeszélés, regény, útirajz) magyarra fordításával, a román sajtó rendszeres szemlélésével.

Ez már a jelenbe vezet át – tehát ez (is) történik a kapun belül, a Mikes Kelemen utca 15.-ben. De még adós vagyok a két világháború közötti, pontosan a húszas-harmincas-negyvenes évek itteni történéseinek elmondásával. Adós vagyok, és alighanem adós is maradok vele. Mert erre a szakaszra vonatkozólag alig találok dokumentumokat, följegyzéseket. Egy-két érdekességet azért igen. Az (1864-ben alapított) Első Magyar Iparbank 13892 számú betétkönyve, Hantos Irénke nevére, illetve a benne talált 1921. augusztusi gépiratos értesítés Krompecher Jenő (akkor még) ezredes úrnak címezve egy háromszáz koronás (4%-os kamatú) járadékot, majd további befizetéseket igazol, összesen (kamatostul) 2517 korona 40 fillérről – ám ebből, mint jeleztem, nem lett sem kolozsvári, sem budapesti továbbtanulás.

Miután a Hantos-gyerekek kirepültek a házból, illetve Hantos Gyula (az apa) meghalt, nyilván megváltozott az élet a Mikes 15.-ben. Nagyanyám már beidézett pepita fedelű noteszei és egy nagyobb – ugyancsak pepita – notesz a legfőbb ismeretek közlői a nyugdíjas tanítónő magányos életéről. Utóbbi a „Receptek főzéshez” címet viseli, és van benne minden, ömlesztve: töltött kelkáposzta és hecsempecs (csipkebogyóból főzött hecserli, azaz hecsedli), Herczegnétől tanult vajás tészta, szepesi tepertyús pogácsa és pozsonyi kifli, zöldborsóleves (brrr!), eperkocsonya, hagymás tokány, paprikás tojás, aranygaluska, gyümölcscecet, disznóölés (zárójelbe téve a „Török” név) – a művelet részletes leírásával. A „tejes kenyér” receptjét idemácsolom: „10 fillér ára élesztőt kb. ¼ óráig kelni hagyunk 1 jó vizes pohár langyos tejben 1 o [kocka] cukorral. Mikor megkelt, tálba öntjük, eldörzsöljük s hozzá teszünk annyi lisztet, hogy jó kemény kovász legyen belőle. Ezt kelni hagyjuk kb. ¾ óráig. Akkor rátöltjük a literből megmaradt többi meleg tejet, melybe beledobtunk 2 nyers, reszelt krumplit, sőt és 2 o cukrot, elkeverjük, teszünk hozzá any-

nyi lisztet, hogy kalácskészta legyen belőle, s megint kelni hagyjuk 1½ óráig. Akkor kikent, kiprélizett tepsibe tesszük, abban is kelni hagyjuk ¼ óráig, tojással megkenjük s 1 óráig lassú tűznél sütjük.” A munkát leszámítva, ez összesen három óra és háromnegyed, vagyis egy fél munkanap. (Erről jut eszembe István fiunk első, önkéntes vargabéles sütése, tizenegy évesen; amikor ő és a bátyja már nyári vakáció volt, mi azonban munkában, egy – nyomtatott – szakácskönyvből kinézve készíttette elő a masszát, s amíg az „pihent”, elmentek a moziba; végül mindkét akció jól sikerült, a vargabéles kifogástalan lett – István orvosná, Laci pedig, évek múltán, operatőrré és rendezővé, majd producerré avansált.) Az ilyen vagy ennél azért kevesebb keletést, pihentetést követelő tésztareceptekre szokta volt mondani tanárnő feleségem az anyósának: – Akkor már inkább pihenek én. Visszatérve nagymamám receptes füzetéhez, látom benne a diós lincit is – ehhez hozzáfűzte (zárójelben): „Saját találm.” Én erre vagy ehhez hasonlóra édesanyám süteményei közt emlékszem (Láng Guszti és felesége, Zsozsó a megmondható, hogy ez milyen volt) – bár lehet, hogy most igazságtalan vagyok nagymamámhoz. Tény, hogy az ő kosztjával kapcsolatban semmilyen emlékem nem maradt, csak az anyai „főzt” ízei maradtak meg nyemen. Az igazsághoz viszont hozzátartozik, hogy a sóska-, a zöldségleves, a becsinált, általában a tejfőlös levelek, főzelékek a mai Mikes 15-ben messze jobbak, mint a gyerekek és ifjúkoromban fogyasztott rántásos ételek voltak.

Hosszú távon a recepteknél (meg „fejből ételeknél”) bizonyára fontosabb a recepttel meg nem valósítható gyermeknevelés, beleértve lehetőség szerint az unokákkal való foglalkozást is. Ez persze mértékegységekkel nem mérhető – csupán az eredmény felől. Boldog az a család, ahol így igazolódik az utódlás. Én úgy gondolom, hogy a Mikes Kelemen 15. ebből a szempontból nem vizsgázott rosszul, nemzedékeken át. Mondják, a pedagógus szülők gyermekei a legrosszabbul neveltek. Szeretném hinni, hogy az itt felnőttekre is érvényes: kivétel erősíti a szabályt.

2003. január 22.

Csendes nap a szerkesztőségben és itthon is. A Magyar Kultúra Napját (a Himnusz születésnapját) munkával ünnepelhetem. Most lehetne – kellene – megpróbálnom kiegészíteni a Mikes Kelemen 15. történetét a dokumentumokból, naplókából kimaradtakkal, illetve már a mi történetünkkel, a harmadik és a negyedik nemzedékbeliekkel, az itthon-maradások és távozások leírásával, magyarázatával. Még azelőtt „beköltözéssel” a Mikes utcai otthonba, szüleimmel, a nagymamával közös háztartásba. És az 1945 májusát megelőző évekkel – jöllehet azok elsősorban a Király utcai református tanári házban, főképpen pedig a Farkas utcában, az állami gyakorló gimnázium igazgatói lakásában zajlottak. Próbálkoztam már ennek felidézésével, erről szól az „Örökségem: az iskola”, továbbá a „Király utcai királyságom” és összefoglaló szándékkal a „Kolozsvári tükör”. Ez utóbbiba természetesen beletartozik önálló életkezdesünk hat éve a Dónát úti pengeblokk hetedik emeletén. A folytatás pedig ismét a Mikes utcában, azaz a Croitorilorban.

A história (az irodalomtörténet?) része lehetne a nagy család tagjain kívül itt megfordultak számbavétele; amiről én hozzávetőleges teljességgel számot adhatnék, az is közel fél évszázad. Ennek a megírása – csupán a XX. századi magyar irodalom és művészetek, a média felől – rengeteg időt és levele más műfajt követelne. Akkor hát maradjunk a legkésőbb született családi dokumentum megidézésénél: a Krompecherek, a Genersichék, a Hantosok (Hantzok) örökségébe bekerülő, ide egy más világot behozó, első értelmiségi nemzedékként frissítést, másfajta tapasztalatokat, bizonyos fokig másfajta világlátást jelentő tanárember, apám, Dr. Kántor Lajos önéletrajzánál. A kor követelményeinek enged-

ve, itt-ott lekerekítve, egynémely rossz emlék fölött átsiklódva, valamilyen dosszié részeként íródhatott, talán az egyik gyerek érdekében, nővérem kérvényének, vagy az én aktaímnak kiegészítéséül. A benne foglaltak azonban az ötvenes évek káderezésének elmúlásával őrzik érvényességüket, már csak azért is, mert az emlékezőt némelykor szerencsésen elragadják a részletek.

1957. december 20.

Dr. Kántor Lajos önéletrajza

Születtem 1890. szept. 20-án Désen. Apám Kántor János földműves. Az ő szülei: Kántor János és Székely Sára, szintén földművesek voltak. Anyám: Balogh Karolina. Az ő szülei: Balogh Károly és Vass Ágnes. Apja csizmadia volt. Személyesen egyik nagyszülőmet sem ismertem. Szüleim elbeszélése szerint az apám anyja és az anyám apja kolerában haltak meg, apai nagyapám pedig erdei szerencsétlenség áldozata lett. Az árván maradt 5 gyermek közül apám volt a legidősebb, ő is csak 15 éves volt. Elbeszélése szerint az árvák tudóra mindenükből kiforgatta őket, összesen az 5 gyermekre $\frac{3}{4}$ hold igen gyenge minőségű föld maradt. Az árvákat 5 különböző család vette magához. Apám Székely József gazdálkodóhoz került, aki anyai nagybátyja volt. Ide került anyám is az apja halála után, Székely Józsefné, Vass Mária ugyanis anyai nagynénje volt. Tehát apám és anyám gyermekkorukban ugyanazon család oltalma alá kerültek. Székely József korán elhunyt, özvegye, aki Vass György odavaló ref. lelkész leánya volt, puritán életű, köztiszteletben álló asszony a gondozása alatt felnőtt ifjakat összeházasította. Házasságukkor apám 23, anyám 20 éves volt. Házasságukból 13 gyermek született, akik közül 8 érte meg a nagykorúságot. Anyám hetvenedik évében, 1930-ban, apám 83. évében, 1940-ben halt meg. A felnőtt 8 gyermek közül csak ketten végeztünk főiskolát, a 10 évvel fiatalabb öcsém (Kántor Antal) Budapestben rajztanár, két bátyám gazdálkodó maradt, 3 nővérem iparoshoz, illetőleg kereskedőhöz ment férjhez (Ilona Ebédi Endre kőfaragóhoz, Róza Szilágyi József mészárosához, Juliska Simonfi Albert vaskereskedőhöz), egy nővérem 20 éves korában tbc-ben meghalt.

Én a 13 gyermek közül a 7. voltam. Csak nyolcéves koromban adtak iskolába, mert szükség volt otthon kisebb testvéreim dajkálására, négy nagyobb testvérem pedig még iskolába járt. Földművelő embereknél a gyermek nem teher, hanem segítséget jelent, mert már 5–6 éves kortól munkára használják. E munka rendesen állatorzással kezdődik és végigmegy a földművelés minden ágán, kezdve a szénagyűjtésen, gereblyézésen. Mindig megmosolygom azt az életrajzírórt, aki a népi életmód teljes ismeretlenségében azt írta egyik székely nagyságunkról, hogy „fiatal korában pásztorkodott.” Nem tudta, hogy különösen a székely havasokban a vakációzó fiúk éppúgy „pásztorkodnak”, mint otthon maradt fivéreik. Sohasem tartottam szégyennek semmiféle munkát, és természetesnek tartottam, hogy az iskolai szünidőkben magam is segítettem szüleimnek minden munkában, még az egyetemi szünidőkben is. Kérés nélkül is. A családi otthonban, majd orosz fogságban tanultam meg igazán becsülni a paraszt nehéz munkáját, de sok örömet is jelentő foglalkozását.

Elemi iskolát a dési református fiúelemi iskolában végeztem. Az egész környezet számára áldást jelentett a mély emberi érzésekben gazdag, haladó szellemű, szabadkőműves „Budai bácsi”, aki a szegények gyámola és a nemzetiségek felkarolója volt négy évtizedes tanítósága és igazgatósága alatt. Iskolája nem tett különbséget a nemzetiségek, sőt – amint visszaemlékszem – talán a társadalmi osztályok gyermekei között sem. Sok kedves, még most is tartó barátság fűz számos román és zsidó osztály- és iskolatársamhoz még az elemi iskolából. Ennek az iskolának nemcsak szelleme volt magas fokú, hanem kitért az oktatás terén is. A gimnázium alsó osztályaiban a más iskolákból jött tanulók messze elmaradtak tőlünk olvasásban, helyesírásban, az egyszerű számtani műveletekben.

Én különösen sokat köszönhettem Budai Eleknek. Két évig volt osztálytanítóm az I. és II. osztályban, de később is mindig magamon éreztem szerető tekintetét. Négy éven keresztül én kaptam az iskola legnagyobb jutalmát, az évi 10 koronát kitevő „Budai Elek-alapítvány” kamatát, amivel akkor 5–6 hónapos süldőt lehetett venni. Budai bácsi beszélt rá szüleit, hogy gimnáziumba adjanak.

Gimnáziumi tanulmányaimat a dési állami gimnáziumban végeztem mindig jeles előmenetellel. Ugyanott tettem érettségét is. Az én időmben az iskola Dr. Kőrössy György igazgatása alatt működött, aki később a megalakuló kolozsvári gyakorló-gimnázium igazgatója lett, majd Budapesten is szerepet játszott a tanügy terén a forradalom idején. Abban az időben jelentékeny újításokat vezetett be a középiskolai tanulók számára. Nemcsak az önképzőkör működött fokozottabban, és évente különböző díjak kitűzése ösztönözte a tanulókat versenyre, hanem a felsőosztályosok számára olvasótermet rendezett be körültekintéssel megválogatott gyűjteményes kiadások és modern könyvek beállításával. Később megalakultak, talán túlzott mértékben is, a különböző szakkörök. Jó szemmel nézte, hogy szorgalmas olvasói voltunk a szakszervezeti könyvtárnak; az ő útbaigatására lettem előfizetője a Huszadik Század havi folyóiratnak. A dési gimnázium pályadíja ösztönözte a folklórral való foglalkozás felé, a „Dés környéki mesék”-kel 20 korona pályadíjat nyertem. Kőrössy György buzgalmára alakítottuk meg az „antialkoholista kör”-t is, melynek keretében már a III. osztálytól kezdve a természetrajzi órákon előadásokat tartottunk.

Már a gimnázium I. osztályában is adtam magánórákat, a III. osztálytól kezdve pedig keresetemből nemcsak magam ruházkodtam, hanem rendes fizetéssel 2–2 évig a gimnáziumban vívást, gyorsírást és franciát is tanultam, az érettségi után 240 korona megtakarított pénzem volt a postatakarékban, ami az egyetemi évek alatt jófoggott rendkívüli kiadásokra.

Az akkori dési tanárok közül szorgalmával kiemelkedett a később Budapestre került Dr. Lukinics Imre, aki mint egyetemi tanár jelentős tudományos működést mutat. Pedagógia terén azonban nem ért el hatást, nem tudta ösztönzőleg befolyásolni tanítványait. Annál nagyobb hatást gyakorolt tanítványaira a Désen csak két évig működött Dr. Lengyel Miklós magyar–latin szakos tanár, akit tudásáért és igazságosságáért minden tanítványa szeretett. Benedek Elek veje lett.

Érettségi után nagy kitüntetés ért, a budapesti „Báró Eötvös József-Collegium” ösztöndíjas tagja lettem. Négy éven át, 1910. szeptember 1-től 1914. június 30-ig élveztem az akkori idők legnagyobb ösztöndíját, évi 1000 koronát, ami azt jelentette, hogy igazán nagy-szerűnek mondható teljes ellátáson kívül még havi 20 korona zsebpénzt is kaptam. Mindezt egyetlen ellenszolgáltatást kértek, a tanulást, az önképzést.

Az Eötvös Collegiumban az igazgató, Bartoniek Géza, magyar–latin–görög szakra irányított azzal a felvilágosítással, hogy alapvizsgázni mind a három szakból kell, szakvizsgát a két választott tárgyból tegyek, de le kell hallgatni a harmadik szak kurzusait is, s ha majd szükség mutatkozik, később könnyen leteszi az ember a szakvizsgát abból is. Én 1912 májusában mind a három szaktárgyból alapvizsgáztam, utána klasszika-filológus lettem, de lehallgattam az előírt magyar szaktárgyi órákat is. 1913 nyáron ösztöndíjjal a római múzeumok tanulmányozására mentem, 1914 áprilisában latinból és görögből szakvizsgáztam, júniusban pedig görög–latin–ókori történetből doktoráltam, 1914. június 20-án summa cum laude avattak doktorrá. Doktori értekezésem címe: „Theophrastos Characteres-e” volt. Beválasztottak a klasszika-filológiai társaság tagjai közé, és 1914. szeptember 1-i hatállyal 1914. június 19-én a budapesti gyakorló gimnáziumhoz ösztöndíjas tanárjelöltnek nevezett ki a közoktatásügyi miniszter.

Az Eötvös-Collegiumot 1894-ben Eötvös Loránd alapította a francia École normale supérieure mintájára apja emlékére. Tanárképző internátus volt, amelybe a bejuthatás feltétele a középiskola legalább négy felső osztályában tanúsított jeles előmenetel. Az egyetemi órák látogatásán kívül az első évben heti 2 órában a német és négy éven keresztül mindenkinél heti 4 órában a francia nyelv tanulása kötelező volt. Ezenkívül minden szaktárgyból voltak órák a kollégiumban is. E kurzusokon igen komoly munka folyt nagy penzumokkal. Számomra örökké felejthetetlenek lesznek Gombocz Zoltán, Horváth János, Alexánder Bernát órái. Kétévenként a francia nyelv elsajátítására École normale-t végzett két francia tanárt alkalmaztak, azért alkalmazták őket csak két évre, hogy a hallgatók ne használhassák kiségitőül a magyar nyelvet.

Az én időmben Bartoniek Géza volt az igazgató, aki egyetemi hallgatókhoz illő szabadságot tudott meghonosítani az intézetben, szabadosság nélkül. Szerette és értékelte a kötelességét végző kollégistákat, de nem maradhatott a kollégiumban, aki kötelességét elhanyagolta. Ez az eset azonban ritkán fordult elő, a négy év alatt, amíg én a kollégium tagja voltam, csak kétszer történt meg.

A kitört első világháború megakadályozott állásom elfoglalásában. Kinevezésem 1914. szeptember 1-i hatályú volt, nekem pedig augusztus 1-én katonának kellett bevonulnom a dési 32. honvéd gyalogezredhez. A kiképzés és rövid frontszolgálat után 1915. március 30-án Galíciában, Peremis [Przemysl] alatt csaknem egész hadosztályunk orosz fogságba esett. Hét évig voltam fogságban, kevés kivétellel a szibériai Krasznajarszkban. A hadapródi rangfokozatot az oroszok eleinte nem ismerték el tisztjelölti rendfokozatnak, néhány hónap múlva azonban e kérdés rendeződött.

A krasznajarszki tábor nagy tisztí fogolytábor volt, átlag 6000 tiszt volt ott mindenféle nemzetből a központi hatalmaktól. A legtöbb volt a magyar és osztrák–német, utána a birodalmi német és török. Akadt azonban sok más nemzetiségű hadifogoly: román, horvát, tót, olasz, görög stb. Bő alkalom kínálkozott tehát a nyelvtanulásra. Én a németben, franciában, majd az angolban igyekeztem megerősödni, később a románt kezdtem tanulni erdélyi románoktól.

A hadifogság sok nehéz időt jelentett csaknem mindenki számára, de utólag visszatekintve, kellemes emlékek is fűznek hozzá. Az ott eltöltött 7 évet nem töltöttem el haszontalanul, a nyelvek tanulásán kívül sok olyan könyvet olvastam el, melyekre rendes körülmények között aligha kerülhetett volna sor. Az orosz nyelv gyakorlására csak az utolsó másfél évben nyílt számomra alkalom, amikor a városban dolgoztam oroszok között is. Ekkor a nyelvben való megerősödésemet megkönnyítette az a körülmény, hogy azelőtt könyvből már átmentem a nyelv szerkezetén.

Egyik legnehezebb idő volt, midőn 1918 augusztusában két újonnan sorozott orosz ezred mehtagadván a frontra menést, a cseh légionáriusok vezetése alatt álló táborparancsnokság 800 orosz katonát lövetett főbe, ugyanakkor 18 hadifogoly is ártatlanul áldozatul esett a bosszúváagnak. A kivégzettek, köztük a hadifoglyok is, Kolcsák leverése után, 1921-ben a volt hadifogolytábor közepén szép emlékművet kaptak.

A hadifogság, általában, köztük az orosz hadifogság is, több irodalmi vagy kevésbé irodalmi feldolgozást kapott. A hadifogolyélet nagy általánosságban ugyanolyan körülmények között folyt le szinte mindenütt. Az életből való kiszakítotttság, a csak férfiak együvé tömörítése azonos aberrációkat, erkölcsi megtévelyedéseket és bűnöket termelt ki. A krasznajarszki tábor jól megszervezése, melyben a hadifoglyoknak nagy része volt, a Kuncz Aladár „Fekete kolostor”-ában rajzolt állapotokat azonban nagyban enyhítette. Énekkar, zenekar, színház, különböző előadások, istentiszteletek, sport, gyakori futballmeccsek stb. szórakoztatták a hadifoglyok tömegeit. Gyakran a táborparancsnokság hozzártartozói, városi ismerősei is engedélyt kaptak e látványosságok megtekintésére. A ha-

difogyok maguk vezették az étkezédéket, üzleteket, a fürdőt. Kuglipályánk két oldalán gyönyörű két sor spenótot termeltem. Három-négy év után a hadifogy megcsömörlött a szellemi munkától, a fiatalabbja 1917 után csaknem mind valamilyen mesterséggel foglalkozott, termékeit az engedéllyel bírók a városban értékesítették. Volt idő, amikor Szibéria a kezdetleges ipari cikkek jelentékeny részét a hadifogytáborokból kapta. Nem mondható, hogy nem történtek visszaélések is.

A krasznajarszki hadifogy temetőben sok ezer hadifogy alussza örök álmát. Sok jóbarátnak, bajtársnak őrlődött fel az egészsége és idege, lett öngyilkos. A legtöbb áldozatot azonban az 1914/15 telén, majd a Kolcsák hadseregének leverése után 1920 telén kiűtött kiütéses tifusz szedte. Ez utóbbinak borzalmait még az is tetézte, hogy a kolozsvári egyetemi kvesztor fia, Orbók Béla II. évet végzett orvostanhallgató által készített szérum túl erősnek bizonyult, és a beoltott orvosok, köztük Orbók is, áldozatul estek, és csak azok maradtak életben (összesen 2–3), akik nem oltatták be magukat, minthogy már előbb átestek a betegségen. Nyolc orvost veszítettünk így el. – Talán legmeggrázóbb volt a tábor számára a két Gyóni (Achim) testvér halála. A költő öccse, aki tényleges katona volt, tbc-ben meghalt, költő bátyját, aki fájdalmában megőrült és magáról szagatván le a húst, két hét múlva temettük.

1920 tavaszán én is a 640 túszt közé kerültem mint tisztjelölt. Számomra a kényszer-munka nem jelentett különösebb megerőltetést. Már 1917-től fizikai munkát is végeztem. Kezdtem a cigarettafüvel készítéssel és cigarettaöltéssel, csakhamar áttértem a cigaretta- és dohánydoboz faragásra. Négyen alkottuk meg munkacsoportunkat, és szakosítottuk magunkat. Én a faragást végeztem. A szép játékú szibériai nyírfából gyönyörű ló- és nőfejes dobozokat készítettünk, példánkat mások is követték. A nagy tifuszjárvány idején áttértünk a priccskészítésre, majd az asztalosságra. A tússzá nyilvánítás ilyen minőségben talált. Munkát bőven kaptunk s anyagot is. Akkor már munkacsoportunk 16 hadifogyra szaporodott, később vezetésünk alá mintegy 60 orosz katonát is beosztottak tanulásra. Így sokáig a táborban maradhattunk. Csak később kerültem pincérnek a városba, azután élmezést kivéve szanitéc lettem egy szülőházban, végül mintegy negyvenedmagammal a város környékén levő katonai kertészetbe osztottak be, ahol a terményt igyekeztünk összeszedni és megmenteni a fenyegető fagy elől.

A dolgozó fiatalok szinte kivétel nélkül igyekeztek segíteni az öregeken és betegeken. Ez a vonás már a tábori életben is jellemző volt. A kezdeti önkéntes adományokat a táborparancsnokság rendszeresítette, s az 50 rubel havi fizetésből 3 rubelt kötelezően fizettünk be a táborparancsnoksághoz, amely a begyűlt tekintélyes összeget belátása szerint használta fel, év végén pedig parancsban hozta tudomásra az elszámolást.

Krasznajarszkból 1921 őszén indult meg a túsztok kicserélése az „Amerikai Keresztény Ifjak Szövetsége” közvetítésével. Én a második szállítmánnyal, százhuszadmagammal indultam el 1921. dec. 24-én. Moszkván keresztül (ahol két hétig tartózkodtunk, és néhányadmagammal sikerült a nagy székesegyházat, több múzeumot, köztük a néprajzi múzeumot is megtekinteni, melyben fajrokonaink díszes öltözetében gyönyörködünk különösen), Rigán át (ahol találkoztunk és elbeszélgettünk a Magyarországból jövő 72 tússzal, köztük volt Kéri Pál is), Stettint, Berlint, Bécsset, a Csóton történt leszerelés után Budapestet érintve a szatmári karanténtáborba, 1922. április 3-án pedig hazaérkeztem Désre.

Tulajdonképpen csak látogatásra jöttem haza Désre, de családom rábeszélésére Erdélyben maradtam. [Itt ki kell egészítenem, helyesbítenem kell a leírt beszámolót. Apám többször is elmesélte nekünk, hogy az Eötvös Kollégium igazgatója figyelmeztette a hadifogságból hazatérőben levő volt diákját, hogy most otthon, Erdélyben van szükség rá. Föltételezem, hogy egy 1957–58-as romániai dossziében ez nem hangzott volna jól.] Nagy

Károly ref. püspök arra biztatott, hogy szerezzem meg a román oklevelet is, mert akkor az egyházi iskoláknak szükségük volt román szakos tanárra. Két év alatt eleget tettem ígéretemnek.

1922. szept. 1-től 1940. szept. 30-ig a kolozsvári ref. leánygimnáziumnál tanárkodtam. Helyettes tanár csak négy hónapig, 1922. dec. 31-ig voltam, ugyanis dec. közepén letettem a pedagógia vizsgát, s így a latin–görög szakra megkaptam a tanári oklevelet. 1924 júniusában oklevelet szereztem a román nyelvre is. Ekkor a kolozsvári ref. fiúkollégium meghívással át akart vinni a kollégiumhoz, erről Kovács Dezső értesített, s a meghívás átment már a tanári gyűlésen, mikor a leánygimnázium igazgatójának közbelépésére, hogy nem nélkülözhet a leánygimnázium, az egyházkerület igazgatótanácsa a meghívást nem hagyta jóvá. Három évig a fiúkollégiumnál is heti 8–16 órát adtam, a két intézetnél heti óráim száma az 1925/26. tanévben 42 volt. Egész tanárkodásom alatt heti óráim száma nem maradt alul a 27 alatt. Eleinte a román órák száma volt túlsúlyban, később – több tanár Magyarországra történt repatriálása után – átvettem a latin órákat egészen, a görög bevezetése után azt is, így végül csak egy-két osztályban tanítottam a román is.

1927 júliusától 1941 végéig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára voltam. Az elnökség kérésére vállaltam e nehéz feladatot, mert az erdélyi magyarság e legnagyobb kultúr-intézménye a támadások kereszttüzeiben állott. Már másodízben függesztették fel működési engedélyét, Kelemen Lajos akkori titkár a román nyelv nem tudása miatt nem vállalta az ügyek vitelét. Szép hivatásnak éreztem a Múzeum-Egyesület megrekedt működésének beindítását, az Egyesülethez tapadt politikai előítélet hatásának csökkentését, anyagi erejének megerősítését. Több évi kitartó munka után (melyben Kelemen Lajos régi titkár mindig készséges útmutatással és felvilágosítással állott mellettem) az Erdélyi Múzeum-Egyesület minden állami támogatás nélkül elismert tevékenységet fejtett ki: népszerűsítő és szakelőadásokat tartott mind a négy szakosztály, vándorgyűléseket és orvosi kongresszusokat tartottunk a nagyobb vidéki városokban, újra megindíthattuk az Erdélyi Múzeum folyóiratot, kiadtuk a vándorgyűlések emlékkönyveit, megjelentettük az Egyesületnek már csaknem kész 50 éves történetét, kiadtuk az EME háromnegyedszázados tudományos működésének emlékkönyvét stb. Közben csaknem megszakítás nélkül tárgyalások folytak a kormánnyal az EME kérdéseinek megoldására. Ezekben a tárgyalásokban nemcsak mindig részt vettem és azokat magam készítettem elő, hanem az egyesületnek minden anyagi, adminisztratív, előadásokat, vándorgyűléseket előkészítő ügyét magam végeztem, az egyesületnek sem irodai, sem szolgazsemélyzete nem volt. György Lajos főtitkár kimondottan csak a kiadványok szerkesztését vállalta. Ezt megválasztásakor határozottan kikötötte és mindvégig betartotta.

Az állammal folytatott tárgyalások kezdetben szinte reménytelenek voltak, később azonban mind több és több megértés mutatkozott mindkét részről. A tárgyaló felek bizottsági kölcsönösen megismerték az EME lényegét és célját, valamint az 5 tár felbecsülhetetlen értékű gyűjteményeit, de az EME bizottsága azt is belátta, hogy az Egyesület aligha lesz valamikor olyan helyzetben, hogy a maga erejéből fenntarthassa a tárakat. Így a csaknem húsz évig folyó tárgyalások odavezettek, hogy az EME csak a szorosabb értelemben vett magyar vonatkozású gyűjteményeket kívánta saját kezelésbe venni, s e célra meg is vettük a Jókai utca és Majális utca sarkán levő földszintes szép területű házat Dr. Groza Pétertől múzeumépítés céljára. 1940-ben a szerződés már csak jóváhagyásra várt, amikor a bekövetkezett politikai események a dolgoknak más fordulatot adtak. A tárgyalások előkészítése, sok-sok előzetes megbeszélés és a kezdetben áthidalhatatlan ellentétek letompítása mind a titkárra várt. Így az érintkezés az ellenfelek közelebbi megismeréséhez és nemritkán kölcsönös nagybecsüléséhez vezetett. Dr. Stanciu Victor ásványtári igazgató, egyetemi tanár és különösen Dr. Borza Alexandru növénytári igazga-

tó, egyetemi tanár (aki az utolsó 8–10 évben román részről a tárgyalóbizottság elnöke, végül pedig a minisztérium állandó megbízottja lett) a régi antagonizmussal nemcsak szakított, hanem sok megértést mutatott.

1940. október 1-től 1944. október végéig a kolozsvári gyakorló főgimnázium igazgatója voltam. Ez az intézet kezdettől fogva – azt hiszem – létezése végéig a szegény és a Kolozsvárt gyökértelen szülők gyermekeinek iskolája volt. Tanúk igazolhatják, hogy mind az iskolai ünnepélyek, mind a szülői értekezletek eléggé látogatottak voltak úgyannyira, hogy a díszterem többször alig tudta befogadni vendégeinket. A tantestület és a tanulók közötti viszonyba sikerült bensőbb, egymás életével kölcsönösen törődő kapcsolatot bevenni. A tanulók bizalommal fordultak tanáiraikhoz és igazgatójukhoz még olyan ügyekben is, amiket a diák el szokott hallgatni, vagy éppen eltitkolni tanára előtt. Gyakran terveztünk iskolai kirándulást, s ezeken mind a tanárság, mind a diákság csaknem teljes számban részt vett.

Megemlítem, hogy a kolozsvári román leánygimnázium beszervezését és megnyitását szintén reám bízta, a román fiúgimnázium igazgatását pedig egy évig minden tiltakozásom ellenére kénytelen voltam vállalni. Hiába hivatkoztam többször is arra, hogy fizikailag lehetetlen két ilyen fontos iskola vezetését ellátni, különösen akkor, midőn a két intézet csaknem egy kilométerre van egymástól.

Nem volt nap, hogy igazgatói irodámban legalább 5–6 román szülő ne fordult volna meg tanácskérésért. Minden esetben az illetők anyanyelvén beszélgettünk, s mindig az volt az érzésem, hogy meglegéssel távozott az illető. Nem egy közülük megkísérelte háláját anyagilag is kifejezni, s csodálkozott, hogy ez teljesen lehetetlennek bizonyult számára.

Jólesik ma is, hogy szülőkkel és tanítványokkal őszinte örömmel találkozunk és beszélgetünk el a közös élményekről. Ez vonatkozik a román egykori tanítványokra is.

1957 őszén megrendezett tízéves érettségi találkozón jóleső örömmel hallottam egyik volt tanítványunk szájából: „az volt az egykori gyakorló gimnázium legnagyobb jótéteménye, hogy tanár és diák közt nem volt az a más iskolában tapasztalt nagy távolság, bizalommal fordulhattunk tanárainkhoz.”

1944. november 1-től nyugdíjazásomig, 1951. június 30-ig a volt ref. fiúkollégiumban tanárkodtam, e működésemben csak rövid megszakítás volt a helybeli tanítóképzőhöz való áthelyezésem (1947. novembertől a tanév végéig). Két évig (1951. nov. 1-től 1953. nov. 1-ig) a Román Tud. Akadémia szerkesztésében készülő román–magyar szótár munkálataiban vettem részt, majd mintegy három évig a tudományos könyvkiadónál korrektori munkákat végeztem mint alkalmi akkord-munkás. Az inkadrálást nem fogadhattam el, mert akkor fiam elvesztette volna az egyetemen két ösztöndíját.

Az Eötvös-Kollegium bevezette tagjait a tudományos munkamódszerbe. Már az első évben Horváth Jánosnál megtanultuk, hogy a megkapott bibliográfiát hiány nélkül át kell olvasni. Dolgozataink felolvasásakor okvetlen kiderült, ha esetleg nem néztünk utána mindennek. Igen barátságosan, de mélyen vágó finom gúnnyal tette meg ilyenkor észrevételeit. Gombocz Zoltán többször felhívta figyelmünket nyelvészeti óráin, hogy mennyire hiányzanak a romanisztikával foglalkozó nyelvészek. Melich János pedig, első egyetemi óráin igyekezett megkedveltetni a gólyákkal a nyelvészetet. „Aki naponta csak egyetlen órát foglalkozik is rendszeresen a nyelvészettel, feltétlenül sokra viszi” – szokta mondani. A Horváthnál készített „Máriasisírmak” című dolgozatom, a nyelvészetből készített „A »pedig« szó az Apor-kódexben” című dolgozatom örökre fiókomban maradt felhasználatlanul, pedig de hányszor vettem kezembe őket fiatal tanár koromban; azonban mindig megakadályozott e kérdések továbbvitelében az a tudat, hogy az első háború mi-

att életemből a tudományos kérdésekkel való foglalkozás terén nyolc év kiesett, 1919 után pedig még sokáig nem jöhettek Erdélybe magyar folyóiratok. Csak az Alexander Bernáthoz készített „Pláton Állama” című dolgozatom egy részét tudtam felhasználni igénytelen felolvasásomban a tordai vándorgyűlésen.

Mind a latinból, mind a görögből készített szakdolgozatomat doktori értekezésnek szántam, és ilyen keretben dolgoztam ki. Végül mégis a görögöt választottam főtárgynak és ennek dolgozatát nyomattam ki. Latin szakdolgozatomat a keresztény latinságból választottam „Paulinus Nolanus”-t. Vizsgáztató szaktanárom, Bodis Justin igen dicsérte dolgozatomat és annak kinyomtatására ajánló levelet adott. A fenti okok miatt azonban ennek is elmaradt a kiadása, mert a háború miatt elvesztett nyolc évem és a hazatérésem után a kezdeti nehézségek miatt eltelt pár év alatt, tehát a mintegy másfél évtized alatt bizonyára megjelentek idevágó dolgozatok, azonban a kolozsvári egyetemi könyvtárban hiába tettem kísérleteket ennek utánanézésére.

Nem láttam tehát kiutat e vajúdó éveimből, mint hogy alkalmazkodjam a körülményekhez; kisebb alkalmi cikkeket írtam a helybeli napilapokba és folyóiratokba, és pedig vagy teljes névalírással vagy nevem kezdőbetűivel (K. L.), vagy pedig nevem végző betűivel (-r. -s.) szignálva. E cikkek a könyvismertetések, a napi politikai, pedagógiai kérdések területén mozogtak, itt-ott irodalmi kísérletek, románból való fordítások voltak.

Mínthogy az iskolában sokáig a román nyelv tanítására szolt beosztásom, azonkívül román nyelvi szakdolgozatom tárgya is a folklórra esett, irodalmi érdeklődésem mindinkább a román irodalom felé tendált. Mint az iskola román könyvtárának vezetője, a megadott keretek között tetszésem szerint szereztem be a román könyveket, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára pedig – mínthogy az Egyetemi Könyvtár jelentékeny része a múzeumé volt – nemcsak gyakori látogatója voltam a könyvtárnak, hanem kivételezett látogatója is. E körülmények elősegítették, hogy az irodalmi klasszikuson kívül könnyen megismerhettem az irodalmi kritikai műveket és az irodalmi újdonságokat. Ezek az okok hozták magukkal, hogy mindinkább elmerültem a román irodalom és főleg a román folklór tanulmányozásába. Erre a korszakra esnek idevágó dolgozataim.

Sajnos életem folyásának külső körülményei megakadályozták abban, hogy magam egyirányú stúdiumnak szenteljem. A háború következtében történt kiesésem a kurrenciából magával hozta, hogy szakítanom kellett a klasszikafilológiával, avagy a nyelvészettel kapcsolatos érdeklődéssel. Később az Erdélyi Múzeum-Egyesület sorsa parancsolólag tette kötelességemmé, hogy az egyesület kérdéseit előbb megismerjem, majd ezek sorsát szinte egymagam vegyem a vállamra. Az irányítás mind az EME népszerűsítő és tudományos tevékenységében – kivéve az Erdélyi Múzeum folyóiratot –, mind a kormányokkal folytatott tárgyalásokban nekem mint titkárnak a kezében volt, és mondhatom, hogy szinte több munkát adott, mint az iskola.

Nem a magam, hanem a felekezeti értekezlet iniciatívájából és ennek felkérésére szerkesztettem 1930-ban a III. osztály, majd a IV. osztály számára a latin tankönyvet, melyeket 1947-ben is, közvetlenül a tanügyi reform előtt, mikor a latin kiesett a tantervből, III. kiadásban adtak ki.

Eleinte csaknem minden iskolai órám a románból telt ki, majd – amikor Biela Mária a ref. leánygimnáziumtól Magyarországra repatriált – tanárhiány miatt át kellett vennem az összes latin és a néhány görög órát. Mikor pedig 1940-ben a gyakorló gimnázium igazgatója lettem, nemcsak átvettem a filozófia tanítását, hanem az új iskola vezetését is meg kellett tanulni és irányítani kellett a tanárjelölteket is az idevágó heti 2 elméleti órán kívül is. 1945-től kezdve a ref. fiúgimnáziumban csak latint tanítottam 1947-ig, a tanügyi reform után pedig csak románt.

A fenti körülmények már magukban is megnehezítették az egy stúdióban való elmélyedést, hiszen az átállítás természetszerűleg sok időt vett igénybe, s korlátozta a tudományos, pedagógiai, irodalmi működést.

Munkáim felsorolása

Önállóan megjelent tanulmányaim:

1. Theophrastos Characteres-e. Doktori értekezés. 61 oldal. Budapest. Németh József Könyvkereskedése.
2. Műkedvelők Színműtára. Cluj-Kolozsvár. 1925. Magyar Nép Könyvtára. 12–13. Magán- és párosjelenetek, egyfelvonásos színdarabok gyűjteménye. Összeállította és részben átdolgozta –.
3. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái. Lugos. 1930. Erd. Tud. Füz. 23. sz. Megjelent franciául is a „Glasul Minorităților” folyóiratban. 1930. 6. sz. 186–208.
4. Latin nyelvkönyv a középiskolák III. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár, 1930.
5. Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében. Erd. Múz. XXXVI. köt. Új folyam II. 1931. 4–6. sz. 182–200. és Erd. Tud. Füzetek 37. sz.
6. Magyarok a román népköltészetben. Erd. Múz. XXXVIII. köt. 1933. 1–3. sz. 46–64. és Erd. Tud. Füz. 53. sz.
7. Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben. Az Erd. Múzeum-Egyesület Nagybányán 1932. aug. 25–28. napjain tartott tizenegyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. 1933. 29–38. és Erd. Tud. Füz. 57. sz.
8. Erdély a világháborút tükröző román irodalomban. Erd. Múz. XXXIX. köt. 1934. 1–6. sz. Új folyam V. 5–28. és Erd. Tud. Füz. 66. sz.
9. Latin nyelvkönyv a középiskolák IV. oszt. számára. 1935.
10. Czegei Gróf Wass Ottilia, az Erd. Múz.-Egyesület nagy jótévedője. Erd. Múz. XLIII. köt. Új folyam IX. 1938. 2. Füz. 85–106. és Erd. Tud. Füz. 96. sz.
11. Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében. Erd. Múz. XLV. köt. 1940. 2. füz. Új folyam, XI. 103–117. és Erd. Tud. Füz. 116. sz.
12. A Chereșteșiu Magyar–román szótárban több betűt dolgoztam ki. Lásd az I. kiadás előszavát.

[A lap alján olvasható: „A felsorolás nem teljes”, majd következnek a „Kisebb tanulmányok”, 27 tételben, ugyancsak az *Erdélyi Múzeum*, az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a *Pásztor-tűz*, a *Societatea de Mîine*, a *Református Szemle*, emlékkönyvek lapjairól. Aztán:]

Irodalmi cikkek:

1. Emlékek a hadifogságból. Magyar Nép, III. évf., 9. sz. 1923. márc. 3.
2. Világeszmék és apostolok (Kondenhavé Kalergi Richárd Miklós gróf és Ghandi). Magyar Nép, V. (1925) évf., febr. 8. Vezércikk.
3. Ahol magyarok küszködnek, hogy románul megtanuljanak. Írta: -r.-s. Ellenzék, 1925. júl. 30.

4. Elnémult a nemzet csalogánya. Vezércikk Blaha Lujza halálára. Magyar Nép, VI. (1926). évf., január 30. 4. sz. 37–38.

5. Egy szép magyar alkotás. (A kolozsvári ref. leányfőgimnázium épületének felavatásáról.) Irta -r-s. Magyar Nép, VII. (1927) évf., 2. sz. január 15. Vezércikk.

Pedagógiai cikkek:

1. Néhány szó a középiskolák új rendjéhez. Újság. Kolozsvári napilap. Vasárnapi melléklet. 1923. dec. 16. 10–11.

2. Adaos la chestiunea bacalaureatului. Societatea de Mîine III. (1926). Nr. 46. Nov. 14. 734.

3. Gondolatok a klasszikus nyelvek módszeres tanításával kapcsolatban. Erdélyi Iskola... Cluj. VI. évf., 7–8. sz. 1938/39. március-április. 476–482.

4. A latin nyelv tanításának módszeréhez. Orsz. Tanáregyesületi Közlöny. 1943.

[A könyvismertetések – többek közt Moravcsik Gyula, Gáldi László könyveinek, románból készült műfordításoknak recenziója –, évkönyvek, nyomtatásban meg nem jelent előadások átugrásával jöjjenek az életrajzi, a családi vonatkozások:]

Egyebek:

1. 1923-tól megszűnéséig tagja voltam a magyar felekezeti iskolabizottságnak.

2. Tagja voltam a Szentirmai volt főigazgató elnöklete alatt működött tankönyvbizottságnak, s felkérésre tervezetet adtam be a román nyelvnek a magyar iskolákban való tanítására vonatkozólag.

3. Két és fél évig ingyen pénztárosa voltam az Országos Magyar Dalosszövetség kolozsvári kerületének. Elismerésül az Országos Magyar Dalosszövetség igazgatótagjává választottak.

4. A kolozsvári ref. leányfőgimn. megszervezése óta (1927) a tantestület kiküldöttje voltam az intézet Elöljáróságába.

5. A ref. leányfőgimn. részéről tagja voltam végig a ref. kerületi közgyűlésnek.

6. A kolozsvári ref. egyházközségnek képviselői tagja, majd presbitere, a Ref. Egyházkerület zsinati póttagja, a Ref. Egyetem s Konvent tanügyi bizottságának tagja stb. stb. voltam.

7. 1940-ben a bécsi döntés után a magyar közoktatásügyi minisztérium megkérdezett, hogy mit választanék inkább az Egyetemen: a román vagy a latin katedrát. Azt feleltem, hogy egyiket sem. A román tanszékre feltétlenül román kell kinevezni, a latinból pedig nem érzem magam elég felkészültnek, hiszen 20 év óta nemigen foglalkozhattam vele tudományosan. – Így neveztek ki a gyakorlófőgimn. igazgatójának.

8. 1944 őszén Dr. Kristóf György értesített, hogy a kolozsvári magyar egyetem tanácsa ülésen foglalkozott a latin tanszékre való meghívásommal és meghívtnak. Közbejött események a dolognak más kimenetelt adtak.

Feleségem: Hantos Irén, leányom: Singer Ivánné sz. Kántor Irén tanárnő, fiam: Kántor Lajos egyetemi hallgató.

Kolozsvár, 1957. dec. 20.

Dr. Kántor Lajos

2003. január 23.

Hónapok óta nyitogatom a fiókokat, iratok, levelek, följegyzések, füzetek után kutatva. Egyszer ennek is véget kell vetni, a teljes felleltározás ugyanis a végtelenbe tolóná a nagyanyám naplójának megtalálásával kezdődött, Mikes Kelemen utcai „Kapu”-nyitást. A mára kitűzött zárás utolsó pillanatában kerül kezembe egy gyűjtőboríték (tartalmát valamikor, egy régebbi rendezés során én írtam rá), amelyből hetven év dokumentumai bukkannak elő. Többféle cenzúra-bélyegzővel, valamint „normál” krasznajarszki postabélyegzővel is ellátva, egy kis méretű boríték, a címzés rajta: Monsieur Jean Kántor fermier, Dés, Csernátoni u. 34, Hongrie – apám küldte apjának, szibériai fogsága harmadik évében, 1916. november 1-jén. Franciául közli, hogy jól van (nagyapámék ezt aligha olvasták eredetiben), érdeklődik testvérei, a rokonok iránt. (A boríték és a levélpapír jobb szélét valamivel kiégették; bármilyen jól hangzana is, azt hiszem, ez nem háborús nyom, inkább cigarettáé.) Időrendben a következő darab egy szürke kartonlap, kétnyelvű (román és magyar) igazolvány, amely 1930. december 21-i dátummal igazolja, hogy Hantos Gyula tanár, kolozsvári lakos az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagja. Titkári aláírás (a pénztárnoké mellett): Dr. Kántor Lajos. – Teljesen besárgult újságkivágás, pontosabban a *Magyar Nemzet* néhány oldala. Vajon miért került a borítékba, ki emlékszik rá? Nyilván a Kolozsvári ekhó című, Garázda Péter jegyezte összeállítás okán. 1942. július 30-án ilyenekről számol be: „Az újonnan szervezett egyetem autonómiája ismét helyreállott.”; „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéről és föladatairól Szabó T. Attila adott ki izléses kiállítású füzetet.” És: „A Kántor Lajos vezetése alatt álló gyakorló-gimnázium Diáknaptár-mozgalma, amelynek célja: fölkelteni az ifjúság lelkében a közgazdasági és gyakorlati érdeklődést, most közölte az elmúlt tanév »mérlegét«. Eszerint a diákok bérmunkával (favágás, kertészet, műhely stb.) 3260 pengőt kerestek. Gyűjtőmunkából (fémhulladék, gyógynövény stb.) 342 pengő folyt be. Nyulak tenyésztése 124 pengőt jövedelmezett a diákoknak...” Nem tartozik ugyan a családtörténethez, mégis átmásolom ide a következő „ekhó” hírt: „Nyáron a kolozsváriak általában Budapesten láthatók, a budapestiek Kolozsváron. Legutóbb Kolozsváron tartózkodott Eckhardt Sándor, a Magyar Szemle szerkesztője és az egyetemi könyvtár kéziratgyűjteményében számos értékes dokumentumot talált Balassi Bálint életére vonatkozólag.” (Ugyanezen az oldalon egy MTI-hír a debreceni nyári egyetem nemzeti-ségi tanfolyama előadóinak nevét közli, köztük van a kolozsvári Nagy Géza református teológiai tanár, Járosy Andor evangélikus esperes – Reményik Sándor barátja, nagyanyámnak ugyancsak jó embere – és Makkai László intézeti tanár, utóbbi az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa.)

A gyűjtőborítékból kerül elő a Kolozsvár, 1946. II. 21-i keltezésű (boríték nélküli) levél is, amelynek édesapám a címzettje:

Kedves Lajos bátyám!

Sok gondom, az egyetemmel kapcsolatos sok ülésezés miatt elmulasztottam annak idején eljuttatni Hozzatok a mellékelt jegyzőkönyvi kivonatot [?] s csatolni hozzá személyesen is a magam őszinte részvétét. Most, hogy – ha ennyire megkésve – is ezt teszem, kérek, fogadjátok Ti és tolmácsolj Gyula édesanyjának is mély részvétem kifejezését.

Nem tudni, mi elől ment el Ő, akinek számára bizonyára talán még nálunknál is szörnyűbb volt megvárni ezeket az időket, amikor az erőszak és a szép szavakba bujtatott önzés üli diadalát s háttérbe szorul minden érték, melyet a múltban annak ismertünk. És – ki tudja, mire maradtunk itt mi?!

Az Isten adjon a családnak megnyugvást és békeséget.

Részvéte megismétlésével egyidejűleg Feleségednek kézcsókját, Neked igaz tisztelettel őszinte ragaszkodását küldi

Attila

A levél írója az a Szabó T. Attila nyelvész, aki az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* anyagát gyűjtötte, szerkesztette, e hatalmas munka kiadását elindította. A részvétlevelé kiváltoja: Hantos Gyula földrajztudósna, a kolozsvári egyetem volt tanárána halála.

A Magyar Tudományos Akadémia borítékjában érkezett, édesanyám nevére, a Mikes Kelemen utcába (Cluj, Románia), Dr. Moravcsik Gyula, az 1972 decemberében elhunyt akadémikus, Kossuth-díjas, számos külföldi akadémia tagjának gyászjelentése. Az Eötvös Kollégiumban apám legjobb barátja volt, egész életükön át (apám 1966-ban bekövetkezett haláláig) leveleztek (félek, hogy M. Gy. levelei egy Mikes utcai – emeleti – „rendcsinálás” áldozatául estek); ő volt (kimondatlanul is) a viszonyítási pont. (Az 1957-es apai önéletrajz keserűségtől nem mentes megállapításai a tudományos munka itthoni akadályoztatását, saját lehetőségeit, lemaradását illetően – ebben a kontextusban olvasandók.)

Végül a „Dr. Kántor Lajos szerkesztő úrnak”, mármint nekem, a *Korunk* címére (Calea Motilor 3) postán küldött levél. Ennek a küldője is Szabó T. Attila:

Kolozsvár, 1986. II. 20.

Kedves Lajikám!

Elnézést kérek, hogy meglehangú, itt-ott elfogultságban bővelkedő köszöntődre csak most válaszolok, de olyan mozgalmasak voltak az elmúlt hetek, annyi üdvözlésre kellett és kell még ezután is válaszolnom, hogy csak rendre futja az időmből és erőmből. Annnyiből, amennyit a napi nagy elfoglaltságom enged. [A Szótörténeti Tár munkálatai javában folytak, addig négy kötet jelent meg.]

Ha én rátok hallgatnék, én most már nagyon önhitt, magával eltelt, utálatos emberpéldány lennék. Magam azonban hozzászórtam az önvizsgálathoz, s így nagyon sokat nem hiszek el abból, amit rólam a határokon innen és túl eddig és éppen mostanában írtak és írnak. Volt idő, nem is olyan rég, hogy nevem sem volt szabad leírni; így hát nem kapt el az, hogy most „divatban vagyok”.

Ami aztán az én mintakép-voltomat illeti, akinek olyan apja volt, mint neked, annak nem kell a szomszédba mennie gyatrább emberpéldányt keresni.

Meleg barátsággal ölel

Attila bátyád

Engedtessek meg nekem, hogy a Magyar Kultúra Napját követő hétköznapon itt zárjam 110 év családi dokumentumainak, a Mikes Kelemen utca 15. kincseinek idézését.

Még egy idézetet azonban nem tudok megspórolni. Címet keresve a megírandó könyvhöz, elővettem Szekfű Gyula híres munkáját: *Három nemzedék és ami utána következik*. Konzervativizmus és liberalizmus viszonyáról bizonyára nem úgy gondolkozom, ahogy a kiváló történész, 1920-ban, vagy akár a másfél évtizeddel későbbi, a „Trianon óta” című fejezettel bővült kötet szerzője. Az én szerény történelmi áttekintésemhez viszont szívesen venném kölcsön Szekfűtől a címet, így parafrázálva: „Négy nemzedék és ami utána következik”. Mert természetesen nem közömbös nekem (sem), hogy mi történik majd a Mikes Kelemen utca 15.-ben, Kolozsvárt, az itt élt (még élő) negyedik nemzedék után. Ki fogja lakni a ház földszintjét? Ki gyűjti össze majd, ami érték utánunk (esetleg) marad? (Anélkül, hogy hátára venné az elvihető batyut – autóba csomagolná, héthatáron át szállítaná, ott „biztosítaná” a biztonságba helyezésre érdemesnek ítélt holmit!)

A *Három nemzedék* ötödik fejezetének bevezetőjében olvasom a következő passzust: „Kölcseynek, a szent öregnek ma is igaza van: haladás a materiában, – a szép frázisok ma már éjig nyúló büszke acéltornyokról hullanak szét, mindent betöltve, az országban, de: haladás a lélekben, semmi – vagy nagyon kevés, vagy inkább csak jószándék, semmint maradandó cselekedet. A szép beszéd ma is rendesen annak esik jól, aki elmondja, és ritkán használ annak, akinek elmondják...”

Szeretném, nagyon szeretném, ha Kölcseynek és Szekfűnek ebben nem volna igaza.

Maurits Ferenc

Szürkület, szürkületben fényképek egy éjjeliszekrényből

„az ősz
bepermetez”

•
ómama
a hátsódvarban
rőzsét vagdal

a sötétség
már szüremlik
vacsorára

•
teca
kikandikál
pepita ruhájával

az utolsó
maszatos
sorból

•
kiss bácsi
kenderkócot
gerebenez

a hosszú
vibráló
tűk

surrova
átszűrják
az őszi levegőt

•
dodó bátya
katonaruhában
tiszteleg nekünk
a konyhaasztalon

sírva nézzük
estig
az árva képet

•
anya marivál
virágzó
templombokrok között

mari elsőáldozó ruhája
habfehéren
felszökik
a sekrestyéig

•
apa és bátya
magyarázva siet
a szűcs utcában

negyvenben

két szürke öltöny
siet előre
a fényképésznek

előre
a nagy
fergeteges
rothadt időnek

•
irénkével
térdelünk
a sóskakerítésnél

zsíroskenyerünket
beragyogják
a jácintok

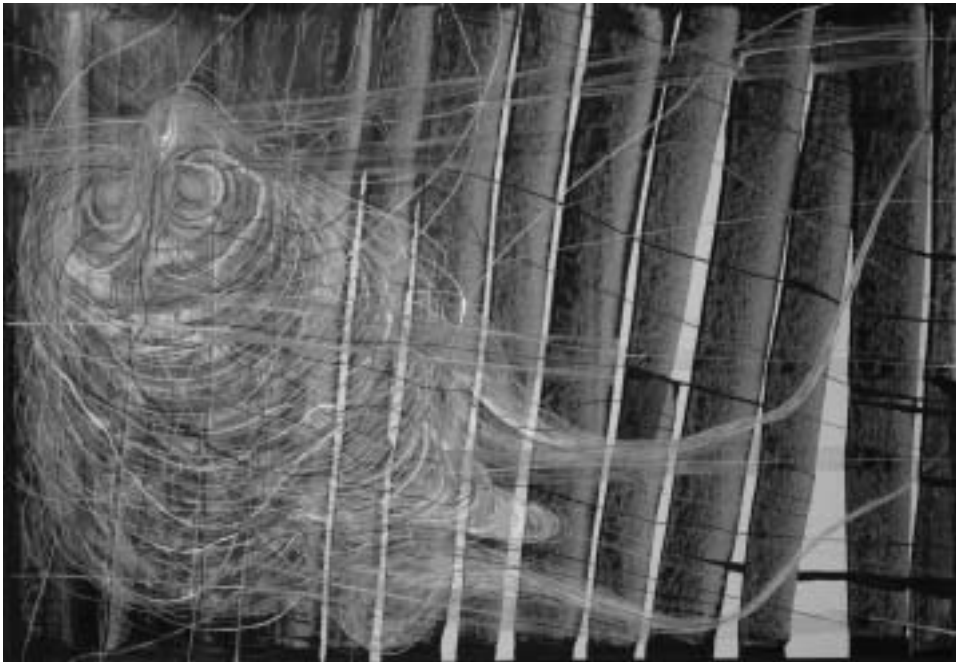

•
*nyénnyé integet
sógor
megemeli kalapját
a sötét kapualjban*

*mi már
a túloldalon vagyunk
az örménytemplomnál*

•
*gizi néni
vasal
a konyhaablaknál*

*hamvas fény
horgolja
rezgő
sápadt
arcát
a falra*

Dobozi Eszter

Volt idő

A lírikus Katona József idézése

Orosz László köszöntésére

*Törölve már a „lesz”, a „volt”.
Egykor mindent egygyé karolt –
mi múlt, mi tűnt, azzal, mi jő
reppenőn és játszón. S minő
varázslat volt ez andal!
Mert volt idő! Volt kérdező:
– „E táj mivé fajult?” –, mező
kietlenül ki így borong,
hogy képzetén a halk Torony
is felzokog. A ranggal
ingerkedő létel: emlék.
De benne él, nem csak kellék
– pusztulón bár – a Tó, a Tölgy,
Holddal fészülködőn a hölgy,
moha lepte héjazat
alatt a Ház, a csemeték
s ültetőjük, kit elvetélt
a megérett ember kora
rég. Elnyeli az út pora,
Bozót nővi be, aszat
az elfutót, menekítő
grádicsát a túlnan illő
létezőknek. Kísért mégis,
vele enyészik az Ég is,
a vággyal, s vele a Nap.
Mára minden esmeretlen.
Szétolvadó vértetben
a csörtetők. Feldúlva múlt,
s még nincs, mi lesz, de már avult
kacat. Mi élő alap,
ma holt anyag. És nincs való,
mi van is, csak örök haló.
Létlen idő: folyton jelen.
Ez hát a vég? Ó sem felel,
csúfot úz velünk a szó...*

Orosz László

Katona vadásznaplója – a vadásznapló Katonája

1820 novembere igen sikeres hónap volt Katona József életében. 3-án szülővárosának vicefiskálisává, alügyészévé választották, 15-én megjelent Kecskemét főbírájának és tanácsának ajánlott *Bánk bánja*, 22-én a városi tanács úgy döntött, hogy a szerzőt „a magyar nyelv pallérozhatására törekedő dicséretes igyekezetiért” száz forint jutalomban részesíti.¹ (Nagy pénz volt az akkor: az alügyész félesztendei fizetésének felelt meg.)

A jutalmazásról, Kún János főjegyző ez alkalmából a hazai nyelv szeretetéről mondott beszédéről a Tudományos Gyűjtemény is beszámolt, Katona azonban nem vált országosan elismert íróvá. Még ismertté sem. Színpadtól eltiltott drámáját hiába nyomtatta ki Pesten Trattner János Tamás, a könyvet nemigen vásárolták. Trattner 1821 végén állítólag azt panaszolta, hogy a *Bánk bán*-ból egy év alatt alig kelt el hús példány.² Az irodalmi életben egyre inkább vezető szerepre jutó Kisfaludy Károly, akinek Katona „szíves tisztelete és állandó barátsága jeléül” elküldte drámájának egy példányát, levelére, amelyben azt kérte, „ha hírt hall Bánk bánról”, tudósítsa, nem válaszolt. Talán azért, mert nem hallott róla hírt, talán azért, mert megsértődött. Tudomására juthatott, hogy Katona a szerzője annak a hozzá a kézírásban eljutott bírálatnak, amely nagy sikerű drámájának, az *Ilkának* a hibáira mutatott rá. Az is lehetséges, hogy olvasta Katona ekkorra már elkészült, noha a Tudományos Gyűjteményben csak 1821 áprilisában közölt dramaturgiai tanulmányának a kéziratát is, amelynek a „nemzeti dicsekedéssel” érdemtelenül élre tolakodó írójában magára ismerhetett. Csak egyet közölt *Aurorájában* Katona hozzá eljuttatott versei közül, a legrövidebbet, annak is megváltoztatva a címét.³

Valószínűnek látszik, hogy kapcsolatot keresett Katona a Kisfaludy Károly vetélytársaként fellépni készülő Kovacsóczy Mihállyal, az általa indított *Aspasiára* ugyanis Kecskeméten „Tek. Katona József hites Ügyvédő Úrnál” lehetett előfizetni. Az Aspasia azonban első száma után megszűnt.⁴

Katonának aligha volt lehetősége arra, hogy drámaírói, költői vagy kritikai tevékenységét Kecskeméten, Kecskemétről folytassa. A történetíróit talán inkább. Szülővárosa történetének a honfoglalás előtti szakasza már Pesten elkészült, folytatásához a városi levéltárban kellett volna kutatnia, mivel – mint írta – „egész megírt históriánkban alig leljük fel háromszor Kecskemét nevét”. Erre azonban ideje sem lehetett, engedélyt sem kapott a szabad kutatásra. Ismét öt idézve: „ahol csak a molyoknak szabad járni, hamar felfricskáznák odaütött orromat”.⁵ Levéltári anyagot használva csak egy rövid tanulmányt készített, Pusztaszerről. A *Kecskeméti Pusztákról* címmel jelent meg a Tudományos Gyűjtemény 1823. évi áprilisi számában.

E tanulmány bevezető részében így aposztrofálta magát: „a hírnek sereghajtó barátja”. Kesernyész feladása ez az írói hírnév utáni törekvésnek. Maradt számára a vadásznapló.

Ahhoz azonban, hogy a vadásztársaság jegyzőjévé válasszák, a takácsmester fiának be kellett illeszkednie a város úri társaságába. 1824-ben túl volt már azon, hogy a főbíró leánya visszautasította a közeledését, túl azon is, hogy írásba foglalta a kecskeméti szegény nép panasztát a magisztrátus ellen.⁶ Ez év februárjában ügyésztársaival, Csányi János fő- és Sárközy Sándor tb. ügyésszel együtt a nagy siker miatt megismételt farsangi bált rendezett. Márciusban álarcos bálra került sor, jelmezeket többeknek Katona szerzett Pestről, így például Csányi Jánosnak.⁷ Egy leánynak is, Banó Krisztinának, akinek a neve megtalálható a Katonának (is) tulajdonított *Kiáltó-Szó A' Ketskeméti Szűzek és Leányokhoz* című verses szatírában. Az abban szereplő 32 leány közül 20-nak a családneve előfordul a vadásznaplóban is. Ugyanazt az úri társaságot mutatja be a két mű. Emlékezések szerint Katona nemcsak vadászott, hanem részt vett előkelő lányos házakban tartott mulatózásokban is.⁸ Arra azonban jó oka volt, hogy a szatírán – ha valóban ő írta – ne tüntesse fel a nevét: egyik-másik leány viselkedését ugyanis a tréfálkozáson jóval túlmenő módon pelengérezte ki.⁹

Rátérve most már a vadásznaplóra, első megállapításunk az lehet, hogy tartalma szerint napló ugyan, de címe és megformálása szerint protocollum, jegyzőkönyv. Teljes címe a következő:

A'
 Vacszi Vadászi Társaság'
 csötörtökölhetetlen
 Protocolluma
 mellyben
 találatnak a Vadászi Társaság'
 Kezdeté
 Folyta
 és
 mind azon nevezetes Vadászoknak
 kik ebbe bele íratattak jeles tetteik,
 sőt még a neveik is; és hogy hány
 Nyúl fog elpusztúlni, annak jövendő-
 ben való Feljegyzése és módja.
 Hihetetlen Forrásokból
 öszve szedte
 A Társaság Notáriussa.
 1824-ben
 a Vadászi Társaság' tudja a Guta
 hanyadik esztendejében.

Nemcsak korabeli cikornyás címek paródiája ez, hanem tréfálkozik egyes szavaival, kifejezéseivel is. Kettőt kiemelve: „csötörtökölhetetlen”, ellentétben a gyakran csődöt mondó vadászpuskákkal, forrásai pedig „hihetetlenek”, mint a vadászok dicsekvései. A szövegben¹⁰ azután visszajukra fordulnak ezek: „Szörnyű munka” a jegyzőnek „nem csötörtökölni, mikor ő mindent nem láthat, világszerte pedig tudja van, hogy egy Vadász is a maga vadászi tettét, ha agyon vernék se hozná elé”.

A naplónak, vagyis a jegyzőkönyvnek három jól elkülöníthető része van. A vadászság őstörténetét bemutató első rész történelmi, művelődéstörténeti értekezések paródiája. A vadászattal kapcsolatba hozható bibliai és mitológiai nevekkal bizonyítja, hogy a Vadászi Társaság „minden Republicáknál elsőbb, minden Birodalmaknál régibb”. Vadász Or-

szág nagyságát pedig azzal érzékelteti, hogy benne a világ nemzetei társulnak egymással: valódiak és kitaláltak, például „a Szeretsen a Lilipútival”, ellenségesek, például „a Török a Göröggel”, egymástól távol esők, például „a Magyar a Jamajkaival”, de még átlatok is belépnek ebbe a szövetségbe, így társul „a Frantzia a Majommal”.

A második, a legerjedelmesebb rész foglalkozik a vacsi vadásztársaság viselt dolgaival, előbb röviden a múltjával, majd részletesen 1824 és 1829 közötti jelenével. Harmadik résznek tekinthető *A Vadászki Esküvés Formája* a kézirat végén, üresen maradt lapok után.

Fokozza a tréfás hangot a korabeli jegyzőkönyvek latin formuláinak a használata. Például: „Datum in congregatione nostra Vadászica die 30 Decembris 824 Vaccini celebrata” (vagyis: kelt Vacson 824 december 30-án tartott vadászki összejevetelünkön). Majd „Errata. Corrige” hívja fel a figyelmet arra, hogy a Datum helyére Ablatum (‘eltűnt’) írandó. Csodálatos esemény elbeszélése követi ezt. A jegyzőkönyv „nyúlátlája” a postásipót brahmin követ jelzésének véelve megelevenedett, megszökött. Csak miután kiderült, hogy nem utazott errefelé vadakat védő brahmin, baktatott vissza az archívumba.

A vadásztársak jellemzését állandó jelzőjükké vált cselekedetükkel a társaság tagjai bizonyára jobban élvezték, mint a kései olvasó. Néhány ilyen azonban megnevezettethet bennünket is. Például:

„A maga lótt Nyúlját, ha már éppen Kutyáitól el nem veheti, azoknak önként oda adó – Fórián György.”

„A két csóvel két vadat önnön maga csodálkozására ledurrantó – Tóth Antal.”

„A vadat csalhatatlanul megtaláló, de ritkán élő Fegyverű – Vég Péter.”

A benne található nevek miatt várostörténeti forrásként is használható a protocollum, az említett személyek ugyanis, mint a szöveg kritikai kiadásának a jegyzete tanúsítja, az 1820-as években Kecskemét tekintélyes tisztviselői és birtokosai voltak. Katona életének kutatói számára azonban fontosabb kérdés, mi olvasható ki ebből a műből arról, hogy a szerzője hogyan érezte magát vadásztársai között.

Elsőként az, hogy egyenrangúként tréfálkozott a város előkelői közé tartozó társaival. Megtoldva néhányval a már idézett jellemzéseket:

„A vad-szagot messziről megérző, ‘s mind a két Csőjét egyszerre elsütögető” – olvasuk főnökéről, Csányi Jánosról;

„A Puskája végére botlott Farkasnak véletlen agyon lövője, ‘s Felelet helyett tsak nagy Srétjeit mutogató” az a Deák János, aki Katona előtt volt alügyész, majd hamarosan al-, s nemsokára főjegyzővé lépett elő.

Kún János főjegyzőt pedig, aki a már említett beszédet mondta a Bánk bán megjutalmazásakor, „Kutyarókat lövő Orátor”-ként mutatta be, emlékeztetve arra, hogy „róka képeben rövid farkú Kutyát lótt”.

Hasonlóan tréfálkozott a társaság többi tagjának a rovására is.

Saját magát öniróniával mutatta be. „Sőt még az is megtörtént, hogy Nyúlát lótt a Vadászki Társaságnak megjózanodott Tarisznyájú Nótáriussa – Katona József” – olvassuk az 1824. évi jegyzőkönyvben, 1826 januárjában pedig már azt, hogy a nótárius resignált, lemondott, resignációját azonban nem fogadták el, sőt meghagyták neki, hogy a protocollum hiatusait, „tátottságait” pótolja, továbbá azt is, „hogy Hívatalát tovább is viselni tartozik, ha akarja”. Ez évben újra „megjózanodott Tarisznyájú” a jelzője. Talán úgy érthetjük ezt, hogy nem volt bővében az anyagi javaknak.

A róla szóló következő bejegyzés: „1828-ba két Karátson közt (ez is hazugság) a Notarius betegen ment ki, és Ember majd hamarébb halt mint vad.” A „két Karátson közt” a nyugati meg a keleti egyház ünnepe közti időt jelölheti (gazdag és tekintélyes görög kereskedők az 1820-as években építették kecskeméti templomukat), nem tudjuk azonban, mire vonatkozik a zárójelbe tett „ez is hazugság”. Talán arra, hogy a jegyző nem vállalja

már, hamisnak minősíti a protocollum tréfáit. Ezt valószínűsíti a napló (a jegyzőkönyv) zárómondata az 1829. jan. 15-i bejegyzés végén: „Ennek megtételével tisztelettel jelentetik, hogy a szerentsétlen Tarisznyájú Notarius a Társaságnak minden Kincseivel elszőkött, és többé nintsen, hagyván maga után egy megszomorodott, és több siránkozó – Semmit.” A tarisznya tehát kiürült, a nótárius nem lemondott, hanem elszőkött, vagyis kivált a társaságból, a kincs pedig, amelyet magával vitt, talán a korábbi évek tréfálkozása. Aki ezt írta, mintha a halálára készülne. Alig többet kellett rá várnia egy esztendőnél.

(Megtévesztheti az olvasót a kiadásokban az idézett mondat után következő vidám hangulatú, tréfás vadászeskü. Ez azonban korábban került – üresen hagyott lapok után – a kézirásos kötet végére.)

Katona elkomorodásának okát hiába keressük a vadásznaplóban. Nem tételezhetjük fel, hogy vadásztársai sértették meg. Az élete került válságba. Csak találgathatjuk, hogy miért. Nyomaszthatta az a sok emberi nyomorúság, amellyel ügyészként találkozott.¹¹ Zokon eshetett neki, hogy színházépítési tervét elutasították, éppen abban az évben, amikor egy Kecskeméten szereplő társulat színre vitte néhány korábbi darabját.¹² Reá nehezedett családja: szülei, testvérei támogatásának a terhe.¹³ Lehet, hogy szerelmi csalódás is érte: nem tudjuk, ki lehetett az a leány vagy asszony, akire a gyűrűjét hagyta, aki azonban visszautasította a hagyatékát.¹⁴ Utolsó évét, éveit jellemezheték a hallgatagságról meg társaságbeli félszeg viselkedéséről tanúskodó emlékezések.¹⁵

Első kiadója, Hajnóczy István, a vadásznaplónak a tréfás hangját említette. Azt emelte ki a kiadást ismertette Hegedüs Zoltán és Kárpáti Aurél is, az utóbbi azonban, mintegy negyedszázaddal később, Katonáról írott életrajzi regényének *A vacsi vadászat* című fejezetét már a nótárius elkomorodásával zárta. Zilahi Kiss Béla, aki még kiadása előtt olvasta a kéziratot, szatirikus modorára figyelt fel, abban pedig, hogy vadásztársai jegyzőjükké választották az író, „kegyetlen, bár nem tudatos gúnyt” érzett. Komáromi Jánosnak a vadásznaplót követő *Örök bú* című elbeszélésében Katona nem vidám cimbor, hanem a tréfát csak erőltető, szívesebben félrehúzó, csalódott ember. Waldapfel József monográfiájának a vadásznaplóról szóló részében kiemeli a vadászság őstörténetének komoly értekezéseket parodizáló bemutatását meg a „nyúltábla” meglevénedésének szellemes elképzelését. A mű egészéről azonban így íté: „Szűk körnek szóló s alkotó szellemét olcsó tréfálkozásban elsziporkáztató vadásznaplója fájdalmas, de nem érdektelen emléke a szellem haldoklásának, fájdalmas abban is, ami igazi írói tehetség megnyilvánulása e mindenáron szellemeskedő, egy mulató társaságot kielégíteni törekvő írásban.”¹⁶

Ehhez, azt hiszem, csak azt tehetjük hozzá, hogy az alkotó szellem elsziporkáztatása mögött egy mind reményvesztettebbé váló emberi élet fájdalma áll: a vadásznapló zárómondata már nem tréfa, hanem vallomás, líra. Az itteni „Semmi”-hez Katona verseiben találhatunk párhuzamokat:

„Múlt és Jövő csak Semmi” (*Idő*)

„látom, hogy ez mind – Semmi” (*A Képzet*)

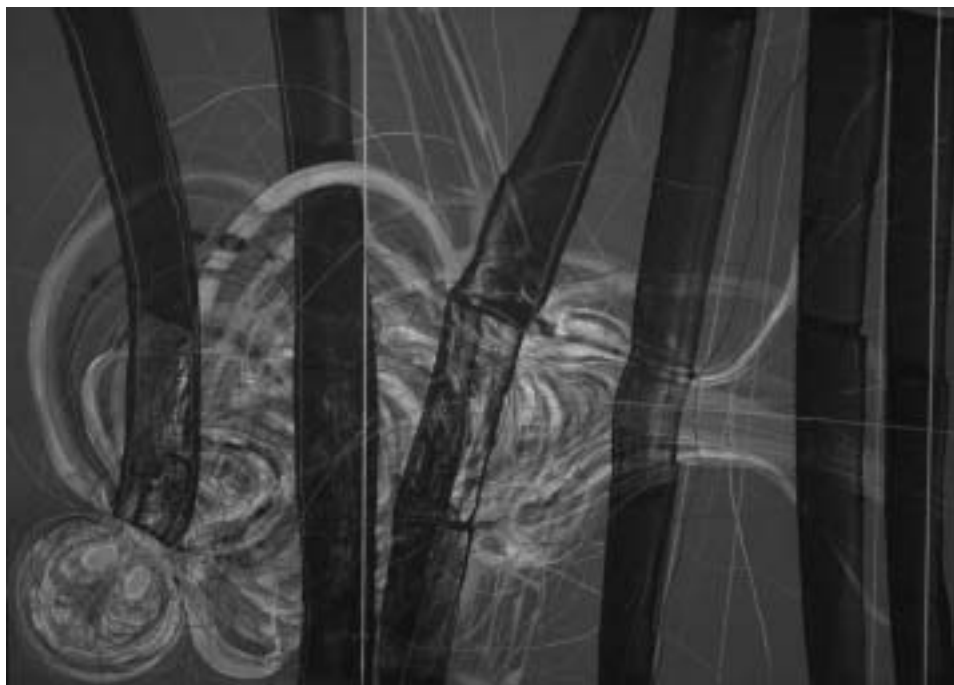
Idézhetjük a *Bánk bánt* is, Bánk szavait az ötödik szakasz végéről:

„vég-semmiség az én ítéletem”.

Jegyzetek

A műveket megjelenési évükkel jelöltem:

- 1883 – GYULAI Pál: Katona József és Bánk bánja
- 1926 – HAJNÓCZY Iván: Katona József Kecskeméten
- 1930 – CSÁNYI János: Katona József, in: Katona Emlékkönyv
- 1935 – HORNYIK János: Adomák Katona József életéből, in: Emlékkönyv Hornyik János halálának félszázados évfordulója alkalmából.
- 1959 – Katona József összes művei
- 1979 – JOÓS Ferenc: Katona József hivatali irataiból, in: Cumania VI.
- 1983 – KATONA József: Bánk bán. (Kritikai kiadás.)
- 2001 – KATONA József: Versek, tanulmányok, egyéb írások. (Kritikai kiadás.)
- 1 1983: 514; 2001: 224.
- 2 1983: 515.
- 3 2001: 90, 225.
- 4 2001: 226.
- 5 1959: II. 454, 439.
- 6 2001: 111–112, 245–247.
- 7 2001: 226.
- 8 1926: 40–41.
- 9 2001: 153–163, 259–265.
- 10 2001: 92–101. A szövegből vett idézetek – előfordulások sorrendjében – a következő sorokban találhatóak: 97–99, 5–6, 63–67, 170–171, 183–184, 133–135, 154–155, 157–158, 126–127, 128–130, 140–141, 102, 159–161, 212–215, 241, 296–297, 320–323.
- 11 1979: 87–118.
- 12 2001: 102–104, 232–234.
- 13 1926: 32.
- 14 1883: 175–176.
- 15 1930: 20; 1935: 127–129.
- 16 2001: 230–231.

Balázs Géza

Gesztuskommunikáció

A magyar gesztuskutatás sokat ígérően indult. A 19. századi, 20. század eleji magyar nyelvészek és néprajzkutatók számára a jelnyelvek vizsgálata még fontos kutatási területnek számított. Elég, ha itt csak Herman Ottóra utalunk, aki a balatoni halászsok jeladását írta le Tihany szirtfokáról, a kéz és a szám művelődéstörténetével (1980. 55–83.), meg a harangok szavának jelentésével (1980, 418–427.) is foglalkozott.

Később a gesztusok iránti érdeklődés háttérbe szorult. A kilencvenes években intézményi háttér nélkül elindult ugyan Budapesten *Terek és gesztusok* címmel kutatás, de egy konferencián és tanulmányköteten kívül nem lett folytatása [Lipták é. n. (1996.)]. Pedig nagyszerű történelmi adatok vannak a magyar jelnyelvre, s az elméletalkotás is magas fokra jutott. A 19. század végéről már vannak adatok a balatoni halászsok, alföldi és hegyi pásztorok, parasztok, betyárok jeladási szokásaira, mint azt Gunda Béla (1973, 1975) összefoglalja. Gunda Béla tanulmányában áttekinthette szinte a teljes addigi néprajzi anyagot. De mindennél fontosabb Szendrey Ákos (1941) tanulmánya, *A magyar nép jelnyelve*, amely páratlan pontossággal és elméletalkotással határozta meg a magyar jeltípusokat. Sajnálatos, hogy ezt követően mintegy fél évszázadig alig kutatták a jeleket Magyarországon, s e tekintetben ma sem sokat javult a helyzet. Büky Béla (1986, 87) szomorúan állapította meg, hogy az európai gesztusnyelvatlaszban magyarországi kutatópont nem létezett (D. Morris 1979), a legközelebbi kutatópont Bécs volt.

Szendrey rendszere kísértetiesen emlékeztet a peirce-i jeltipológiára. Peirce korabeli magyarországi hatásáról gyakorlatilag semmit nem tudunk. Magyarul egészen biztosan nem volt olvasható; abban a korban „szemiotikai kéziratok zömmel ismeretlenek maradtak a széles közönség előtt” (Voigt 1977. 59.). Feltételezhető, hogy Szendrey Ákos jeltipológiája nem Peirce-utánérzés, hanem autentikus gondolat. Szendrey a jeleket a következőképpen csoportosítja:

- a) rámutató jelek (tulajdonképpen deiktikus, indexikus jelek)
- b) utánzó jelek (tulajdonképpen ikonikus jelek)
- c) szimbolikus jelek
- végül:
d) tárgyi jelek

Ez a tipológia tehát megfelel a peirce-i index-ikon-szimbólum hármasságnak.

Ugyancsak érdekes lenne a gesztusfolklórról értekezni. Pl. a gyermekfolklórban nagyon sok játékos „mozgattató”, testrészjáték és mondóka létezik, amely elhelyezhető ebben a rendszerben.

Szemiotikai-nyelvészeti megközelítéssel a gesztusokat a következő rendszerben helyezhetjük el (Fülei-Szántó 1981. 56.):

1	2	3	4	5	6
poszturális közlés (testtartás)	kinezikai, mimikai közlés	verbális közlés	vokális közlés	proxemikai közlés	kontaktusos közlés

A távol–közel oppozíció, valamint a kapcsolattartás jellege (célzott–nem célzott közlés) miatt jobbnak látom a következő elrendezést:

proxemikai	
poszturális	
kinezikai1 (távol)	
vokális1 (távol)	
verbális (távoli–közeli; kiabálás–suttogás)	
vokális2 (közeli)	
kinezikai2 (közel; pl. mimika)	
kontaktusos	nem kontaktusos
(célzott személyhez)	(nem célzott személyhez)

Az utánzó (ikonikus) és a szimbolikus jelek körében találhatóak például a gesztusviccek. Ezekre Szendrey jobbára csak utal (gesztusviccről nem is beszél, legföljebb vicces gesztusokról), magam helyeztem el őket ebben a rendszerben. A gesztusviccek egy helyzet vagy egy másik ember (élőlény) jellemzésére, kigúnyolására, illetve rejtett összefüggések kimutatására, vagy kimondani nem akart szavak helyettesítésére alkalmasak. A „tisztá”, csak gesztusvicc ritka. Ez lenne a pantomim. Részben ide sorolhatjuk az ún. fügemutatást vagy „süsü vasutas” jelzést. A fügemutatásra magyarul azt mondják: fityiszt mutat, a „süsü vasutasra” pedig azt: elmentek otthonról (elment az esze). Mivel Magyarországon 1846-ban indult az első vasút, ez a gesztus és mondás sem lehet ennél régebbi. Ezek a gesztusok egyezményes jelek, s ugyanúgy értelmezhetők, mint a szavak, mondatok – vagy pl. a szóbeli viccek.

A gesztusviccek terminust azonban mégis jobb arra a jelenségre használni, amikor a szóbeli (verbális) vicc egyes elemeit gesztusok (többnyire mimika és kézmozdulatok, ritkábban egyéb mozgás, kinémák) helyettesítik. Ezek tulajdonképpen verbális + non verbális viccek, illetve geszturális + verbális viccek.

A vicc előadói (színészi) műfaj. Nem is lehet minden viccet hatásosan leírni. A társalgáshoz legközelebb álló írásbeli levélműfajban alig használunk vicceket. (Vicckönyvek természetesen vannak, de ezek olvasásakor rendszerint hiányérzetünk van.) Nem is tud mindenki jól viccet mesélni. Egy kis színészi tehetség kell hozzá. A viccmesélés során tehát szerepet kap a nem verbális kommunikáció. Azon belül leginkább ikonikus gesztusok, ősi utánzó (mimetikus) eljárások: pl. kicsiség, nagyság, kövérség, soványság (beesettség), gögösség, beszédmódok jelölése (pöszeség, dadogás, kis vagy nagy szájjal beszélés stb.). Ezek inkább jellemzésre, a verbális viccben az előadás hatásának fokozására szolgálnak. A szimbolikus gesztusok viszont már szöveghelyettesítők. Pl. kacsintás, ölelés, „fügemutatás”, közösüléssel kapcsolatos mutogatások, más szöveghelyettesítő mozdulatok: számolás a kezekkel, legyintés, kézzel különféle alakzatok képezése stb. Egyúttal a gesztusok alkalmasak a vicc tér/idő/személy/ok-okozati „lehorgonyzására”: azaz a deiktikus (indexikus) kapcsolatok jelölésére. Pl. *Itt fáj* (rámutatással az adott testrésze), *Így beszél* (mutatva a beszédmódot, szájartást).

A gesztusvicceket csak nagyon korlátozottan, nehézkesen lehet leírni. Ez a tanulmány sok esetben a lehetetlennel kísérletezik.

A gesztusviccek egyik példánya nyilvánvalóan a gesztusok félreértéséből, modern szóval az interkulturális kommunikációból származik. Ennek a viccnek az a jellemzője, hogy lefordítható, szemben a verbális viccek nagy tömegével, amelyek nyelvhez kötöttek. Egy ilyen példát mutatok be először, majd azt követően egy ehhez hasonló anekdotikus előzményt.

(1) Az indián és a rendőr találkozik. Az indián a mutatóujjával a rendőrré mutat. Erre a rendőr a mutatóujjával és a középső ujjával az indián arca felé bök.

Erre válaszolja az indián két tenyerét rézsút egymásnak fordítja. Mire a rendőr legyint. Mi történt?

A rendőr értelmezésében:

– Odajön hozzám egy hülye indián, s mutatja, hogy kiszúrja a szememet. Erre visszamatatok, hogy kiszúrom én neked mind a két szemedet! Erre kérlett, hogy hagyjam békén. Legyintettem, hogy menjen.

Az indián értelmezésében:

– Találkoztam egy fura öltözetű emberrel. Kértem tőle, hogy ki vagy. Erre mutatja: kecske. Kértem: hegyi? Nem, vízi.

Ennek a gesztusviccnek az előképét egy korábbi anekdotában is fellelhetjük. Ennek célja didaktikusan azt bemutatni, hogy a feltételezések miként befolyásolják a megfigyelést. Anthony de Mello (1997. 55–58.) így adja közre a történetet:

(2) Sok-sok évvel ezelőtt, a középkorban, a pápát a tanácsadói arra sürgették, hogy tiltsa ki Rómából a zsidókat. Mégsincs rendjén, mondták, hogy ezek az emberek háborítatlanul éljenek a katolicizmus központjában. El is készítették és benyújtottak egy törvénytervezetet, a zsidók legnagyobb rémületére, mert tudták, hogy bárhová is mennének, csak még rosszabbra számítanának. Ezért aztán igyekeztek a pápát rávenni arra, hogy változtassa meg a rendeletet. A jóindulatú pápa sportszerű ajánlatot tett: állítsanak ki a zsidók valakit, aki pantomimban vitatkozna vele. A zsidók Rómában maradhatnak, ha az ő szószólójuk nyer. (A zsidók nem találtak senkit, aki kiállt volna a pápával, végül jobb híján a gondnokot nevezték a pápával való vitára.)

A pápa szembe helyezkedett a gondnokkal, és megkezdődött a vita. A pápa ünnepélyesen felemelte az ujját, és végighúzta az ég és a horizont között. A gondnok azonnal és nyomatékkal a földre mutatott. Úgy látszott, a pápa egy pillanatra meghökkent. Még ünnepélyesebben felemelte egyik ujját, és szilárdan a gondnok arca elé tartotta. Erre a gondnok három ujját emelte fel, és tartotta olyan szilárdan a pápa elé, aki ugyancsak meglepődött ettől a gesztustól. Azután a pápa benyúlt a ruhájába, és előhúzott egy almát. Erre a pedellus benyúlt a kis papírzacskójába, és elővett egy lapos maceszt. Ekkor a pápa hangos szóval kijelentette:

– A zsidók képviselője megnyerte a vitát. A kiutasító rendeletet ezennel visszavonom. (A pápa értelmezése:)

– Ez az ember nagyszerű teológus, és a vita mestere. Azzal kezdtem, hogy végighúztam az ujjamat az ég és a horizont között, jelezvén, hogy az egész világmindenség Istené. De ő ujjával lefelé mutatott, hogy emlékeztessen engem a pokolra, ahol az ördög uralkodik. Erre felemeltem egy ujjamat, jelezvén, hogy egy az Isten. Képzeltetek, mennyire meglepődtem, amikor ő három ujjával jelezte, hogy ez az egy Isten három személyű, amivel elismerte a mi tanításunkat a Szentháromságról. Látván, hogy lehetetlen legyőzőm ezt a teológiai zsenit, végül is más területre tereltem a vitát. Elővettem egy almát, jelezvén, hogy egy új ostoba elmélet szerint a föld gömbölyű. Mire ő azonnal előteremtett egy lapos kovásztalan kenyeret, hogy emlékeztessen, a Biblia szerint a föld lapos. Nem volt mit tenni, el kellett ismernem, hogy ő győzött.

(A gondnok értelmezése:)

– Csupa sületlenség volt az egész. Először is a pápa a kezével úgy csinált, mintha azt mondaná a zsidóknak, hogy kifelé Rómából! Mire én lefelé mutattam, tisztán értésére adva, hogy mi nem mozdulunk. Erre ő egy ujjával figyelmeztetett, hogy ne szemtelenked-

jem vele. Én három ujjammal mondtam neki, hogy ő háromszor olyan szemtelen volt velünk, amikor önkényesen kirendelt bennünket Rómából. A következő dolog, amit láttam, az volt, hogy elővette az ebédjét. Hát én is elővettem az enyémet.

Ahogy az anekdotából is láthatjuk, a gesztusok, tágabban a nem verbális (nem szóbeli) kommunikáció nagyon fontos, mert ugyanúgy félreérthetjük egymást, mint a szóbeli kommunikációban. Nem árt tudni, hogy viselkedésünket mindig jellemzi a szóbeli és a nem szóbeli kommunikáció kettőssége. Egyes felmérések szerint a mindennapi kommunikáció 65%-a nem szóbeli úton zajlik, az érzelmi kommunikációnak viszont már a 90%-a folyik ezeken a csatornákon. A nem szóbeli kommunikáció szüntelen ad kiegészítő jeleket (ezeket az ember szüntelenül fejti, az ember „jelfejtő lény”), és természetesen teljesen önállóan is lehet velük/rajtuk kommunikálni.

Némelyik gesztusunk ősi, mágikus jelentéssel bír. Például ásításnál azért kell a szájunkat kézzel eltakarni, hogy a gonosz ne hatoljon be, a lélek ne szálljon ki. A kézfogásnál azt jelezzük üres tenyerünkkel: lám fegyvertelen vagyok, adom/mutatom a kezemet.

Hogy a gesztusok milyen mélyen élnek a köztudatban, mutatják a gesztusok gazdag nyelvi formái. Már magának a hangletetésnek is milyen szépen feleltethető meg a *tagletetés*, de nézzük csak azokat a frazémákat, amelyek a gesztusokra utalnak: *kézzel-lábbal beszél (magyaráz), fejet hajt valami felett, füle botját sem mozdítja, felhúzza a szemöldökét, a szeme sem áll jól, mesél a szeme, bajusza alatt beszél, sírásra görbüli a szája, grimaszt vág, leesik az álla, nyakába borul/nem hajlik a nyaka, térdet hajt, térdre borul, karnyújtásnyira van, karba teszi a kezét, harangoz a lábával, megkettőzi a lépéseit* stb. Szép kis szótárt állíthatnánk össze ezekből a kifejezésekből.

Új frazémák is vannak születőben: *eddig/idáig vagyok vele (torkig vagyok vele – ezt mutatni is kell)*, valamint *leмент hídba (lehidal), dob egy hátast (hátrahőköl – ezek a szólások a megjíjedéstől való hátrahőkölést képezik le nyelvi eszközökkel)*.

A testbeszédről (tagletésekről), az egyes csatornákról a kommunikációelmélet, azon belül is a nem verbális csatornák kutatói az elmúlt évtizedekben már sok mindent megállapítottak. Olyan tudományos és egyben tudománynpszerűsítő könyvek is megjelentek, mint pl. Edward T. Hall (1980) *Rejtett dimenziók* című könyve, amelyben egy valóban „rejtett” dimenzióra, az emberek közötti távolságtartás jelentéseire és jelentőségére hívta fel a figyelmet. A téma fényképpel gazdagon illusztrált tárgyalása az egyes testtájak szerint található meg Desmond Morris (1986) könyvében (pl. haj, szem, orr, fül, száj, szakáll, kar, kéz, mell, láb stb.). A nem szóbeli kommunikáció rendszerezését magyarul elsőként Buda Béla (1979) adta meg, később Buda Béla és László János (1981) közös könyvében, amelynek a címe is „beszédes”: *Beszéd a szavak mögött*. Májig ez a könyv tekinthető a nem szóbeli kommunikáció legjobb áttekintésének. Buda Béla (1985) az empátiáról szóló könyvében is fontos részt szán a nem szóbeli csatornáknak, különös tekintettel arra, hogy ezeknek a jelhordozóknak a „beleélésben” fontos szerepük van.

Végül olyan munkákra is érdemes fölhívni a figyelmet, amelyek kimondottan a nagyközönség számára foglalják össze világosan, egyszerűen a testbeszéd lényegét (pl. Pease, 1989). Pease könyvében a testbeszéd megtanulásáról többek között ezt írja: „Tartalékoljunk legalább tizenöt percet naponta mások gesztusainak tanulmányozására és értelmezésére, s igyekezzünk emellett alaposan megismerni saját gesztusainkat. Alkalmas terep a tanulmányozásra minden hely, ahol emberek találkoznak és érintkeznek egymással. A reptülőtér különösen megfelelő az emberi gesztusok teljes spektrumának megfigyelésére, mivel ott az emberek a gesztusok segítségével szabadon kifejezésre juttatják mohóságukat, haragjukat, bánatukat, boldogságukat, türelmetlenségüket és sok más érzelmet. Társas együttlétek és baráti összejövetelek szintén kiváló alkalmat nyújtanak. Aki már tanul-

mányozta a testbeszéd tudományát, menjen el egy társas összejövetelre, üljön egész este egyedül egy sarokban, mint aki petrezselymet árul, és meglátja, mások testbeszéd-ritusainak pusztá megfigyelése milyen izgalmas időtöltést nyújt számára. A televízió is pompás lehetőséget kínál a nem verbális közlésmód megismerésére. Kapcsoljuk ki a hangot és próbáljuk a kép figyelésével megérteni, mi történik. Ötpercenként visszakapcsolva a hangot, ellenőrizni lehet, hogy a nem verbális értelmezés pontos volt-e. Nem kell sok idő hozzá, hogy egész műsort végignézzünk hang bekapcsolása nélkül, és éppúgy megértjük a cselekményt, mint a süketek.” (Pease, 1989, 21.)

A magyar gesztuskommunikáció kutatásának új lökést adhat, hogy 2003-ban megjelent *A kezdetektől a máig. A magyar szemiotika olvasókönyve* című kötet Voigt Vilmos és Balázs Géza szerkesztésében, amelyben a már klasszikussá vált legfontosabb magyar nyelvű tanulmányok ismét olvashatók (Szendrey Ákos, Hoppál Mihály, Gráfik Imre stb.).

Irodalom

- Buda Béla (1979): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Második, bővített kiadás. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest
- Buda Béla (1985): *Az empátia – a beleélés lélektana*. Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. Gondolat, Budapest
- Buda Béla–László János (1981): *Beszéd a szavak mögött*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest (Membrán Könyvek, 7.)
- Büky Béla (1986): *Pillantás a gesztusok világába*. Jel-Kép (VII/1.) 87–97.
- D. Morris–P. Collett–P. Marsh–M. O’Shaughnessy (1979): *Gestures, their origins and distributions*. Jonathan Cape, London
- Fülei-Szántó Endre (1981): *A testmozdulatok jelrendszere*. Magyar Nyelv 49–59.
- Gunda Béla (1973): *Sex and Semiotics*. Journal of American Folklore (86) 143–151.
- Gunda Béla (1975): *Pásztorok és jelek*. 11–22. In: *Jel és közösség*. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. Akadémiai, Budapest
- Hall, Edward T. (1980): *Rejtett dimenziók*. Gondolat, Budapest
- Herman Ottó (1980): *Halászélet, pásztorkodás*. Gondolat, Budapest
- Lipák Ildikó szerk. [é. n. (1996)] *Ahogyon I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról*. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest
- Mello, Anthony de (1997): *Szárnyalás. Elmélkedések rövid történetek alapján*
- Pease, Allan (1989): *Testbeszéd. Gondolatolvasás gesztusokból*. Park Kiadó, Budapest
- Morris, Desmond (1986): *Körpersignale*. Wilhelm Heyne Verlag, München
- Szarvas Gábor szerk. (1874): *Magyar Nyelvőr (Budapest)*
- Szendrey Ákos (1941): *A magyar nép jelnyelve*. Ethnographia (52) 260–264.
- Révész Géza (1985): *A beszéd eredetének problémája*. 413–468. In: *Tanulmányok*. Gondolat, Budapest
- Voigt Vilmos (1977): *Bevezetés a szemiotikába*. Gondolat, Budapest
- Voigt Vilmos és Balázs Géza szerk. (2003): *A magyar szemiotika olvasókönyve*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest

Imre László

A közelmúlt regénytörténete

(Olasz Sándor: Mai magyar regények –
Poétikai változatok fél évszázad regényirodalmában)

Az áttekintő regénytörténetek visszatérő fordulata az, hogy a XX. századi prózai nagyepika alak- és szempontváltozásai nagymértékben függenek össze a filmnek mint valóságközvetítő művészetnek a térhódításával. Magyarán: ahogy a fotózás elterjedésével a portréfestészet és a valóság-megörökítő táj- és eseményfestészet veszített sokat jogosultságából, éppúgy a mozifilm megszabadította a regényt a valóság-visszaadás vesződéses feladataitól, s helyette a csak szépprózai eszközökkel elérhető nézőpont- és szövegalkotási technikák felé terelte. Az ember tehát továbbra is „történetmondó állat” (idézi Olasz Sándor Graham Swift ezen terminusát), csakhogy az elbeszélés lényege egy idő után már nem a referencialitás (valóság-megfeleltetés), hanem az autonóm szövegformálás. A külső helyszíneket és eseményeket ezért váltják fel a belső szövegszerveződés (akusztikai megfeleltetésektől az intertextualitásig) történései, amelyek mögött (természetesen) számtalan imitatív elem lelhető fel továbbra is.

A tetszetős koncepció (természetesen) könnyedén cáfolható, hiszen a valóság-visszaadó ambíciók helyett, illetve mellett teret nyerő önreflektáló szövegalkítás már akkor megjelent (Sterne-nél, Puskinnál, Aranyánál a *Bolond Istókban*), amikor még se híre, se hamva nem volt a mozifilmnek. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a valóságmásolás kényszerétől való megszabadulás nem lebecsülhető többlet a szövegalkításban, az pedig már-már biztosra vehető, hogy az elmúlt háromnegyed évszázad európai és magyar regénye mégiscsak összefüggésbe hozható az epika eme változó szereptudatával. Jogos tehát, ha Olasz Sándor (nem erőszakoltan, nem doktrinér buzgalommal, de mégiscsak) sűrűn visszatér ahhoz a kérdéshez: a valószerű (hajdan realiztikusnak mondott), a referenciális művészi attitűd és a szövegcentrikus epika mozgásterében milyen újabb és újabb elmozdulások magyarázzák a magyar regény fejlődését az 1940-es évektől az ezredfordulóig.

Ezzel összefüggésben Theo Elm gondolatmenetét is idézi, amely a modern próza egyik ismertetőjegyeként a megismerés kétségessé válását említi (191. l.). Nos, ez a tendencia sincs összefüggésben a mozifilm feltalálásával, hiszen a fordulat a XIX. század elejére vezethető vissza. A romantikus regény (először talán a *Werther*), aztán a realistának mondott művek (pl. a *Vörös és fekete*) újdonsága abban állt a klasszicizmus egyértelműségével szemben, hogy nem egy áttekinthető, akár egyetlen szóval jellemezhető, egy alaptulajdonságra redukálható személyiséget kellett az olvasónak felfognia, hanem sok-sok apró vonást, részletet, adott esetben egymásnak ellentmondó tulajdonságot, amelynek értelmezéséhez, tehát a szereplő viselkedésének megértéséhez az olvasónak önmagát kellett valótóra fogni, önmaga megfigyelésére, elemzésére kényszerülve. A következő lépés volt Dosztojevskij már nyilvánvalóan „irracionális” pszichologizmusa, mely szakított a tolsztoji lélekrajz kauzalitásával, s ami közvetlen előzménye a francia egzisztencializmusnak, Camus-nek, az „action gratuite”-nek. Az okozati, az egyértelmű emberábrázolás elbizonytalanítása tehát az európai nagyregény belső fejlődése, tulajdonképpen az állandóan differenciálódó emberszemlélet folyamánya.

Van tehát egy „nyelvi fordulat” (Sterne-től számíthatóan), van azután egy egyértelműség-többletértelműségbeli fejlemény (Stendháltól számítva), miközben makacsul (újra és újra) visszatérnek (megmaradnak) a leghagyományosabb epikai eljárások is. Olasz Sándor tehát nem tehet mást a XX. század második felének magyar regényéről szóló monográfiájában, mint hogy a valósághoz és a szö-

veghoz való korrelációjában tárgyalja a műveket. Nem tehet mást, mint hogy a racionalitás, illetve a megismerhetőséggel szemben támasztott kételyek jegyében lajstromozza a regényeket. A könyv tehát egy csaknem kétszáz éves európai regényfejlődés magyar következményeivel vet számot. Erre vezethető vissza a cím bizonyos mértékű következetlensége is. *Mai magyar regények* – mondja a könyv címe, holott az *Égető Eszter* fél századdal ezelőtt született. Ugyanakkor az alcím: *Poétikai változatok fél évszázad regényirodalmában*. A cél mégis meglehetősen egyértelmű: az elmúlt évek (egy-két évtized) regényeinek elemzése ez, úgy azonban, hogy fél század regénytermés nyíljék innen ki-látás, sőt még távolabbra is, például a Németh László kortársának számító Szentkúthy két világháború közötti kísérleteire, melyek a modern regény (fentebb jellemzett) két dilemmáját talán a legszemléletesebben tükrözik.

A két szempont (illetve annak változtatása) azért is termékenynek bizonyul, mert sikerül elkerülni az ún. korszerűség-anakronizmus ellentétét. Arra a nehezen megfogható és még nehezebben bizonyítható ítéletalkotásra gondolunk ezúttal, melynek során bizonyos regények keletkezésük időpontja folytán minősülnek megkésettnek, csökkent értékűnek. Holott *Az öreg halász és a tenger* vagy az *Iszony* évtizedekkel az *Ulysses* után sem mutatkozik fáradtnak és korszerűtlennek. Szerzőnk idézi Kibédi Varga Áron *A realizmus csapdája* című (néhány éve megjelent) cikkét, mely szerint „Németh Lászlónál a valóság létébe és megismerhetőségébe vetett bizalom még nem válik problematikussá.” (17) Ezt azonban (ezt már mi mondjuk) kár volna valamiféle korlátként értelmezni, hiszen Németh László legnagyobb kortársairól (Thomas Mann-tól Faulkner-ig a 30-as, 40-es évek legjelentősebb íróiról) is elmondható ugyanez. Azt pedig teljes joggal írja Olasz Sándor, hogy kulcsregényként is lehet olvasni a „csodabogarakkal benépesített, téglajárdás, ártézi kutas Hódmezővásárhelyről szóló *Égető Esztert*”, de majdnem mitológikus vízióként is, s olyan egzisztenciális regényként is, amelyben „az embernek éppen a világhoz, egzisztenciához való hozzáférhetősége kerül a középpontba” (18), sőt a „sokat emlegetett mozarti dallam révén jelképes események, távoli, elszigetelt jelenetek, újra és újra felbukkanó motívumok, hangulatok, reflexiók sora alakul ki, s mindez kétségtelenül az értelmezés asszociációs formáját mozgósítja.” (20) Lehet tehát, hogy Németh Lászlóban nem rendült meg a bizalom a valóság léte és megismerhetősége iránt, ám valóságélményét meglehetősen bonyolult, többretegű epikai formában adta vissza.

A korszerűség-korszerűtlenség ellentétpárjával való operálás szükségképpen mond csődöt azért is, mert egy-egy írói életmű, illetve egy-egy regény is sokféle, gyakran egymásnak ellentmondó elemet tartalmaz. A *Jadviga párnájáról* olvashatjuk, hogy „tradíció és újítások szerencsés ötvözete, háttérhelyzetben van: mindenkinek azt mutatja, amit látni akar benne. Volt, aki a klasszikus családrege-nyet fedezte föl. Mások a tipikus posztmodern alkotást üdvözölték, s valami igazság ebben is akad. Hiszen a talált kézirat, a kommentátorok énfarmájú elbeszélése, nem fikciós formák utánzása – mind-mind ismerős az utóbbi évtizedek prózájából. Sokan egyszerre láttak benne klasszikus családrege-nyet és vérbeli posztmodern prózát. Pedig a kettő együtt – eredeti tiszta formájában – alig-ha képzelhető el.” (165) Egyetértőleg idéztük Olasz Sándort ezúttal is, legfeljebb azzal az ötlettel toldjuk meg szavait, hogy valami belső rokonság mégiscsak lehet az újfajta előadásmód és a családregény között, hiszen a *Száz év magánytól* a *Termelési regényig* több példa is arra figyelmeztethet: a posztmodern többszempontúság és fabuláció nagyon is jó terepét találhatja meg a családregény em-lekéző, anekdotázó gazdagságában. Egyes regények mellett bizonyos életművekre is áll az egyébként, hogy sokarcúságuk nehezíti besorolásukat. Jókai Annának például szinte minden regénye új szemléletet, elbeszélésmódot hoz, ami miatt egyéni fejlődésrajza, diakrón mozgása jól kivehető ugyan, de szinkron felosztásokba nehezen illeszthető, ha az itt tárgyalt *Napok* és *Ne féljetek* mellett a *Szegény Sudár Annára* gondolunk.

Tény, hogy mindig is szívesen marasztaltak el írókat és irányzatokat „idejétmúltság”-ban, tény azonban az is, hogy mindig akadtak példák az időindex szerinti ítéletalkotás tarthatatlanságára (pl. a régen „elbűcsúztatott” verses dráma „feltámadása” T. S. Eliotnál, Székely Jánosnál). Erre vonatkozóan szerzőnk idézi Szegedy-Maszák Mihály *Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata* című tanulmányát: „Egyáltalán nincs kizárva, hogy léteztek olyan alkotók, akiknek művészi értéke felülmúlta történeti szerepüket... Az is elképzelhető, hogy a legutóbbi évek között is akad olyan alkotás, amelynek a művészi értéke vitathatatlan, holott írásmódja inkább értékörző, mint újító. Bodor Ádám *Sinistra körzetét* említeném hevenyészett példaként.” Ezzel van összefüggésben az, hogy amikor kifogásoljuk Illés Béla *Honfoglalás* című regényének az 50-es évek időtálló művei közé sorolását (47), akkor az nem ennek hagyományos, XIX. századias előadásmódja miatt történik, hanem mert (szerintünk) művészi kvalitásai maradnak el az itt felsorolt *Pályamunkások*, *Bölcső és bagoly* stb. mögött.

Olasz Sándor könyvének egyik fő érdeme tehát, hogy elkerüli a korszerű-korszerűtlen szembeállítás csapdáit, s helyére más magyarzó és csoportosító elveket állít. Holott az előbbi veszélye benne rejlik a félszázados periódus tárgyalásában. (Németh László Esterházy mellé kerül, mintha Mikszáthot Kosztolányi prózájával „versenyzetnénk” csak azért, mert egyazon fél században éltek.) A kötelezően (dogmatikusan) előírt „korszerűség” kritériumaitól való idegenkedését igazolandó szerencsés módon hivatkozik szerzőnk Angyalosi Gergelyre, hogy ti. a 90-es évek prózájában olyan elmozdulás figyelhető meg, amelynek figyelembevételével a „tisztá nyelviség” követelményével szemben a referencialitás egyre kevésbé mellőzhető. (Fikcionalitás nem működhet referencialitás nélkül.) A prózaírók „fellázdáltak” a korszak előírásai, ajánlásai (szövegszerűség, a nyelv uralhatatlansága, a szöveg a referencialitása, az én széthullása, disszemináció) ellen. „Ha a nyolcvanas években az elbeszélhetőség megkérdőjelezése odáig jutott, hogy lehet-e még egyáltalán elmondani valamit, akkor újabban éppen az ironikus renarrativizációra, olykor gátlástalan történetmondásra figyelhetünk fel.” (169) Olasz Sándor felfogását tehát a posztmodern „dogmák” ellen lázadó legújabb írói törekvések is alátámasztják. Az más dolog, hogy (természetesen) nem valamiféle visszatérése várható hatvan-nyolcvan éve produktivitását veszített formáknak, hanem mindennek szüntelen modulációja. „Hiába él tovább a példázat, a családregény, az önéletrajzi vagy történelmi regény, a műfaj szerkezet kanonizált elemei rendszerint heterogén szövegvilágba lépnek át, a különböző stílusjátékok, stílusimitációk alkalmazásával nyelvi játékterek labirintusában bolyong az olvasó.” (169)

S ez már csak azért sem lehet másként, mert amiképpen a posztmodern kor fikciója sem lehet meg referenciális elemek nélkül, éppúgy a posztmodern epikában túlsúlyra jutó eljárások is korábbi keletűek. Ezért van az, hogy a „posztmodern fordulat” előtti művek is jócskán tartalmaznak az ezredvég felől újraértelmezhető vonásokat. Ezekre talán nagyobb terjedelemben is kitérhetett volna a monográfia, hogy az utalások rendszerré állhassanak össze. Olasz Sándor megemlíti, hogy Kodolányi *Vízöntő* című regénye „idézi” a *Jelenések könyvét*, Platont, a *Gilgamest*, s hogy az író „fraternizál” az olvasóval (haszn. „idéző jelbe teszi” az elbeszélői magatartást), kedélyes kommentárokat enged meg magának. Aazonló okkal kerül a *Deliterarizációs folyamatok és kitérés kísérletek az 1950-es években* című korszakáttekintésbe Sarkadi Imre *Viharban* című kisregénye, amely az önreflexív elbeszélésmódra is mutat fel némi illusztrációt.

Olasz Sándor monográfiája (összegezhetjük) rendkívül hasznos, tudományos eredményekben gazdag, ám mégis olvasható regénytörténet. Már maga a vállalkozás is imponáló: a 10-es években induló Déry Tibortól Háy Jánosig, Darvasi Lászlóig terjed az áttekintés, s szerzőnk szempont-rendszere végig megnyugtató következetességű. Másfelől a *Mai magyar regények* talán túlságosan is szerény cím, mert nem utal arra, hogy nemcsak regényekről, hanem regénytípusokról, sőt regénytörténeti folyamatokról is szól. Példás párhuzamok mellett kifogás csak az ellen emelhető, hogy a francia „nouveau roman” hatását Konrád, Mészölyre korlátozza, holott Sánta Ferenc *Az árulója* is felmutatja az „új regény” annak idején meghökkentőnek bizonyuló több elemét (képzlet szülte alakok megelevenítése és nyilvánvalóan a referenciális kombinációja).

A regénytípusok és a regénytörténet mögül (persze) nem hiányozhat a korismeret sem, s nem is hiányzik. Sokszor a vele való szembesítés visz mégis a legbizonytalanabb szférába. Idézi például szerzőnk a *Hűsz órával* kapcsolatos fenntartásokat (a Szirák Péterét, Domokos Mátýását), hogy ugyanis az író nem írhatott igazán őszintén. Ezek az észrevételek jogosultak, ám mégsem autentikusak, mert nem kellő differenciáltsággal rekonstruálják az akkori írói-befogadói pozíciót. Az „igazgató Jóska” típusú „jó kommunisták”-at nem feltétlenül a megjelentetés érdekében „agyalták ki” az írók, hanem az 56 utáni terrort követő konszolidáció hatása alatt, s valószínűségük – ennél fogva – volt annyi, vagy majdnem annyi, mint a többi szereplőé. De mégha manipulált öncenzúra terméke volna is „igazgató Jóska”, semmi okunk, hogy ettől jobban megrökönyödjünk, mint az ellenkező előjellel manipulált Szilvesztertől Petőfi *Az apostolában*, nem is beszélve Shakespeare király-dramáiról, vagy Alekszej Tolsztoj valóban kitűnő *Első Péterének* Sztálin-allúzióiról.

Ezen esetekben egyébként is különös helyzetbe kerül a recepciótan alkalmazója. Mai interpretációk egy valójában meghatározhatatlan korabeli alkotáslélektani és olvasási-befogadói pozícióval kerül korrelációba. Maga Olasz Sándor egyébként nem sokat emlegeti a befogadásesztétikát, holott nagyon is foglalkoztatja a művek egykori és mai értelmezésének viszonya. Annyiban viszont feltétlenül érintkezik megközelítésmódja a recepció-elmélettel, hogy sosem törekszik valamely regény abszolút értékének meghatározására, illetve ilyesfajta értékek összevetésére. (Ebből eredeztethető a monográfia egyik gyengéje is: majdnem egyforma értékeállítódással beszél Sándor Iván és Esterházy prózájáról.)

Viszont jócskán van nyeresége is e relativizáló, az olvasás felőli megközelítésnek. Amikor például arról van szó, hogy a *Virágos katonában* a „családtörténet dokumentumait, a folklór feltörését, a társadalomrajzot, a falukrónikát, a sűrű bácskai élet rajzát méltányolták” (109), akkor nem szabad elfelejteni, hogy a *Termelési regényben* is benne van a családtörténet is, a Kádár-korszak is, a futball világa is, tehát a valósághoz fűződő viszony meghatározó (akár érzékelik ezt az olvasók, akár nem, akár kiemelték ezt a kritikusok, akár nem), ámde (a *Virágos katonához* képest) textuális játékkal (lábjegyzeteléssel), idézetekkel, parodikus elemekkel stb. feldúsítva.

És ezzel ezen ötvenesztendőös regényfejlődés leglényegéhez jutottunk el. Irányzati vagy presztízs jellegű viták alá- vagy felülbecsülhetnek áttételeket és deformációkat, végső soron az élmények jellemző volta, az elbeszélés érdekessége, az érzések mélysége, a szituációk katartikus szépsége nem szorulhat háttérbe. A hangsúly eshet hol erre, hol arra, részben a befogadói pozíció is megszabhatja ezt, de Olasz Sándor tablójában végig érezhető és élvezhető, hogy egy roppant érdekes és magas művészi rangú műalkotáscsoport változó értékrendű világában járunk, kalauzunk pedig nem végleges minősítések osztogatója, hanem emberi sorsok, történelmi fordulatok, valamint narratológiai eljárások és elbeszélői trükkök összefonódásának hűséges krónikása. Aki nem favorizál és nem szorít háttérbe műveket ilyen vagy olyan meggondolásból, hanem sokféle értékre és epikai eljárásra fogékony. (Sem szerkesztőként, sem tanárként nem engedhet meg magának elfogultságokat immár évtizedek óta.) Ily módon irodalomismerete és irodalomszeretete ítései felvértezettéssé párosul, ami olyan rendszerezésre teszi képessé, mely mostanáig hiányzott a magyar regény legújabb periódusára nézve.

A *Bevezetésben* Poszler Györgyöt idézi: „Ha Esterházy és Nádas felől olvasom Sántát, Sarkadit, Fejest, Cserest, egykori kisregényeik nem is a fejlődés meghatározó irányába mutató epizódok. Ám ha Aczél Tamás és Gergely Sándor felől olvasom Sántát, Sarkadit, Fejest, Cserest, egykori kisregényeik új periódust jelentő, meghatározó teljesítmények. És ekkor még nem beszéltem arról, ahogy ezt mi, kortárs olvasók, akkor átéltük.” (8) A „hagyománytörténet”-nek ez a differenciált szemlélete az, ami Olasz Sándor könyvét oly fontossá és értékessé teszi. Aligha ő mondta ki az utolsó szót az elmúlt fél század regényirodalmáról, de aligha nélkülözhetik Olasz Sándor könyvét azok, akik túl akarnak jutni rajta egykor.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.